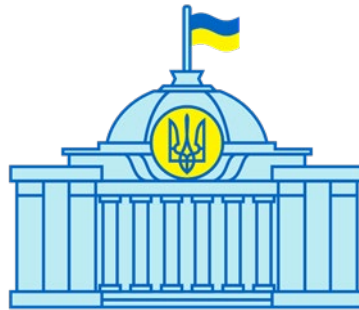

РАДА

НАСТУПНЕ ПОКОЛІННЯ

**ВПРОВАДЖЕННЯ КУРСІВ
З ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ПРОСВІТИ
В ПОЧАТКОВІЙ, СЕРЕДНІЙ ТА СТАРШІЙ ШКОЛІ:
АКТУАЛЬНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ**

АНАЛІТИЧНА ДОВІДКА

КИЇВ-2022

Анотація

Впровадження курсів з громадянської парламентської просвіти в початковій, середній та старшій школі: актуальний стан і перспективи. Аналітична довідка

/ Гриньова М., Іванюк І., Паращенко Л, Юрчишин Л. За загальною редакцією
Паращенко Л. – Київ-2022 – 97 с.

В аналітичній довідці представлені результати аналізу законодавчих актів і нормативних документів, які визначають ключові цілі, зміст та завдання громадянської освіти в змісті загальної середньої освіти в Україні. Досліджено та визначено існуючі можливості здійснення громадянської парламентської просвіти в закладах загальної середньої освіти засобами інваріантної та варіативної складової освітніх програм. Наведено аргументи на користь здійснення громадянської парламентської просвіти в закладах загальної середньої освіти засобами курсу за вибором для здобувачів освіти початкової, середньої та старшої школи.

Сформульовані висновки та рекомендації щодо ширшого запровадження громадянської парламентської просвіти в освітній процес закладів загальної середньої освіти та закладів позашкільної освіти завдяки включенню в освітні програми курсів за вибором.

Матеріали можуть бути використані науковцями й експертами для вдосконалення змісту загальної середньої освіти, розробниками й укладачами освітніх програм для закладів освіти, враховані в діяльності Освітнього Центру Верховної Ради України при плануванні й проведенні заходів з парламентської просвіти для різних аудиторій.

Аналітичну довідку підготовлено громадською організацією «Об'єднання «Агенція розвитку освітньої політики» в рамках Програми USAID «РАДА: наступне покоління», яка виконується громадською організацією «Інтерньюз Україна».

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

ІНТЕРНЬОЗ
У К Р А І Н А

Думки й твердження, висловлені в Аналітичній довідці, є виключною відповідальністю авторів дослідження і можуть не співпадати з позицією USAID, уряду США, ГО «Інтерньюз Україна» та «Об'єднання «Агенція розвитку освітньої політики».

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Концепція розвитку громадянської освіти в Україні (2018)	6
Концепція Нової української школи (2016)	10
Закон України «Про освіту» (2017)	11
Закон України «Про повну загальну середню освіту» (2020)	13
Державний стандарт початкової освіти (2018).....	14
Державний стандарт базової і повної середньої освіти (2011, редакція 2020).....	16
Державний стандарт базової середньої освіти (2020).....	21
Врахування рекомендації щодо організації освітнього процесу в умовах карантинних обмежень, викликаних Пандемією COVID-19	25
Врахування рекомендацій щодо організації освітнього процесу в умовах воєнного стану	27
Таблиця 1. Результати навчання здобувачів освіти початкової школи	28
Таблиця 2. Історична та громадянська освітня галузь (1-4 класи)	31
Таблиця 3. Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів.....	39
Таблиця 4. Витяг із Програми «Історія України. Всесвітня історія» для 5-9-х класів загальноосвітніх навчальних закладів»	45
Таблиця 5. Витяг із Програми «Історія України. Всесвітня історія» для 5-9-х класів загальноосвітніх навчальних закладів»	46
Таблиця 6. Навчальна програма з основ правознавства для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів	57
Таблиця 7. «Курс за вибором «Живи за правилами» 7 (8)	58
Таблиця 8. Курс за вибором «Вчимося бути громадянами» 7 (8)	59
Таблиця 9. Курс за вибором «Ми - громадяни України» 9 (10)	60
Таблиця 10. Курс за вибором «Моя громадянська самосвідомість. Запобігання корупції» для учнів 9-11 класів	61
Таблиця 11. Програма «Історія України. Всесвітня історія» для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів.....	63
Таблиця 12. Програма «Історія: Україна і світ» (інтегрований курс) 10-11 класи.....	69
Таблиця 13. Програма «Правознавство» для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів (профільний рівень)	75
Таблиця 14. Навчальна програма інтегрованого курсу «Громадянська освіта» для 10 класів загальноосвітніх навчальних закладів	83
Таблиця 15. Програма з курсу за вибором «Основи демократії (Громадянська освіта)» 11 (12)88	
Таблиця 16. Державний стандарт базової середньої освіти. Компетентнісний потенціал громадянської та історичної освітньої галузі.....	90
Таблиця 17. Державний стандарт базової середньої освіти. Вимоги до обов'язкових результатів навчання учнів у громадянській та історичній освітній галузі	92

Вступ

Громадянська парламентська просвіта є складовою громадянської освіти. Це система просвітницьких заходів формальної та неформальної громадянської освіти, що націлені на розвиток обізнаності громадян щодо устрою та функціонування парламентаризму в Україні, механізмів взаємодії та впливу громадян на діяльність парламенту та народних депутатів, посилення спроможності громадян до ефективної політичної участі у прийнятті рішень щодо вирішення суспільно-політичних питань, а також формування відповідального ставлення до своїх громадянських прав й обов'язків, пов'язаних з участю на державному та місцевому рівнях.¹

Завданнями для здійснення аналітичного огляду щодо впровадження громадянської парламентської просвіти в початковій, середній і старшій школі є:

1. На основі аналізу законодавчих та нормативних актів визначити нормативне підґрунтя для впровадження громадянської парламентської просвіти в системі загальної середньої освіти та позашкільної освіти.
2. На основі аналізу державних стандартів шкільної освіти визначити змістовий та компетентнісний потенціал впровадження громадянської парламентської просвіти в закладах загальної середньої освіти.
3. На основі аналізу освітніх програм та відповідного інваріативного та варіативного компоненту обґрунтувати актуальність впровадження курсу за вибором з громадянської парламентської просвіти в початковій, середній та старшій школі, а також закладах позашкільля.

Аналітичний огляд здійснювався за такими категоріями нормативних актів:

- концепції;
- державні стандарти освіти;
- типові освітні програми;
- програми предметів;
- програми курсів за вибором;
- модельні освітні програми.

Результати дослідження представлені за такою структурою: джерело, огляд, висновки.

Послідовність аналізу нормативних актів:

1. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні.
2. Концепція Нової української школи.
3. Закон України «Про освіту».

¹ Мій Парламент: розумію і впливаю. Методичний посібник з громадянської парламентської просвіти для роботи з дітьми та молоддю / Гриньова М., Іванюк І., Паращенко Л., Юрчишин Л.; За загальною редакцією Паращенко Л. – Київ, 2020. – с. 11

4. Закон України «Про повну загальну середню освіту».
5. Державний стандарт початкової освіти (2018):
 - типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О.Я. 1-2 клас;
 - типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О.Я. 3-4 клас;
 - типова освітня програма, розроблена під керівництвом Шияна Р.Б. 3-4 клас.
6. Державний стандарт базової і повної середньої освіти (2011, редакція 2020):
 - базова середня освіта
 - Програма «Історія України. Всесвітня історія» для 5-9-х класів загальноосвітніх навчальних закладів.
 - Навчальна програма з основ правознавства для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів.
 - Курс за вибором «Живи за правилами» 7 (8).
 - Курс за вибором «Вчимося бути громадянами» 7 (8).
 - Курс за вибором «Моя громадянська самосвідомість. Запобігання корупції» для учнів 9-11 класів.
 - Курс за вибором «Ми – громадяни України» 9 (10).
 - повна середня освіта
 - Програма «Історія України. Всесвітня історія» для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів.
 - Програма «Історія: Україна і світ» (інтегрований курс) 10-11 класи.
 - Програма «Правознавство» для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів (профільний рівень).
 - Навчальна програма інтегрованого курсу «Громадянська освіта» для 10 класів загальноосвітніх навчальних закладів.
 - Програма з курсу за вибором «Основи демократії (Громадянська освіта)» 11 (12).
7. Державний стандарт базової середньої освіти (2020):
 - Типова освітня програма для 5-9 класів загальної середньої освіти (поступово вводиться з 01.09.2022).
 - Модельні навчальні програми для 5-9 класів Нової української школи.
8. Загальні висновки та рекомендації щодо впровадження курсу за вибором.

Врахування рекомендацій щодо організації освітнього процесу в умовах карантинних обмежень, викликаних Пандемією COVID-19.

Врахування рекомендацій щодо організації освітнього процесу в умовах воєнного стану.

Основні результати аналізу представлені в таблицях, що унаочненню матеріалів та кращому їх сприйняттю.

Концепція розвитку громадянської освіти в Україні² (2018)

Огляд:

- Існують **виклики, пов'язані з формуванням активного та відповідального громадянина з високим почуттям власної гідності, стійкою громадянською позицією, готовністю до виконання громадянських обов'язків**, що потребують комплексного підходу до вирішення поставлених завдань в умовах модернізації вітчизняної системи освіти.
- Існує **необхідність створення сприятливих умов для формування та розвитку громадянських компетентностей людини на всіх рівнях освіти** та у всіх складниках освіти, що дасть змогу громадянам краще розуміти та реалізувати свої права в умовах демократії, відповідально ставитися до своїх прав та обов'язків, брати активну участь у суспільно-політичних процесах, а також усвідомлено забезпечувати захист, утвердження та розвиток демократії.
- **Вагомим елементом громадянської освіти має стати формування у громадян відповідального ставлення до забезпечення безпеки та усвідомлення спільності інтересів людини та держави, формування навичок, необхідних для активної участі у демократичному житті, вільному суспільстві, з метою заохочення та захисту демократії й верховенства права.**
- **Основними стратегічними напрямками громадянської освіти є:**
 - правова освіта громадян, зокрема в частині розуміння та вміння реалізовувати власні конституційні права та обов'язки;
 - посилення здатності брати участь у суспільному житті та використовувати можливості впливу на процеси прийняття рішень на всеукраїнському та місцевому рівні (реалізація права на участь).
- **Громадянська освіта має охоплювати всі види освіти** (формальну, неформальну, інформальну), а також всі складники освіти, всі рівні освіти і всі вікові групи громадян, та бути спрямованою на формування громадянських компетентностей.
- **Громадянська освіта має бути практичною** і повинна допомагати у набутті необхідних компетентностей.
- **Важливим є не лише забезпечення вільних виборів до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, але і постійна широка участь громадян у суспільно-політичних процесах**, у веденні державних справ, використання можливостей щодо осмислення, обговорення та співучасті у прийнятті рішень, інформованість про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, вплив на власне життя і життя громади.
- **Виховний процес повинен бути невід'ємною складовою всього освітнього процесу та орієнтуватися, зокрема, на соціально-політичні цінності**, такі як свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до закону, відповідальність та солідарність.

² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-p#Text>

- **Громадянська освіта має ґрунтуватися на цінностях** активної життєвої позиції, особистої ефективності, істини, правдивості та критичного мислення, взаємоповаги, відкритого спілкування та ефективної співпраці, прав людини та спільного захисту цих прав.
- **Метою громадянської освіти** є формування і розвиток у громадян України громадянських компетентностей, спрямованих на утвердження і захист державності та демократії, здатності відстоювати свої права, відповідально ставитися до громадянських обов'язків, брати відповідальність за своє власне життя, за налагодження гармонійних стосунків між членами своєї сім'ї, за життя територіальної громади.
- **Серед завдань громадянської освіти:**
 - формування громадянської (державної), національної та культурної ідентичності;
 - формування поваги до честі та гідності людини, до прав та свобод людини, здатність їх захищати;
 - формування громадянської відповідальності за суспільно-політичні процеси, набуття навичок здійснювати демократичне управління на місцевому рівні та навичок участі громадян у веденні державних справ;
 - формування і розвиток критичного мислення та медіаграмотності, вміння їх практичного застосування;
 - формування навичок конструктивної міжособистісної та суспільної взаємодії, яка ґрунтується на взаємоповазі, обміну досвідом і співпраці;
 - впровадження принципів солідарності та турботи про спільне благополуччя.
- **Визначаються наступні громадянські компетентності:**
 - розуміння власної громадянської (державної), національної та культурної ідентичності, повага до інших культур та етносів;
 - здатність берегти українські традиції та духовні цінності, володіти відповідними знаннями, вміннями та навичками, спроможність реалізувати свій потенціал в умовах сучасного суспільства;
 - розуміння значення національної пам'яті та її впливу на суспільно-політичні процеси;
 - знання європейських цінностей, зокрема принципів демократії, та здатність застосовувати їх у повсякденному житті;
 - розуміння та сприйняття цінності прав та свобод людини, вміння відстоювати свої права та права інших;
 - розуміння та сприйняття принципів рівності та недискримінації, поваги до гідності людини, толерантності, соціальної справедливості, доброчесності, вміння втілювати їх у власні моделі поведінки, здатність попереджувати та розв'язувати конфлікти;
 - знання та розуміння державного устрою, державного управління у всіх сферах суспільного життя на всеукраїнському та місцевому рівні;
 - знання механізмів участі у суспільному, суспільно-політичному та державному житті та вміння їх застосовувати разом з прийняттям рішень на всеукраїнському та місцевому рівні;
 - відповідальне ставлення до своїх громадянських прав і обов'язків, пов'язаних з участю в суспільно-політичному житті;

- здатність формувати та аргументовано відстоювати власну позицію, поважаючи відмінні думки/позиції, якщо вони не порушують прав та гідності інших осіб;
- здатність критично аналізувати інформацію, розглядати питання з різних позицій, приймати обґрунтовані рішення;
- здатність до соціальної комунікації та вміння співпрацювати для розв'язання проблем спільнот різного рівня, зокрема шляхом волонтерської діяльності.
- **У процесі громадянської освіти застосовуються такі підходи:**
 - **підхід «навчання через участь»**, що передбачає залучення учасників освітнього процесу до діяльності, співуправління та практичного вирішення питань у колективах;
 - **наскрізний підхід**, що передбачає надання громадянської освіти державними та/або недержавними інституціями, які співпрацюють одна з одною;
 - **присутність у всіх навчальних дисциплінах на всіх рівнях освіти** – від дошкільної до освіти дорослих і в усіх видах освіти – формальній, неформальній та інформальній;
 - **поступальний підхід**, що передбачає формування громадянських компетентностей на основі попередньо отриманих компетентностей.
- **Основними змістовими напрямками громадянської освіти, зокрема, є:**
 - права людини та громадянина;
 - участь громадян та інститутів громадянського суспільства у веденні державних справ;
 - використання судової системи для захисту громадянських прав; використання інших механізмів захисту прав людини на національному та міжнародному рівні;
 - участь громадян та інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики, вирішенні питань місцевого значення, процесах прийняття рішень на різних рівнях; відповідальне ставлення до своїх обов'язків.
- **Формальна освіта передбачає:**
 - відображення змісту громадянської освіти у стандартах освіти;
 - створення освітнього середовища на засадах поваги до прав людини і демократії, відповідальності за власні та колективні рішення, академічної доброчесності та наукової обґрунтованості;
 - створення законодавчих підстав та гарантій забезпечення діяльності органів самоврядування у закладах освіти;
 - створення та реалізація освітніх програм з громадянської освіти у рамках підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних та науково-педагогічних працівників разом з інститутами громадянського суспільства, які займаються громадянською освітою;
 - забезпечення академічного компонента громадянської освіти.
- **Повна загальна середня освіта, спеціалізована та позашкільна освіта, зокрема, передбачає:**
 - формування активної життєвої та громадянської позиції, здатності брати участь у житті суспільства, органів самоврядування закладів освіти та управлінні на різних рівнях, зокрема у волонтерській діяльності;

- надання знань, сприяння формуванню розуміння та усвідомлення беззаперечної цінності прав людини та прав дитини, набуттю здатності застосовувати та захищати свої права;
- сприяння формуванню розуміння цінностей правової держави (правопорядку), поваги до Конституції України, державної мови та державних символів, усвідомленню та дотриманню своїх громадянських обов'язків;
- сприяння засвоєнню демократичних норм, цінностей і моделей поведінки як відповідальних громадян;
- сприяння взаємоповазі, мирному врегулюванню конфліктів, виробленню консенсусу, сприйняттю чесного компромісу;
- сприяння усвідомленню важливості свободи думки, совісті та висловлювань, формуванню здатності аргументувати свої думки публічно;
- сприяння усвідомленню власного почуття гідності та усвідомленню гідності інших осіб через розпізнання та оцінювання своїх позитивних рис та позитивних рис інших осіб, співставлення себе з іншими членами суспільства, формування здатності результативно працювати в команді на основі розподілу відповідальності та обов'язків у ній;
- сприяння застосуванню проєктного підходу до здійснення діяльності, формуванню розуміння необхідності здорової конкуренції.
- ***З метою підготовки педагогічних і науково-педагогічних працівників громадянської освіти в системі формальної освіти відповідно до основних змістових напрямів громадянської освіти необхідно, зокрема, забезпечити:***
 - теоретичну і практичну підготовку для здійснення громадянської освіти у сфері формальної, неформальної та інформальної освіти;
 - розроблення нових моделей виховання та навчання, нових навчально-методичних матеріалів для проведення занять та практичного засвоєння нових тренінгових методик з громадянської освіти;
 - розроблення методик оцінювання ефективності громадянської освіти;
 - збір, узагальнення та системний аналіз міжнародних і вітчизняних технологій, форм і методів роботи.

Висновки:

- Концепція є ключовим нормативним документом, який окреслює актуальність, цілі, зміст, ключові підходи та компетентнісний потенціал громадянської парламентської просвіти.
- В Концепції визначені основні завдання формальної освіти щодо впровадження громадянської освіти, а отже і парламентської просвіти як її складової.
- В Концепції визначені основні завдання впровадження громадянської освіти, а отже і парламентської просвіти як її складової, на рівні повної загальної середньої освіти.
- В Концепції визначені основні завдання щодо підготовки педагогічних працівників щодо впровадження громадянської освіти, а отже і парламентської просвіти як її складової.

*Концепція Нової української школи (2016)*³

Огляд:

- Середня школа України має готувати відповідальних громадян, активних і підприємливих, які забезпечать потужну державу і конкурентну економіку (с. 5).
- Складовими моделі випускника Нової української школи є: *особистість, зокрема, здатна до критичного мислення, патріот з активною позицією, який діє згідно з морально-етичними принципами і здатний приймати відповідальні рішення, поважає гідність і права людини, та інноватор, зокрема, здатний змінювати навколишній світ* (с. 6).
- *Нова українська школа має формувати ключові компетентності – ті, яких кожен потребує, зокрема, для особистої реалізації, розвитку, активної громадянської позиції, соціальної інклюзії* (с. 10).
- *Серед ключових компетентностей випускника Нової української школи визначаються соціальна та громадянська компетентності* (Усі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, в сім'ї, на роботі. Уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів. Повага до закону, дотримання прав людини і підтримка соціокультурного різноманіття.) (с. 12).
- *Спільними для всіх компетентностей є такі вміння:* • уміння читати і розуміти прочитане • уміння висловлювати думку усно і письмово • критичне мислення • здатність логічно обґрунтовувати позицію • виявляти ініціативу • творити • уміння вирішувати проблеми, оцінювати ризики та приймати рішення • уміння конструктивно керувати емоціями • застосовувати емоційний інтелект • здатність співпрацювати в команді (с. 12).
- *Виховний процес як складова освітнього процесу має ґрунтуватися, зокрема, на соціально-політичних цінностях* (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність) (с. 19).
- *Нова українська школа буде виховувати не лише відповідальність за себе, а й за розвиток і добробут країни та всього людства* (с. 19).
- *Виховання сильних рис характеру та чеснот здійснюватиметься через наскрізний досвід. Усе життя Нової української школи буде організовано за моделлю поваги до прав людини, демократії, підтримки добрих ідей* (с. 20).

Висновки:

- Концепція Нової української школи визначає соціальною метою шкільної освіти виховання відповідальних громадян, що відображається у наявності громадянських компетентностей в переліку ключових компетентностей випускника.
- Визначення громадянських компетентностей як ключових, а також пов'язаних із ними наскрізних умінь та навичок, дає підстави для впровадження парламентської просвіти як складової громадянської освіти в освітній процес школи.

³ <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>

Закон України «Про освіту» (2017)⁴

Огляд:

- ЗУ «Про освіту» декларує, що *освіта є основою успішної соціалізації особистості, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави.*
- Відповідно до ЗУ «Про освіту» метою освіти, зокрема, є *виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству.*
- Ст. 6 ЗУ «Про освіту» *визначає основні засади державної політики у сфері освіти та принципами освітньої діяльності*, серед яких:
 - формування усвідомленої потреби в дотриманні Конституції та законів України, нетерпимості до їх порушення;
 - формування поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, фізичного або психологічного насильства, а також до дискримінації за будь-якими ознаками;
 - формування громадянської культури та культури демократії;
 - невтручання політичних партій в освітній процес;
 - різнобічність та збалансованість інформації щодо політичних, світоглядних та релігійних питань.
- П.1 ст. 12 ЗУ «Про освіту» визначає, що *метою повної загальної середньої освіти зокрема є всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та громадянської активності.*
- Досягнення мети повної загальної середньої освіти забезпечується шляхом формування ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності, серед яких *громадянські та соціальні компетентності*, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей.
- Ст. 31 ЗУ «Про освіту» *унормовує особливості відносин між закладами освіти та політичними партіями* (об'єднаннями). Так, відповідно до п. 3 цієї статті:
 - Політичні партії (об'єднання), їх члени, депутати (кандидати в депутати) не мають права проводити свою діяльність в закладах освіти, зокрема створювати власні осередки чи в будь-який інший спосіб втручатися в їхню освітню діяльність.
 - У закладах освіти забороняється зберігання, розміщення, розповсюдження реклами, плакатів, подарунків, стендів, листівок, аудіо- чи відеоматеріалів, інших матеріальних чи нематеріальних об'єктів (крім підручників), які містять:
 - найменування чи символіку політичних партій (об'єднань), громадських чи благодійних організацій, назва чи символіка яких співзвучні з назвами та символікою політичних партій (об'єднань);
 - зображення, прізвища, імена та по батькові осіб, які є членами (учасниками) чи засновниками політичних партій (об'єднань), громадських чи благодійних

⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

організацій, назва чи символіка яких співзвучні з назвами та символікою політичних партій (об'єднань);

- зображення, прізвища, імена та по батькові виборних осіб та осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.
- Зазначена заборона не розповсюджується на офіційне листування, реалізацію освітньої програми закладу освіти та у випадках, передбачених виборчим законодавством.

Висновки:

- Закон України «Про освіту» визначає соціальною метою освіти загалом і загальної середньої зокрема виховання відповідальних громадян.
- Основні засади державної політики у сфері освіти окреслюють ключові орієнтири впровадження громадянської освіти і парламентської просвіти як її складової.
- Закон України «Про освіту» визначає громадянські компетентності як ключові для досягнення мети загальної середньої освіти, а отже передбачає впровадження громадянської освіти і парламентської просвіти в закладах загальної середньої освіти.
- Визначені в Законі України «Про освіту» норми щодо взаємодії закладів освіти з політичними організаціями мають бути враховані під час впровадження в закладах загальної середньої освіти громадянської освіти і парламентської просвіти як її складової.

Закон України «Про повну загальну середню освіту» (2020)⁵

Огляд:

- Ст. 3 Закону України «Про повну загальну середню освіту» визначає мету системи загальної середньої освіти, зокрема *соціалізацію особистості, яка здатна до життя в суспільстві, готової до громадянської активності, дбайливого ставлення до своєї країни, довкілля, спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству.*
- У ст. 3 Закону України «Про повну загальну середню освіту» зазначається, що *метою загальної середньої освіти є формування в учнів компетентностей, визначених Законом України «Про освіту» та державними стандартами, серед яких громадянські компетентності.*
- Ст. 15 Закону України «Про повну загальну середню освіту» зазначає, що *виховний процес як невід’ємна складова освітнього процесу у закладах освіти має ґрунтуватися зокрема на цінностях громадянського (вільного демократичного) суспільства, принципах верховенства права, дотримання прав і свобод людини і громадянина, принципах, визначених Законом України «Про освіту».*
- Ст. 15 Закону України «Про повну загальну середню освіту» визначає *основні завдання виховного процесу в закладах загальної середньої освіти, серед яких формування:*
 - відповідальних та чесних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству;
 - поваги до гідності, прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина; нетерпимості до приниження честі та гідності людини, фізичного або психологічного насильства, а також до дискримінації за будь-якою ознакою;
 - усвідомленої потреби в дотриманні Конституції та законів України, нетерпимості до їх порушення, проявів корупції та порушень академічної доброчесності;
 - громадянської культури та культури демократії;
 - прагнення до утвердження довіри, взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами;
 - почуттів справедливості, шанобливого ставлення до сім’ї, відповідальності за свої дії;
 - культури свободи та самодисципліни, відповідальності за своє життя.

Висновки:

1. Закон України «Про повну загальну середню освіту» визначає соціальною метою освіти соціалізацію особистості, здатної до громадянської активності, зокрема завдяки формуванню громадянських компетентностей.
2. Закон України «Про повну загальну середню освіту» визначає ціннісні орієнтири виховного процесу як складової освітнього процесу, серед яких цінність громадянського суспільства і верховенства права.
3. Визначені в Законі України «Про повну загальну середню освіту» завдання виховного процесу актуалізують цінність впровадження громадянської парламентської просвіти в закладах загальної освіти та окреслюють її змістовий та компетентнісний потенціал.

⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

Державний стандарт початкової освіти (2018)⁶

Огляд:

- Державний стандарт початкової освіти серед мети початкової освіти зокрема визначає *розвиток у дитини компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб.*
- *Реалізація мети початкової освіти ґрунтується на ціннісних орієнтирах, серед яких:*
 - утвердження людської гідності шляхом виховання здатності до справедливості, поваги до прав людини (зокрема, права на життя, здоров'я, власність, свободу слова тощо);
 - шанобливе ставлення до Української держави;
 - формування активної громадянської позиції, відповідальності за своє життя, розвиток громади та суспільства.
- *Вимоги до обов'язкових результатів навчання визначаються з урахуванням компетентнісного підходу.*
- *Серед ключових компетентностей учня початкової школи визначаються громадянські та соціальні, які пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, усвідомленням рівних прав і можливостей.*
- *Громадянські та соціальні компетентності зокрема передбачають:* спроможність діяти як відповідальний громадянин та брати повноцінну участь у громадському та суспільному житті, зокрема школи та класу, спираючись на розуміння соціальних, економічних і політичних понять та сталого розвитку, критичне оцінювання основних подій національної, європейської та світової історії, а також повагу до прав людини та верховенства права, цінування культурного розмаїття різних народів та ідентифікацію себе як громадянина України.
- *Метою громадянської та історичної освітньої галузі є формування громадянської та інших компетентностей, власної ідентичності та готовності до змін шляхом осмислення зв'язків між минулим і сучасним життям, активної громадянської позиції на засадах демократії, поваги до прав і свобод людини, толерантного ставлення до оточуючих, набуття досвіду життя в соціумі з урахуванням демократичних принципів.*
- *Компетентнісний потенціал громадянської та історичної освітньої галузі передбачає, що здобувач освіти:*
 - встановлює зв'язки між подіями, діяльністю людей та її результатами у часі, пояснює значення пам'ятних для себе та інших громадян України дат (подій);
 - орієнтується у знайомому соціальному середовищі, долучається до його розвитку, пояснює вплив природи та діяльності людей на нього;
 - працює з різними джерелами соціальної та історичної інформації, аналізує зміст джерел, критично оцінює їх;
 - узагальнює інформацію з різних джерел, розповідаючи про минуле і сучасне;

⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-п#Text>

- представляє аргументовані судження про відомі факти та історичних осіб, а також про події суспільного життя;
- має розвинуте почуття власної гідності, діє з урахуванням власних прав і свобод, поважає права і гідність інших осіб, протидіє проявам дискримінації та нерівного ставлення до особистості;
- усвідомлює себе громадянином України, аналізує культурно-історичні основи власної ідентичності, визнає цінність культурного розмаїття;
- дотримується принципів демократичного громадянства, бере активну участь у житті шкільної спільноти, місцевої громади.
- **Обов'язкові результати навчання здобувачів освіти з громадянської та історичної освітньої галузі передбачають, що по завершенню початкового рівня шкільної освіти здобувач освіти сформує певні громадянські компетентності** (див. табл. 1)
- Варіативна складова базового навчального плану початкової освіти для класів (груп) з українською мовою навчання передбачає 35 додаткових годин у кожному класі (1-4), які можна використати, зокрема для вивчення курсів за вибором.

Висновки:

- Державний стандарт початкової освіти визначає одним із завданням початкової освіти формування в учнів громадянської компетентності, а отже відповідно впровадження в освітній процес початкової школи громадянської освіти і парламентської просвіти як її складової.
- Компетентнісний потенціал громадянської та історичної освітньої галузі державного стандарту початкової освіти окреслює основні змістові аспекти парламентської просвіти, які мають бути інтегровані у зміст навчальних дисциплін початкової школи.
- Обов'язкові результати навчання здобувачів освіти з громадянської та історичної освітньої галузі передбачають володіння випускниками початкової школи низкою компетентностей, пов'язаних із основними завданнями громадянської парламентської просвіти.
- Інваріативна складова історичної та громадянської освітньої галузі державного стандарту початкової освіти має недостатній потенціал щодо здійснення громадянської парламентської просвіти, так як у змісті та очікуваних результатах не прослідковується тема парламентаризму, зокрема питання, пов'язані з устроєм та функціонуванням парламентаризму в Україні, механізмами взаємодії та впливу громадян на діяльність парламенту та народних депутатів (див. табл. 2).
- Варіативна складова базового навчального плану початкової освіти для класів (груп) з українською мовою навчання передбачає можливість впровадження курсу за вибором з громадянської парламентської освіти в контексті посилення навчальних дисциплін громадянської та історичної галузі освіти.

Огляд:

- **У Державному стандарті базової і повної середньої освіти поняття вживаються у такому значенні:**
 - громадянська компетентність – здатність учня активно, відповідально та ефективно реалізовувати права та обов’язки з метою розвитку демократичного суспільства;
 - діяльнісний підхід – спрямованість навчально-виховного процесу на розвиток умінь і навичок особистості, застосування на практиці здобутих знань з різних навчальних предметів, успішну адаптацію людини в соціумі, професійну самореалізацію, формування здібностей до колективної діяльності та самоосвіти;
 - компетентнісний підхід – спрямованість навчально-виховного процесу на досягнення результатів, якими є ієрархічно підпорядковані ключова, загальнопредметна і предметна (галузева) компетентності;
 - міжпредметна компетентність – здатність учня застосовувати щодо міжпредметного кола проблем знання, уміння, навички, способи діяльності та ставлення, які належать до певного кола навчальних предметів і освітніх галузей;
 - особистісно зорієнтований підхід – спрямованість навчально-виховного процесу на взаємодію і плідний розвиток особистості педагога та його учнів на основі рівності у спілкуванні та партнерства у навчанні;
 - предметна (галузева) компетентність – набутий учнями у процесі навчання досвід специфічної для певного предмета діяльності, пов’язаної із засвоєнням, розумінням і застосуванням нових знань.
- **Метою освітньої галузі «Суспільствознавство»,** що складається з історичного та суспільствознавчого компонентів, є забезпечення розвитку учня як особистості, що керується гуманістичними нормами і цінностями, усвідомлює себе громадянином України та успішно самореалізується в сучасному українському суспільстві. Завданнями освітньої галузі є:
 - забезпечення реалізації можливостей розвитку учня як вільної особистості, здатної за допомогою набутих ключових та галузевих компетентностей ефективно самореалізовуватися в сучасному багатоманітному глобалізованому світі та **брати участь у житті демократичної, соціальної, правової держави і громадянського суспільства**, вчитися протягом усього життя;
 - розвиток інтелекту дитини, її критичного та творчого мислення, **визначення нею власної ідентичності як особистості, громадянина**, члена родини, етнічної, релігійної, регіональної та локальної спільноти;
 - **формування в учнів почуття власної гідності, поваги до прав людини, гуманістичних традицій та загальнолюдських цінностей, здатності формувати власну етичну позицію та дотримуватися правил соціально відповідальної поведінки.**

⁷ <https://www.google.com/url?q=https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%25D0%25BF%23Text&sa=D&source=docs&ust=1643097621140090&usg=AOvVaw13v8Mstm10WGr2lAmk3iid>

- Зміст освітньої галузі реалізується шляхом вивчення окремих навчальних предметів (історії, права, економіки тощо), що відображають основи відповідних наук, **інтегрованих курсів** (громадянської освіти, суспільствознавства тощо).
- **Освітня галузь «Суспільствознавство» включає «Історичний компонент».** Метою навчання історії в загальноосвітній школі є формування в учнів ідентичності та почуття власної гідності у результаті осмислення соціального та морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії і культури України в контексті історичного процесу.
- Історичний компонент забезпечує:
 - розвиток інтересу учнів до історії як сфери знань і навчального предмета, власних освітніх запитів учнів і вміння їх задовольняти;
 - *отримання та засвоєння системних знань про головні події, явища та тенденції в історії України та світу;*
 - ознайомлення учнів з духовними і культурними надбаннями та цінностями, історико-культурними традиціями українського народу і цивілізації в цілому;
 - визначення, відбір і використання у процесі пошуку інформації про минуле різних видів історичних джерел, у тому числі текстових, візуальних та усних, артефактів, об'єктів навколишнього історичного середовища (музеїв, архівів, пам'яток культури та архітектури), а також інформаційно-комп'ютерних технологій;
 - вміння представляти обґрунтовані та структуровані знання з історії, власне розуміння історії з використанням відповідного понятійного апарату та виважено розглядати контрверсійні і суперечливі теми.
- Зміст історичного компонента структуровано з урахуваннями специфіки історичного знання та хронологічних етапів розвитку людства за такими наскрізними змістовими лініями: людина – людина, **людина – суспільство, людина – влада**, людина – світ уявлень та ідей, людина – простір, людина – природа, людина – світ речей. Зазначені змістові лінії подаються за групами у складових змісту освітньої галузі і в державних вимогах до рівня загальноосвітньої підготовки учнів із застосуванням проблемно-тематичного підходу, що поєднаний з оглядовим, тематичним та поглибленим вивченням і синхронним викладанням взаємопов'язаних курсів історії України та всесвітньої історії.
- **Освітня галузь «Суспільствознавство» включає «Суспільствознавчий компонент».** Метою навчання суспільствознавства є *створення умов для розвитку особистості компетентного, активного, відповідального громадянина України, члена європейської і світової спільноти, що здатний сприймати та ефективно відповідати на сучасні індивідуальні та суспільні виклики і загрози.* Завданнями суспільствознавчої освіти є:
 - *розвиток інтересу до суспільствознавства;*
 - *формування в учнів цілісної системи вмінь і навичок дослідження суспільних проблем, пропонування способів їх розв'язання, проведення аналізу та оцінювання суспільних явищ, процесів і тенденцій у державі та світі;*
 - *здійснення самостійного пошуку у різних видах джерел інформації про життя суспільства і людини в ньому;*
 - *формування активної громадянської позиції, загальнолюдських моральних якостей, правової та економічної культури, мотивації до соціальної активності.*

- Основними змістовими лініями суспільствознавчого компонента є *людина в суспільно-політичній сфері, людина в соціальній сфері, людина у правовій сфері, людина в економічній сфері*, людина в культурно-духовній сфері.

Висновки:

- Державний стандарт базової і повної середньої освіти ґрунтується на засадах особистісно зорієнтованого, компетентнісного і діяльнісного підходів, що реалізовані в освітніх галузях і відображені в результативних складових змісту базової і повної загальної середньої освіти.
- У Державному стандарті базової і повної середньої освіти визначається освітня галузь «Суспільствознавство», яка включає два компоненти «Історичний» та «Суспільствознавчий» (див. табл. 4), і дає підстави для впровадження громадянської освіти і парламентської просвіти як її складової в освітній процес закладів загальної середньої освіти.
- Окремі основні змістові лінії складових історичного компоненту (людина-суспільство, людина-влада) та суспільствознавчого компоненту (людина в суспільно-політичній сфері, людина в соціальній сфері, людина у правовій сфері, людина в економічній сфері) окреслюють компетентнісний потенціал громадянської освіти та парламентської просвіти як її складової в системі базової і повної середньої освіти (див. табл. 3).
- Зазначена в Державному стандарті базової і повної середньої освіти можливість учнями обирати курси за вибором є підґрунтям для впровадження в освітній процес курсів за вибором, які можуть посилити інваріантний компонент освітньої галузі «Суспільствознавство».
- В межах опанування освітньої галузі «Суспільствознавство» засобами інваріантної складової **базова середня освіта** передбачає вивчення у 5-9 класах закладів загальної середньої освіти низки предметів інваріантної складової:
 - При визначенні сутності соціальної та громадянської компетентності у Програмі «Історія України. Всесвітня історія» для 5-9-х класів загальноосвітніх навчальних закладів»⁸ акцент робиться на громадянській активності та відповідальності, однак не розкривається питання з приводу того, якими навичками мають оволодіти здобувачі освіти та які ставлення сформувати у сфері парламентаризму. Відповідно до програми в межах реалізації змістової лінії «Громадянська відповідальність» вивчення предмету сприятиме формуванню діяльного члена громади і суспільства, який розуміє принципи і механізми функціонування суспільства, є вільною особистістю, яка визнає загальнолюдські й національні цінності та керується морально-етичними критеріями і почуттям громадянської відповідальності у власній поведінці. Учні 5-6 класів орієнтують цінувати демократичний устрій, спільну діяльність, громадянську ініціативу й роботу, засновану на добровільності; бути ініціативним, формувати власну думку й уміти її висловлювати. Учні 7-9 класів орієнтують пізнавати і захищати свої права і права інших людей, розуміти зв'язок між громадянською позицією й розвитком

⁸ <https://www.google.com/url?q=https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas&sa=D&source=docs&ust=1643097621141241&usg=AOvVaw1WSQyTvpWDtntut90rBg-Ln>

суспільства; навчають усвідомлювати свою роль у суспільстві та відповідальність за його стан (див. табл. 5).

- **Навчальна програма з основ правознавства для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів** визначає, що метою навчання правознавства в школі є надання учням основ правових знань, виховання поваги й любові до своєї держави та державотворчих і правотворчих традицій, забезпечення умов для формування елементів правової культури, правових орієнтирів і правомірної поведінки школярів. Правознавство як навчальний предмет сприяє становленню особистості, розвитку критичного мислення, логіки, здатності розуміти й оцінювати правові явища та процеси, аналізувати різноманітні життєві ситуації відповідно дій правових норм; спонукає учнів ставити запитання та шукати відповіді щодо ролі держави й права в житті людини і суспільства. Знання основ правознавства формує певну систему цінностей, впливає на правосвідомість учнів та рівень їхньої правової культури, прищеплює інтерес до права, заохочує до свідомої реалізації, застосування й додержання правових норм (див. табл. 6).
- В межах опанування освітньої галузі «Суспільствознавство» засобами варіантної складової **базова середня освіта** передбачає можливість вивчення курсів за вибором:
 - **курс за вибором «Живи за правилами»** як курс правознавчого змісту покликаний впливати на формування правосвідомості, правової культури учнів. Головне завдання курсу «Живи за правилами» – озброїти учнів знаннями про правила, що існують у суспільстві, та вміннями діяти у життєвих ситуаціях відповідно до вимог соціальних норм (зокрема, норм права) і положень законів (див. табл. 7).
 - **Курс за вибором «Вчимося бути громадянами» 7 (8)** носить пропедевтичний характер і ставить за мету виховувати сучасного громадянина-патріота Української держави, готувати учнівську молодь до виконання ролі активних громадян, ознайомити її з громадянськими навичками і цінностями, необхідними для ефективної участі у житті громади (див. табл. 8).
 - **Курс за вибором «Ми – громадяни України» 9 (10)** має за мету створити умови для становлення людини, здатної гідно існувати і самореалізуватися за складних реалій ХХІ століття, для формування соціально компетентного, активного, відповідального громадянина і патріота України. Структура навчального курсу передбачає ознайомлення учнів із поняттями «демократія», «громадянське суспільство», «громадянство», «права людини та громадянина в Україні», «взаємна відповідальність держави і громадянина», «політична система України», «ринкові відносини як економічна основа демократії», «цінності у громадянському демократичному суспільстві» тощо. Навчальний матеріал курсу враховує реалії українського суспільного життя й сучасні засади розвитку демократії в Україні. Разом з тим, адаптовано досвід громадянської освіти розвинених країн світу. (див. табл. 9).
 - **Курс за вибором «Моя громадянська самосвідомість. Запобігання корупції»** для учнів 9-11 класів ставить за мету виховання в учнівській молоді негативного ставлення до корупції й будь-яких її проявів, подолання схильності до корупційної поведінки, формування обізнаності в способах протидії корупції (див. табл. 10).

- В межах опанування освітньої галузі «Суспільствознавство» засобами інваріантної та варіативної складової **повна середня освіта** передбачає вивчення в 10-11 класах закладів загальної середньої освіти низки предметів:
- Програма **«Історія України. Всесвітня історія»** для **10-11 класів** загальноосвітніх навчальних закладів (див. табл. 11). та Програма **«Історія: Україна і світ» (інтегрований курс) 10-11 класи** (див. табл. 12). Найбільш повно висвітлюють традиції українського парламентаризму, розкриваючи законотворчу діяльність Української Центральної Ради, Української Національної Ради, Курултаю та аналізуючи особливості реалізації окремих положень, закріплених у Конституціях УРСР та з'їздах КПРС. Висвітлюючи питання розбудови правових інституцій незалежної України, окремий фокус на спадкоємність традицій відсутній, але учителі, реалізуючи свободу викладання, можуть досить вільно вбудувати його у навчальну програму. Цікаві паралелі також можна провести з діяльністю парламентів країн світу у обраний історичний період.
- Програма **«Правознавство»** для **10-11 класів** загальноосвітніх навчальних закладів (профільний рівень) (див. табл. 13) передбачає опанування учнями понять, законів, теорій правової науки з таких змістовно-тематичних блоків, як «Основи теорії держави і права», «Основи публічного права», «Основи приватного права». У ході окремих тем детально розглядаються органи державної влади та місцевого самоврядування, джерела та форми права, законодавча система, загальні засади конституційного права, форми народовладдя, що сприяє поширенню парламентської просвіти.
- **Навчальна програма інтегрованого курсу «Громадянська освіта»** для **10 класів** загальноосвітніх навчальних закладів (див. табл. 14) передбачає формування громадянської компетентності школяра, що уявляється як цілісне інтегроване утворення в сукупності здатностей особистості, необхідних для її успішної самореалізації та соціальної взаємодії в демократичному суспільстві.
- **Програма з курсу за вибором «Основи демократії (Громадянська освіта)» 11 (12)** (див. табл. 15) має за мету сприяти збільшенню виховного потенціалу шкільної освіти і більш тісному поєднанню навчання і громадянського виховання задля сформування у молодих громадян України поваги до прав людини, плюралізму та демократії, верховенства закону, виховати в них неприйняття насильства, ксенофобії, расизму, агресії, нетерпимості.
- За результатами огляду інваріантної та варіативної складової освітньої галузі «Суспільствознавство» на рівні базової та повної середньої освіти можна стверджувати, що курс за вибором з громадянської парламентської просвіти може посилити компетентнісний потенціал цієї освітньої галузі і сприяти більш глибокому вивченню питань, пов'язаних з темою парламентаризму.
- Підтвердженням того, що існуюча система формальної шкільної освіти з її комплексом інваріантної та варіативної складової освітньої галузі «Суспільствознавство» недостатньою мірою виконує свою функцію щодо формування компетентностей у сфері парламентаризму, є результати соціологічного опитування освітян та учнів «Громадянська парламентська просвіта в закладах освіти України» (2021 р.)

Огляд

- Державний стандарт визначає вимоги до обов'язкових результатів навчання учнів на рівні базової середньої освіти, загальний обсяг їх навчального навантаження, розподілений за освітніми галузями, структуру та зміст базової середньої освіти.
- Метою базової середньої освіти є розвиток природних здібностей, інтересів, обдарувань учнів, формування компетентностей, **необхідних для їх соціалізації та громадянської активності**, свідомого вибору подальшого життєвого шляху та самореалізації, продовження навчання на рівні профільної освіти або здобуття професії, **виховання відповідального, шанобливого ставлення до** родини, **суспільства**, навколишнього природного середовища, національних та культурних цінностей українського народу.
- Реалізація мети базової середньої освіти ґрунтується на таких ціннісних орієнтирах, зокрема як **утвердження людської гідності, поваги до прав і свобод людини та формування в учнів активної громадянської позиції, патріотизму**.
- Базова середня освіта має такі цикли, як адаптаційний (5-6 класи) та базового предметного навчання (7-9 класи), що дають змогу враховувати вікові та індивідуальні особливості розвитку і потреби учнів, а також забезпечити просування індивідуальними освітніми траєкторіями.
- Вимоги до обов'язкових результатів навчання визначено на основі компетентнісного підходу. **До ключових компетентностей належать громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей, що передбачають:**
 - **спроможність діяти як відповідальний громадянин, брати участь у громадському та суспільному житті**, зокрема закладу освіти і класу, спираючись на розуміння загальнолюдських і суспільних цінностей, соціальних, правових, економічних і **політичних принципів, ідей сталого розвитку суспільства, співіснування людей та спільнот у глобальному світі**, критичне осмислення основних подій національної, європейської та світової історії, **усвідомлення їх впливу на світогляд громадянина та його самоідентифікацію**;
 - виявлення поваги до інших, толерантність, уміння конструктивно співпрацювати, співпереживати, долати стрес і діяти в конфліктних ситуаціях, зокрема пов'язаних з різними проявами дискримінації; дбайливе ставлення до особистого, соціального здоров'я, усвідомлення особистих відчуттів і почуттів, здатність дослухатися до внутрішніх потреб; дотримання здорового способу життя; розуміння правил поведінки та спілкування, що є загальноприйнятими в різних спільнотах і середовищах та ґрунтуються на спільних моральних цінностях; спроможність діяти в умовах невизначеності та багатозадачності.

⁹ <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>

- Також на основі Закону України «Про освіту» в стандарті визначені наскрізні вміння для усіх ключових компетентностей.
- Вимоги до результатів навчання учнів визначено за освітніми галузями, серед яких виділяється **громадянська та історична**. Для кожної освітньої галузі визначено: мету, єдину для всіх рівнів загальної середньої освіти; компетентнісний потенціал, що позначає здатність кожної освітньої галузі формувати всі ключові компетентності через розвиток умінь і ставлень та базові знання; обов'язкові результати навчання учнів; рекомендовану, мінімальну та максимальну кількість навчальних годин за циклами навчання (5-6, 7-9 класи).
- Метою громадянської та історичної освітньої галузі є розвиток особистості учня через осмислення минулого, сучасного та зв'язків між ними, взаємодії між глобальними, загальноукраїнськими і локальними процесами; **формування ідентичності громадянина України, його активної громадянської позиції на засадах демократії, патріотизму, поваги до прав і свобод людини, визнання цінності верховенства права та нетерпимості до корупції**.
- Державний стандарт визначає компетентнісний потенціал громадянської та історичної освітньої галузі та базові знання (див табл. 16).
- Вимоги до обов'язкових результатів навчання учнів з громадянської та історичної освітньої галузі (див. табл. 17) зокрема передбачають, що учень:
 - мислить історико-хронологічно, орієнтується в історичному часі, встановлює причинно-наслідкові зв'язки між подіями, явищами і процесами, діяльністю людей та її результатами в часі, виявляє зміни і тривалість у житті суспільства;
 - мислить геопросторово, орієнтується в соціально-історичному просторі, виявляє взаємозалежність розвитку суспільства, господарства, культури і навколишнього природного середовища;
 - мислить критично, працює з різними джерелами інформації та формулює історично обґрунтовані запитання;
 - мислить системно, виявляє взаємозв'язок, взаємозалежність та взаємовплив історичних подій, явищ, процесів, постатей у контексті відповідних епох; розуміє множинність трактувань минулого і сучасного та зіставляє їх інтерпретації;
 - усвідомлює власну гідність, реалізує власні права і свободи, поважає права і гідність інших осіб, виявляє толерантність, протидіє проявам дискримінації;
 - **дотримується демократичних принципів, конструктивно взаємодіє з іншими особами, спільнотою закладу освіти, місцевою громадою і суспільством, долучається до розв'язання локальних, загальнонаціональних і глобальних проблем, усвідомлює необхідність утвердження верховенства права і дотримання правових норм для забезпечення сталого розвитку суспільства.**
- Державний стандарт передбачає додаткові години для вивчення навчальних предметів, інтегрованих курсів, **курсів за вибором**, через які реалізуються освітні галузі, **які заклад загальної середньої освіти розподіляє самостійно, враховуючи особливості організації освітнього процесу та індивідуальні освітні потреби учнів, що відображається в освітній програмі закладу.**

Типова освітня програма для 5-9 класів загальної середньої освіти (поступово вводиться з 01.09.2022)¹⁰ передбачає реалізацію наскрізних ліній ключових компетентностей «Екологічна безпека й сталий розвиток», «Громадянська відповідальність», «Здоров'я і безпека», «Підприємливість і фінансова грамотність». Наскрізна лінія «Громадянська відповідальність» покликана сприяти формуванню відповідального члена громади і суспільства, що розуміє принципи і механізми функціонування суспільства та освоюється в основному через колективну діяльність (дослідницькі роботи, роботи в групі, проєкти тощо), розвиваючи в учнів готовність до співпраці, толерантність щодо різноманітних способів діяльності і думок. Курс за вибором з громадянської парламентської просвіти може значно посилити освітню галузь.

Загальний огляд модельних навчальних програм громадянської та історичної освітньої галузей для 5-9 класів Нової української школи

Громадянська та історична освітня галузь представлена 10 (десятьма) модельними навчальними програмами:

- «Вступ до історії України та громадянської освіти» (автори Гісем О.І., Мартинюк О.О)¹¹ працюють з питаннями «суспільство», «життя людини в громаді», «правила, яких необхідно дотримуватись у різних спільнотах», «конституційні права та обов'язки громадянина», «принципи та механізми демократії», «громадянська відповідальність».
- «Вступ до історії України та громадянської освіти» (автори Бакка Т.В., Желіба О.В., Мелещенко Т.В., Щупак І.Я.)¹² виокремлюють поняття «спільнота», «різноманітність», «рівність», «громада», «громадський простір», «демократія», «право/закон», «держава», «республіка», «громадянин», «конституція» та дають короткий історичний аналіз становлення української держави.
- «Вступ до історії України та громадянської освіти» (автори Бурлака О.В., Власова Н.С., Желіба О.В., Майорський В.В., Піскарьова І.О., Щупак І.Я)¹³ у розділі «Розвиток людства впродовж історії» виокремлює питання людини в спільноті та коротко аналізує розвиток людських спільнот від первісних громад до держави.
- «Вступ до історії України та громадянської освіти» (автори Желіба О.В., Мокрогуз О.П.)¹⁴ включає питання «суспільство та його складові», «роль демократії,

¹⁰

<https://www.google.com/url?q=https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/602/fd3/0bc/602fd30bccb01131290234.pdf&sa=D&source=docs&ust=1644154718959648&usg=AOvVaw0hvKIP7OWftQbBrHfSNGKz>

¹¹

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Vstup.do.ist.Ukr.ta.hrom.osv-5.kl.Hisem.Martynyuk.10.08.pdf>

¹²

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Vstup.do.ist.Ukr.ta.hrom.osv-5.kl.Bakka.ta.in.10.08.pdf>

¹³

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Vstup.do.ist.Ukr.ta.hrom.osv-5-kl.Burlaka.ta.in.14.07.pdf>

¹⁴

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Vstup.do.ist.Ukr.ta.hrom.osv-5-kl.Mokroguz.O.P.10.08.pdf>

- свободи, прав, права/закону у суспільстві», «патріотизм як громадянська цінність», «конституція».
- «Досліджуємо історію і суспільство. 5-6 класи (інтегрований курс)» (автори Васильків І.Д., Димій І.С., Шеремета Р.В.)¹⁵ звертає першочергову увагу на засади функціонування України як сучасної європейської держави, розглядаючи формування держави, її правила, закони та Конституцію, органи управління: Верховна рада, уряд, Президент, місцеве самоврядування, механізми волевиявлення громадян: вибори, референдум.
 - «Досліджуємо історію і суспільство. 5-6 класи (інтегрований курс)» (автори Пометун О.І., Ремех Т.О., Малієнко Ю.Б., Мороз П.В.)¹⁶ в декількох розділах піднімають питання соціуму та людини в суспільних відносинах, демократії як загальнолюдської цінності, прав та обов'язків громадян.
 - «Досліджуємо історію і суспільство. 5-6 класи (інтегрований курс)» (автори Гісем О.В., Мартинюк О.О., Гісем О.О., Охредько О.Е.)¹⁷ розглядають питання «що таке суспільство», «життя в спільноті», «стадії розвитку українського суспільства», «соціальні зв'язки», «виникнення перших держав», «демократія: принципи та механізми функціонування», «цінності демократії», «права та обов'язки громадянина України».
 - «Історія України. Всесвітня історія. 6 клас» (автори Піскарьова І.О., Бурлака О.В., Майорський В.В., Мелешенко Т.В., Щупак І.Я.)¹⁸ включають питання форм організації первісних спільнот, держави і суспільства.
 - «Україна і світ. Вступ до історії та громадянської освіти. 5-6 класи (інтегрований курс)» (автори Кафтан М.В., Козорог О.Г., Костюк І.А., Мудрий М.М., Селіваненко В.В.)¹⁹ простежують якими людські спільноти були в минулому та є тепер, життя в громаді, приватний і публічний простори людини, людину і владу України на мапі в минулому і тепер, становище людини в державі: підданство і громадянство, державність на українських землях протягом століть.

[-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Vstup.do.ist.Ukr.ta.hrom.osv.5-kl.Zheliba.Mokrohuz.14.07.pdf](https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Vstup.do.ist.Ukr.ta.hrom.osv.5-kl.Zheliba.Mokrohuz.14.07.pdf)

¹⁵

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Doslidzhuyemo.istoriyu.susp.5-6-kl.Vasylykiv.ta.in.14.07.pdf>

¹⁶

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Doslidzhuyemo.istoriyu.susp.5-6-kl.intehr.kurs.Pometun.ta.in.14.07.pdf>

¹⁷

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Doslidzh.ist.susp.5-6-kl.intehr.kurs-Hisem-in.17.12.pdf>

¹⁸

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Ist.Ukr.Vsesv.ist.6-kl.Piskarova.ta.in.14.07.pdf>

¹⁹

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Ukr.svit.vstup.do.ist.hrom.osv.5-6-kl.intehr.kurs.Kaftan.ta.in.14.07.pdf>

- «Україна і світ. Вступ до історії та громадянської освіти. 5-6 класи (інтегрований курс)» (автори Власова Н.С., Желіба О.В., Кронгауз В.О., Секиринський Д.О., Щупак І.Я.)²⁰ розглядають поняття «грумада», «історичний розвиток громад», «самоврядування», «громадська організація», «суспільство та суспільні групи», «влада», «держжава», «політика», «республіка», «президент», «парламент», «уряд», «громадянство», «Конституція», «закон», історія українського державотворення.

Висновки

- В Державному стандарті мета базової середньої освіти основана на цінності активної громадянської позиції і передбачає формування у здобувачів освіти громадянських компетентностей, серед складової яких спроможність діяти як відповідальний громадянин, брати участь у громадському та суспільному житті.
- В Державному стандарті виокремлюється громадянська та історична освітня галузь, яка актуалізує посилення громадянської освіти в закладах загальної середньої освіти загалом та громадянської парламентської просвіти як її складової зокрема.
- Серед вимог до обов'язкових навчальних результатів учнів щодо опанування громадянської та історичної галузі виокремлюються позиції, які окреслюють потенційний зміст громадянської парламентської просвіти.
- Проаналізувавши модельні навчальні програми для 5-9 класів Нової української школи громадянської та історичної суспільних галузей, незважаючи на те, що у всіх десяти програмах постійно піднімається питання суспільства та людини в ньому, лише дві з них використовують поняття «парламент» та «Верховна рада», що створює потребу для посилення громадянської парламентської просвіти.
- В Державному стандарті для реалізації освітніх галузей передбачена можливість включення в освітні програми закладу освіти курсів за вибором, відповідно до якої задля посилення громадянської та історичної освітньої галузі є можливість впровадження курсу за вибором з громадянської парламентської просвіти.

Врахування рекомендації щодо організації освітнього процесу в умовах карантинних обмежень, викликаних Пандемією COVID-19

У відповідності до інформації, розміщеної на сайті МОНУ, під час організації освітнього процесу в умовах карантинних обмежень, слід враховувати такі нормативні акти:

- ❖ Положення про інституційну та дуальну форми здобуття повної загальної середньої освіти.
- ❖ Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти.
- ❖ Положення про дистанційне навчання.
- ❖ Державні санітарні правила і норми влаштування, утримання загальноосвітніх навчальних закладів та організації навчально-виховного процесу.

20

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Ukr.svit.vstup.do.ist.hrom.osv.5-6-kl.intehr.kurs.Vlasova.ta.in.14.07.pdf>

- ❖ Постанова КМУ «Про встановлення карантину та запровадження посиленних протиепідемічних заходів на території із значним поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2».
- ❖ Постанова Головного державного санітарного лікаря України від 22.08.2020 № 50 «Про затвердження протиепідемічних заходів у закладах освіти на період карантину у зв'язку поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)».

Ключові позиції:

- ❖ Дистанційне навчання може бути реалізовано шляхом застосування дистанційної форми як окремої форми здобуття освіти або використання технологій дистанційного навчання для забезпечення навчання за різними формами здобуття освіти, їх поєднання.
- ❖ Безперервна навчальна діяльність учнів закладів загальної середньої освіти не може перевищувати 35 хвилин (для 1 року навчання), 40 хвилин (для 2-4 років навчання), 45 хвилин (5-12 років навчання), крім випадків, визначених законодавством.
- ❖ При використанні комп'ютерної техніки на уроках безперервна тривалість занять безпосередньо з відеодисплейним терміналом і проведення профілактичних заходів повинні відповідати санітарним вимогам.
- ❖ Можливе використання технологій дистанційного навчання за будь-якої форми здобуття освіти – очної (денної, вечірньої), заочної, екстернатної тощо. Законодавством вже перебачено можливість поєднати очну, зокрема денну, форму з технологіями дистанційного навчання і реалізувати технологію змішаного навчання.
- ❖ За поєднанням очної форми і технологій дистанційного навчання у педагогічній теорії та практиці закріпився термін «змішане навчання» («комбіноване навчання», «blended learning»). Таке навчання є однією з багатьох освітніх технологій і не потребує регламентації в нормативних актах.

Висновки: під час розробки методичних рекомендації для викладання курсу слід врахувати позиції щодо можливостей використання технологій дистанційного навчання та запропонувати перелік онлайн-застосунків, необхідний для його організації.

Враховання рекомендацій щодо організації освітнього процесу в умовах воєнного стану

У відповідності до інформації, розміщеної на сайті МОНУ, під час організації освітнього процесу в умовах воєнного стану, слід враховувати такі нормативні акти:

Лист МОН «Про організацію освітнього процесу в початковій школі в умовах воєнного часу».

- ❖ Наказ МОН «Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні».

Ключові позиції:

- ❖ Здобувачам освіти, які в умовах воєнного стану були вимушені змінити місце проживання (перебування), залишити робоче місце, місце навчання, незалежно від місця їхнього проживання (перебування) на час особливого періоду гарантується організація освітнього процесу в дистанційній формі або в будь-якій іншій формі, що є найбільш безпечною для його учасників.

Висновки: під час розробки методичних рекомендації для викладання курсу слід врахувати позиції щодо можливостей використання технологій дистанційного навчання та запропонувати перелік онлайн-застосунків, необхідний для його організації.

Таблиця 1. Результати навчання здобувачів освіти початкової школи

<p>Загальні результати навчання здобувачів освіти</p>	<p>Окремі обов'язкові результати навчання здобувачів освіти, важливі в контексті впровадження громадянської парламентської просвіти</p>
<p>Встановлення зв'язків між подіями, діяльністю людей та її результатами у часі, пояснення значення пам'ятних для себе та інших громадян України дат (подій)</p>	
<ul style="list-style-type: none"> ● орієнтується в історичному часі ● виявляє і прогнозує суспільні (історичні) зміни 	<ul style="list-style-type: none"> ● визначає послідовність подій; співвідносить одиниці вимірювання часу ● наводить приклади культурно-історичної спадщини України; виокремлює важливі для громадян України події, пояснює, як вони впливають на життя
<p>Орієнтація у знайомому соціальному середовищі, долучення до його розвитку, пояснення впливу природи та діяльності людей на нього</p>	
<ul style="list-style-type: none"> ● формує разом з іншими особами громадський простір 	<ul style="list-style-type: none"> ● протидіє (залучаючи дорослих) порушенням правил поведінки в публічних місцях
<p>Робота з різними джерелами соціальної та історичної інформації, аналіз змісту джерел, їх критична оцінка</p>	
<ul style="list-style-type: none"> ● добирає джерела історичної та суспільно значущої інформації ● аналізує соціальну (історичну) інформацію ● оцінює достовірність соціальної (історичної) інформації 	<ul style="list-style-type: none"> ● знаходить потрібну інформацію про минуле і сучасне; добирає джерело інформації відповідно до потреб і заінтересованості ● виокремлює в тексті окремі події, персонажі, поняття; формулює зрозумілі запитання про людей, минулі чи теперішні події ● виокремлює факти, які викликають сумніви; знаходить інформацію, яка спростовує або підтверджує сумніви; пояснює можливі наслідки поширення неправдивої інформації
<p>Узагальнення інформації з різних джерел, розповідь про минуле і сучасне</p>	
<ul style="list-style-type: none"> ● систематизує та узагальнює соціальну (історичну) інформацію ● розповідає про минуле і сучасне 	<ul style="list-style-type: none"> ● збирає інформацію на тему, яка цікавить; визначає важливі і менш важливі відомості та обґрунтовує це; порівнює події, вчинки осіб ● виражає різними способами уявлення про відомі історичні події, пам'ятки культури, видатних людей

<p><i>Загальні результати навчання здобувачів освіти</i></p>	<p><i>Окремі обов'язкові результати навчання здобувачів освіти, важливі в контексті впровадження громадянської парламентської просвіти</i></p>
<p><i>Представлення аргументованих суджень про відомі факти історії та історичних осіб, а також про події суспільного життя</i></p>	
<ul style="list-style-type: none"> ● формулює та представляє судження, добираючи аргументи 	<ul style="list-style-type: none"> ● формулює власну думку щодо вчинку, події, пам'ятки культури; добирає прості докази; дотримується послідовності викладення думок
<p><i>Усвідомлення почуття власної гідності, діяльність з урахуванням власних прав і свобод, повага до прав і гідності інших осіб, протидія дискримінації та нерівному ставленню до особистості</i></p>	
<ul style="list-style-type: none"> ● формує себе як особистість, утверджує власну гідність ● захищає права людини ● протидіє і запобігає проявам дискримінації та нерівності 	<ul style="list-style-type: none"> ● визначає свої риси характеру, моральні якості; розповідає про свої мрії та пояснює шляхи їх здійснення ● виявляє та засуджує негідну поведінку; розпізнає випадки порушення прав дитини; пояснює, до кого можна звернутися, коли ображають та/або принижують його чи інших осіб, відповідно діє в таких ситуаціях ● спілкується з урахуванням особливостей інших людей; пояснює, чому потрібно діяти справедливо
<p><i>Усвідомлення себе громадянином України, аналіз культурно-історичних основ власної ідентичності, визнання цінності культурного розмаїття</i></p>	
<ul style="list-style-type: none"> ● усвідомлює себе частиною спільноти ● співпрацює з іншими особами 	<ul style="list-style-type: none"> ● визначає свою роль у школі, громаді, державі ● визначає мету спільної роботи; планує послідовність дій групи для виконання завдання; погоджується на роль, яку здатний виконати найкраще
<p><i>Дотримання принципів демократичного громадянства, активна участь у житті шкільної спільноти, громади і держави</i></p>	
<ul style="list-style-type: none"> ● робить відповідальний вибір ● бере участь у розв'язанні проблем спільнот 	<ul style="list-style-type: none"> ● визначає разом з однокласниками та використовує правила та процедури вирішення питань, які стосуються життя класу; пояснює, як власний вибір та дії можуть вплинути на інших осіб ● розповідає про свої досягнення, досягнення класу, своєї родини, школи, громади; аналізує проблеми класу,

<p><i>Загальні результати навчання здобувачів освіти</i></p>	<p><i>Окремі обов'язкові результати навчання здобувачів освіти, важливі в контексті впровадження громадянської парламентської просвіти</i></p>
<ul style="list-style-type: none"> ● осмислює громадсько-політичне життя 	<p>школи, громади та пропонує варіанти їх розв'язання; пояснює фактори, які допомогли досягти успіху або призвели до виникнення проблеми; долучається до справ, корисних для класу, школи, громади</p> <ul style="list-style-type: none"> ● пояснює, що означає бути громадянином України та як Україна пов'язана з Європою

Таблиця 2. Історична та громадянська освітня галузь (1-4 класи)

Мета змістової лінії	Окремі аспекти пропонованого змісту змістової лінії	Окремі очікувані навчальні результати змістової лінії
<p><i>Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О.Я. 1-2 клас</i> <i>Я досліджую світ (природнича, громадянська й історична, соціальна, здоров'язбережувальна галузі)</i></p>		
<p>Змістова лінія «Моя шкільна і місцева громада» забезпечує розуміння учнем/ученицею базових норм шкільного та місцевого громадського життя, дає йому/їй змогу посилено долучатися до їх відтворення та модернізації. Пізнання шкільних і місцевих традицій, ознайомлення з громадянськими вчинками земляків, діяльністю шкільної адміністрації, місцевих органів влади та добровільних асоціацій, зорієнтованих на громадські справи, сприяє набуттю учнями первинного досвіду громадянської дії,</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● Шкільна громада. Громада і гурт: спільне та відмінне (спрощено). Мої права у школі. Добродесність. Обов'язки учня перед шкільною громадою. Самоврядні органи класної громади: повноваження і відповідальність. Вироблення правил співпраці у класі. ● Місцева громада. Походження назви населеного пункту, розташування, славні події з життя громади. Відомі земляки. Громадська активність (на прикладах). 	<p>Учень / учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● розповідає про видатних історичних осіб / сучасників /сучасниць, чиї життя і діяльність пов'язані з місцевою громадою; ● розповідає про свої права і обов'язки як учасника / -ці шкільної та місцевої громад, пояснює важливість цих прав і обов'язків; ● виробляє (з однокласниками) добродесні правила взаємодії, переконує, що вони потрібні; ● дотримується домовленостей; ● добирає приклади із власного досвіду, які свідчать про його / її відповідальне ставлення до обов'язків як члена шкільної та місцевої громад; ● обговорює проблеми класу, які його / її турбують, обирає один із варіантів їх розв'язання; ● з'ясовує, що він / вона може робити для однокласників, шкільної спільноти; робить відповідні пропозиції на зборах класу.

<i>Мета змістової лінії</i>	<i>Окремі аспекти пропонованого змісту змістової лінії</i>	<i>Окремі очікувані навчальні результати змістової лінії</i>
<p>демократичної поведінки та конструктивної взаємодії, впливає на формування емоційно-ціннісного компонента громадянської культури дитини.</p>		
<p>Змістова лінія «Ми – громадяни України. Ми – європейці» дає учневі /учениці елементарні уявлення про національну символіку та державні атрибути України, націю (народ), державу, політику, владу, ключові події в історії України, підводить до прийняття демократичних цінностей та ідей євроатлантичної інтеграції Батьківщини. У межах цієї змістової лінії на прикладі відомих історичних постатей та</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● Моя Батьківщина. Що таке Батьківщина? Атрибути Української держави: назва, прапор, герб, гімн, столиця, офіційна державна мова, валюта. День Незалежності України. Найважливіші державні свята. День захисника України. Конституція України (спрощено). ● Україна: сторінки історії. Захисники Батьківщини (сучасні українські воїни (зокрема «кіборги» Донецького аеропорту, Герої України та ін.), герої Другої світової війни, козаки та ін.). Історичні особистості України: приклади патріотизму та людяності особи. ● Україна – європейська держава. Україна та її сусіди (оглядово). 	<p>Учень / учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● представляє загальні відомості про Україну; ● розпитує дорослих (родичів) про сучасне громадське життя та минуле України; ● розпізнає державні символи України, шанобливо ставиться до них; ● розповідає про державний прапор України, її герб; ● співає державний гімн України; ● розповідає про День Незалежності України і традиції його святкування в родині / громаді / країні; ● розповідає про найважливіші державні свята України; ● дотримується встановлених правил поведінки під час проведення державних свят; ● знаходить (у дитячих художніх творах) приклади патріотизму і людяності; ● розповідає про видатних українців, описує їхню важливість для України; ● ставить запитання, які допомагають більше дізнатися про важливу для України подію чи особу.

<i>Мета змістової лінії</i>	<i>Окремі аспекти пропонованого змісту змістової лінії</i>	<i>Окремі очікувані навчальні результати змістової лінії</i>
<p>національних героїв школярі усвідомлюють цінності патріотизму, активної громадянської позиції, самоповаги та ін.</p>		
<p><i>Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О.Я. 3-4 клас</i> <i>Я досліджую світ (природнича, громадянська й історична, соціальна, здоров'язберезувальна галузі)</i></p>		
<p>Змістова лінія «Людина серед людей» (соціальні ролі (школяр, член сім'ї і громади), стандарти поведінки в сім'ї, в школі, в громадських місцях; моральні норми; навички співжиття і співпраці, соціальні зв'язки між людьми у процесі виконання соціальних ролей).</p>	<p>3 клас</p> <ul style="list-style-type: none"> - Школа. Правила шкільного розпорядку. Історія рідної школи. Збереження традицій. Ставлення до інших (товаришування, спільна гра, праця, навчання у групах, у класі. Моральні норми. - Приватний і громадський простір. Правила поведінки у громадських місцях. 	<p>3 клас Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● пропонує вирішення посильних проблем школи, громади; ● співпрацює і взаємодіє з іншими у збереженні традицій школи; ● виявляє інтерес до пізнання і збереження традицій школи; ● розуміє переваги доброго ставлення до інших на прикладах вияву таких якостей: чесність, доброзичливість, подільчивість, працьовитість, ввічливість на протипагу хитрощам, байдужості, жадібності, лінощам, безкультурності; ● вирішує конфлікти мирним шляхом дотримується правил шкільного розпорядку; правил поведінки під час шкільних і громадських заходів; ● називає об'єкти громадського простору своєї місцевості; ● демонструє ставлення до приватної власності своєї та інших як до цінності; ● аргументує неприпустимість порушення приватного простору;

<i>Мета змістової лінії</i>	<i>Окремі аспекти пропонованого змісту змістової лінії</i>	<i>Окремі очікувані навчальні результати змістової лінії</i>
	<p>4 клас</p> <ul style="list-style-type: none"> - Роль спілкування в житті людини. - Культура поведінки. - Обговорення різноманітних ситуацій. - Правила поведінки в громадських місцях, - вдома. - Уникнення конфліктів з іншими людьми. - Моральні норми. 	<ul style="list-style-type: none"> ● бере участь в обговоренні правил поведінки у громадському транспорті, кінотеатрі, бібліотеці та ін., аргументує їх доцільність на прикладах. <p>4 клас Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● має уявлення про культуру взаємин людей у сім'ї, школі, на вулиці; ● наводить приклади такої поведінки, де виявляються ці риси; ● розуміє значення добрих взаємин, їх перевагу над конфліктами, сутність доброзичливості, милосердя, поступливості, наполегливості, відповідальності; ● вирішує конфліктні ситуації мирним шляхом; ● пояснює необхідність виробляти в собі такі риси; ● вживає доречно слова етикету; ● встановлює зв'язки між конкретними вчинками і ставленням людей, розуміє необхідність культурної поведінки в громадських місцях (транспорті, музеї, бібліотеці, тощо); ● уміє поводитися в гостях; знає правила гостинності.
<p>Змістова лінія «Людина в суспільстві» (громадянські права та обов'язки як члена суспільства і громадянина України. Пізнання свого краю, історії, символів</p>	<p>3 клас Людина – частина суспільства. Сім'я, дитячий колектив, друзі. Залежність людей один від одного. Взаємодопомога. Суспільство як єдність людських спільнот, їх різноманітність. Стосунки людей у суспільстві. Україна – незалежна держава.</p>	<p>3 клас Учень/учениця</p> <ul style="list-style-type: none"> ● усвідомлює свою належність до українського суспільства; необхідність толерантних взаємин між людьми; ● має уявлення про державну символіку України; свою приналежність до України; ● ділиться з іншими інформацією про права кожної дитини (право на навчання, медичну допомогу, відпочинок, захист від жорстокого поводження);

<i>Мета змістової лінії</i>	<i>Окремі аспекти пропонованого змісту змістової лінії</i>	<i>Окремі очікувані навчальні результати змістової лінії</i>
<p>держави. Внесок українців у світові досягнення).</p>	<p>Символи держави: Герб, Прапор, Гімн, державна мова, їх значення. Права та обов'язки громадян. Пам'ятні події, державні й народні свята, їх історія. Славетні українці. Правила поведінки у пам'ятних місцях, під час урочистих заходів. Права людини. Взаємозв'язки між вчинком і наслідком.</p> <p>4 клас Ознайомлення із громадськими правами та обов'язками. Основні символи держави. Символи інших країн. Народні символи. Турбота кожного про оточення, про довкілля, про історичну та культурну спадщину. Пам'ятки твого краю. Приклади правопорушень серед дітей і юридична відповідальність за їх скоєння. Розкриття взаємозв'язків між людьми у процесі виконання соціальних ролей (продавець – покупець, лікар – пацієнт,</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● виявляє інтерес до пізнання минулого і сучасного України; участі у відзначенні пам'ятних подій, державних і народних свят; ● володіє навичками поведіння в урочистих ситуаціях, у пам'ятних місцях; ● розуміє сутність правопорушень як порушень прав інших людей; ● обґрунтовує необхідність відповідати за свої вчинки; встановлює взаємозв'язки у соціальному житті (між вчинком і наслідком, порушенням правил і відповідальністю); передбачає наслідки своїх вчинків; ● усвідомлює: себе громадянином України; виявляє патріотичні почуття, шанобливе ставлення до символів держави традицій і звичаїв свого краю. <p>4 клас Учень/учениця</p> <ul style="list-style-type: none"> ● має уявлення про права та обов'язки; право на життя; рівноправність людей, право кожного на захист, любов і піклування; право на працю, захист, відпочинок; право на освіту; ● знає зміст основних символів держави (Гімн, Прапор, Герб, рідна мова); зміст народних символів; ● виявляє інтерес до пізнання символіки інших держав; ● має уявлення і виявляє практично турботу про своє оточення, про довкілля та культурну спадщину; ● цікавиться історією і культурою свого краю; накопичує відповідну інформацію наводить та оцінює приклади позитивного й негативного ставлення до старших і

<i>Мета змістової лінії</i>	<i>Окремі аспекти пропонованого змісту змістової лінії</i>	<i>Окремі очікувані навчальні результати змістової лінії</i>
	пішохід – водій) Гроші; планування бюджету. Правила Заощадження.	<p>молодших, знає про можливі правопорушення серед дітей;</p> <ul style="list-style-type: none"> ● наводить приклади відповідальності за скоєні правопорушення; розмірковує, як правильно розпоряджатися кишеньковими грошми.
<p>Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Шияна Р.Б. 3-4 клас Я досліджую світ Громадянська та історична освітня галузь</p>		
<p>Змістова лінія «Моя шкільна і місцева громада» забезпечує розуміння учнем/ ученицею базових норм шкільного та місцевого громадського життя, дає йому/ їй змогу посильно долучатися до їх відтворення та модернізації. Пізнання шкільних і місцевих традицій, ознайомлення з громадянськими вчинками земляків, діяльністю шкільної адміністрації, місцевих органів влади та добровільних асоціацій, зорієнтованих на</p>	<p>3-4 класи - Я у школі Що таке школа і як вона працює? Як ухвалюють рішення у школі? Як я можу вплинути на те, що відбувається в моєму класі і школі? Навіщо потрібні шкільний статут, шкільні правила, шкільне самоврядування? Виявлення проблем класу/ школи. Учнівський проект. - Дію в громаді Моя громада. Люди місцевої громади: вчинки, їхня мотивація та цінність для громади. Волонтерство: навіщо та як допомагати іншим? Що я можу зробити, щоб у моїй громаді жилося краще?</p>	<p>3-4 класи Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● вирізняє суспільно значущі вчинки та події; ● пояснює, які вчинки корисні для спільноти; ● пояснює, навіщо потрібні правила; ● використовує правила та процедури вирішення питань, що стосуються життя класу; ● пояснює, чому довіра є обов'язковою умовою співпраці; ● укладає правила, дотримання яких забезпечує взаємну довіру в родині і школі, дотримується цих правил; ● пояснює, які він / вона має обов'язки в класі, школі, родині, громаді та чому; ● пояснює, як життя у спільноті допомагає іншим та йому / їй особисто; ● обирає приклади (з життя, текстів / медіатекстів), що ілюструють відповідальність людини за власне рішення; ● пояснює на власному досвіді, як його / її вибір може вплинути на інших осіб; ● бере участь у виборах лідерів класу, аналізує та оцінює їхню роботу;

<i>Мета змістової лінії</i>	<i>Окремі аспекти пропонованого змісту змістової лінії</i>	<i>Окремі очікувані навчальні результати змістової лінії</i>
<p>громадські справи, сприяє набуттю учнями первинного досвіду громадянської дії, демократичної поведінки та конструктивної взаємодії.</p>		<ul style="list-style-type: none"> ● визначає разом із класом бажане майбутнє своєї школи / громади та ідентифікує проблему, яку треба для цього вирішити; ● шукає причини визначеної проблеми своєї школи / громади, долучається до складання плану щодо її вирішення; ● бере участь у вирішенні проблеми своєї школи / громади, обґрунтовує цінність волонтерства; ● у складі команди збирає інформацію і презентує історію про досягнення класу, школи чи місцевої громади, пояснює фактори, які допомогли досягти успіху; ● бере участь у подіях, організованих на рівні школи, і пояснює свою роль у них.
<p>Змістова лінія «Ми – громадяни України. Ми – європейці» дає учневі / учениці елементарні уявлення про національну символіку та державні атрибути України, націю (народ), державу, політику, владу, ключові події в історії України, підводить до прийняття демократичних цінностей та ідей євроатлантичної</p>	<p>3-4 класи Я – громадянин/ громадянка України Якою державою є Україна? Що об'єднує громадян України? Боротьба українців за державність і незалежність. Що таке демократія? Які ознаки демократії в державі та суспільстві? Борці за демократію та права людини в Україні. Творці Української держави Відомості про видатних осіб української історії, які зробили значний внесок у розвиток Української державності: князі (княгиня) доби Київської Русі, козацькі гетьмани та отамани, діячі періоду Української Революції 1917 - 1921 рр. Українські меценати минулого.</p>	<p>3-4 класи Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● -описує історичні події та діяльність видатних історичних осіб; ● співвідносить відомості про найважливіші історичні події в часі самостійно й у складі групи робить презентацію про пам'ятки культури та історичні пам'ятки рідної місцевості / України; ● розрізняє важливі та другорядні події особистого життя / життя інших (друзів, батьків), класу, мешканців України; ● переконує у важливості відзначення державних свят і знаменних (ювілейних) дат, обмірковує, як ці події / визначні особи вплинули на сучасність; ● розповідає про громадянську позицію видатних осіб (чоловіків і жінок) української історії, науки, культури, спорту, підприємництва;

<i>Мета змістової лінії</i>	<i>Окремі аспекти пропонованого змісту змістової лінії</i>	<i>Окремі очікувані навчальні результати змістової лінії</i>
інтеграції Батьківщини.	<p>Я у Європі і світі Держави-сусіди України. У яких країнах живуть українці? Як і навіщо держави об'єднуються? (ЄС, НАТО тощо). Які проблеми існують у світі? (тероризм, війни, зміни клімату).</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● використовує засоби мистецтв (вірш, сценка, малюнок тощо) для вираження свого ставлення до історичної події / постаті; ● указує на благородні / ганебні вчинки історичних осіб, пояснює мотиви свого ставлення до таких вчинків; ● визначає в текстах ситуації, у яких ідеться про порушення прав людини, зокрема і прав дитини; ● пояснює (на прикладах), що означає бути громадянином України; ● аргументовано оцінює значущість для себе, родини державних свят України (День незалежності України, День Конституції України, День захисника і захисниці України, День Соборності України); ● пояснює, як Конституція України – найважливіший документ держави, впливає на його/ її життя і життя всіх громадян України; ● розмірковує про роль законів у своєму житті, житті інших людей колись і тепер; ● знаходить інформацію про інші країни Європи та світу, порівнює їх з Україною за наданим планом або самостійно.

Таблиця 3. Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів

II. Освітня галузь «Суспільствознавство» Основна школа Історичний компонент	
<p>Людина і суспільство в минулому. Історія як процес, наука і жива пам'ять про життя людей. Джерела знань про минуле. Час і простір в історії. Люди в історії. Історія родини, краю, України.</p>	<p>знати і розуміти, що таке історія, як відбувається відлік часу в історії, як історики довідуються про минуле, уміти і застосовувати набуті знання та вміння для того, щоб визначати тривалість і послідовність історичних подій, співвідносити рік із століттям, розрізняти умовні позначки і знаходити місця історичних подій на карті, знаходити у підручнику та адаптованому тексті документа відповіді на запитання і складати розповідь про подію або постать за запропонованим учителем алгоритмом, зіставляти окремі події з історії родини з історією рідного краю та України, виявляти ставлення до історії, окремих подій та вчинків історичних діячів, оцінювати роль громадян, музеїв та історичної науки у збереженні минулого.</p>
<p>Стародавній світ: людина у стародавню добу. Давні суспільства у світі та на території України. Становлення, розвиток та особливості цивілізацій і держав Стародавнього Сходу та античної цивілізації. Антична спадщина і європейська цивілізація.</p>	<p>знати основні події з історії стародавнього світу, особливості способу життя і досягнення людей стародавнього світу, уміти здійснювати відлік років в історії, співвідносити рік – століття – тисячоліття, читати легенду історичної карти, локалізувати у просторі історичні події, характеризувати вплив географічного положення на розвиток країни, регіону, господарське, духовне, повсякденне життя суспільств Стародавнього світу, самостійно засвоювати інформацію з підручника та адаптованого історичного документа, застосовувати засвоєні поняття та вміння для самостійного пошуку інформації з різних джерел і підготовки коротких повідомлень, виявляти ставлення до історичних постатей доби, оцінювати внесок давніх цивілізацій у світову історію та культуру.</p>
<p>Середні віки: людина в Середньовіччі. Людина і природа у Середньовіччі. Велике переселення народів. Витоки українського народу. Становлення і розвиток середньовічних цивілізацій і держав. Великі імперії Середньовіччя. Київська та Галицько-Волинська держави та їх сусіди. Українські землі під політичним та культурним впливом інших держав. Кримське ханство.</p>	<p>знати і розуміти періодизацію історії Середньовіччя, причини, сутність, риси та наслідки основних історичних подій, явищ і процесів вітчизняної, європейської та світової історії в епоху Середньовіччя, уміти співвідносити події, процеси, явища з відповідними періодами історії Середньовіччя, використовувати легенду історичної карти для локалізації та пояснення подій, явищ розвитку окремих країн, регіонів, характеризувати досягнення і взаємовплив культур середньовічної доби, міграції та культурний взаємообмін між народами і цивілізаціями, повсякденне життя і світосприйняття людей Середньовіччя, порівнювати середньовічні держави і</p>

	<p>суспільства, діяльність історичних осіб, використовувати адаптовані історичні джерела для самостійного пошуку відповідної історичної інформації і представлення її у вигляді тексту, таблиці, схеми, застосовувати засвоєні поняття та уміння у навчальних та життєвих ситуаціях, для самостійного пошуку інформації з декількох джерел і підготовки усних повідомлень і презентацій, виявляти ставлення до історичних постатей доби, оцінювати внесок середньовічних суспільств у світову духовну спадщину та роль діалогу культур.</p>
<p>Ранній новий час: людина у ранньомодерну добу. Розширення європейської цивілізації на Схід і Захід. Зустріч цивілізацій. Українське пограниччя. Козацтво. Особливості розвитку українських земель у складі інших держав. Розвиток капіталістичних відносин та зміни в суспільстві. Становлення абсолютизму. Перші революції нового часу. Національно-визвольна війна українського народу. Гетьманщина.</p>	<p>знати і розуміти особливості різних цивілізацій, взаємовплив і конфлікти між ними, різницю між фактом та інтерпретацією, можливість співіснування різних думок щодо однієї історичної події на події з різних перспектив, характерні риси, причини, передумови та наслідки Відродження, Просвітництва, Реформації, Контрреформації, великих географічних відкриттів і колоніальної експансії європейців, соціально-економічних, політичних, культурно-духовних явищ і процесів ранньомодерної доби, початок становлення сучасних міжнародних відносин.</p>
<p>Нові ідеї та якісні зміни у духовно-культурному, соціально-політичному та повсякденному житті суспільства.</p>	<p>уміти співвідносити події, явища і процеси історії Європи і України, здобувати інформацію, що міститься на історичній карті, та співвідносити її з іншими джерелами, проводити первинний аналіз запропонованих учителем історичних джерел, аналізувати і порівнювати історичні явища за зразком з використанням інформації з різних джерел, застосовувати засвоєні знання і вміння у навчальній та життєвій ситуаціях, для самостійного пошуку інформації з різних джерел та підготовки в усній і письмовій формі повідомлень і презентацій, виявляти ставлення до змін у житті і світогляді людей та діяльності історичних діячів, оцінювати значення, наслідки та впливи колоніальної експансії, первинного нагромадження капіталу, боротьби на релігійному ґрунті, формування абсолютизму та національних держав, головних ідейних течій епохи.</p>
<p>Новий час: людина в період формування індустріального суспільства. Промислова революція. Індустріалізація і монополії. Міграції. Зміни в житті і світогляді людей. Індустріальна та традиційні</p>	<p>знати і розуміти сутність подій, явищ і процесів нової доби, особливості соціально-економічних і політичних процесів у різних країнах та регіонах, міжнародних відносин періоду, риси і особливості процесу формування модерних націй та роль освіти у цьому процесі, суть основних ідейних течій епохи, їх роль у</p>

<p>цивілізації. Завершення формування колоніальних імперій та початок боротьби за переділ світу. Імперіалізм. Українське національне відродження. Поліетнічність українських земель. Революції кінця XVIII-XIX століть. Влада і суспільство. Особливості економічної та соціально-політичної ситуації в українських землях у складі двох імперій.</p>	<p>житті суспільства, уміти синхронізувати події, явища і процеси європейської історії та історії України, характеризувати повсякденне життя та духовний світ людини нового часу, розвиток науки і освіти, самостійно здобувати інформацію з історичної карти та використовувати її, порівнювати та аналізувати історичні явища і процеси, пояснювати причини та відмінності у темпах модернізаційних процесів у різних регіонах, самостійно працювати з підручником та за вказівкою вчителя з додатковими джерелами інформації або нескладними добірками історичних джерел, застосовувати засвоєні знання і вміння у навчальній та життєвій ситуаціях, для самостійного пошуку та аналізу інформації з різних джерел і підготовки реферату з використанням двох чи більше джерел, виявляти ставлення до змін у житті та світогляді людей, діяльності ключових ідейно-політичних сил та історичних діячів епохи, оцінювати значення, наслідки та вплив таких історичних процесів, як модернізація, формування сучасних націй, революція, формування державних і політичних структур сучасного типу, головні ідейно-політичні течії епохи.</p>
<p>Суспільствознавчий компонент</p>	
<p>Людина у правових відносинах. Держава і право. Правовідносини. Правопорушення. Юридична відповідальність. Взаємозв'язок людини і держави. Конституційні права і свободи та обов'язки людини і громадянина. Людина – суб'єкт цивільних, сімейних, трудових, адміністративних, кримінальних та інших правовідносин.</p>	<p>знати і розуміти ознаки та сутність держави, права, правопорушень, юридичної відповідальності, основні положення цивільного, сімейного, трудового, адміністративного, кримінального законодавства щодо неповнолітніх осіб, уміти пояснювати, аналізувати та розв'язувати правові ситуації з використанням правових знань та положень нормативно-правових актів, застосовувати засвоєні поняття і вміння під час розв'язування простих життєвих ситуацій та регулювати власну поведінку відповідно до норм права в різних видах правовідносин, виявляти ставлення до власної поведінки і поведінки інших людей з точки зору норм права, оцінювати роль права в житті людини, значення Конституції України та законодавства, прав, свобод і обов'язків людини і громадянина.</p>
<p>Людина в культурно-духовній сфері суспільного життя.</p>	<p>знати і розуміти основні моральні норми та цінності, єдність біологічного і соціального в людині</p>
<p>Людина як біосоціальна істота та найвища цінність. Вільний розвиток людини. Соціальні норми. Цінності в житті людини і суспільства</p>	<p>уміти пояснювати, аналізувати та розв'язувати життєві проблеми з урахуванням моральних цінностей та соціальних норм, застосовувати засвоєні поняття і вміння під час розв'язування життєвих ситуацій та вибору моделей власної поведінки і взаємовідносин з</p>

	іншими людьми, виявляти ставлення до поведінки людей з урахуванням соціальних норм і цінностей, оцінювати чесноти людей, власні вчинки та вчинки інших людей з погляду їх суспільної значущості.
Старша школа Історичний компонент	
<p>Новітній час: людина в індустріальну та постіндустріальну добу. Перша світова війна. Епоха революцій. Українська революція. Формування модерної політичної української нації. Утворення СРСР і місце в ньому України. Комунізм, фашизм, націонал-соціалізм. Демократія і диктатура. Авторитаризм і тоталітаризм. Криза 1929-1933 років. Модернізація на українських землях у 1920-1930-х роках. Голодомор. Друга світова війна. Велика Вітчизняна війна. Голокост. Україна у війні. Деколонізація. Нова система міжнародних відносин. Холодна війна. НТР. Українське радянське суспільство в другій половині ХХ століття. Криза та крах комунізму. Здобуття незалежності України. Інтеграційні процеси. Глобалізація.</p>	<p>знати і розуміти сутність історії як процесу, науки та живої пам'яті, можливість співіснування різних думок щодо однієї історичної події світової та української історії, місце України в сучасному світі, характерні риси, особливості, значення та наслідки подій, явищ і процесів в історії доби, уміти використовувати історичні події для пояснення явищ і процесів, самостійно здобувати з різних джерел інформацію з історії, аналізувати та співвідносити її, відрізняти факти від інтерпретації, оцінювати походження джерел, їх достовірність, висловлювати аргументовані судження про історичні явища та процеси, характеризувати зміну ролі жінки в суспільстві, застосовувати набуті знання та вміння для обґрунтованого пояснення минулого в різній формі з використанням відповідного понятійного апарату та історичних джерел, виявляти ставлення до змін у житті та світогляді людей, що відбуваються під впливом соціально-економічних і політичних процесів, діяльності ідейно-політичних сил та історичних діячів епохи, оцінювати українську історію в контексті світової та європейської історії, різні інтерпретації української та світової історії, значення, наслідки та впливи різних історичних явищ та процесів, місце України в історичних процесах ХХ-ХХІ століття.</p>
Суспільствознавчий компонент	
Людина в суспільно-політичній сфері	
<p>Типи суспільств. Політика. Політична система і влада в Україні. Демократія. Громадянське суспільство.</p>	<p>знати і розуміти сутність і структуру суспільства, політичної системи і влади, ознаки та особливості полікультурного та громадянського суспільства, форми участі громадян у житті суспільства і держави, уміти характеризувати політичну систему України, механізми функціонування політичної системи та влади в Україні, виклики і загрози ХХІ століття, пояснювати сутність і ознаки демократії, громадянського суспільства, участі та лідерства, сталого розвитку, аналізувати та інтерпретувати інформацію засобів масової інформації та інших джерел, застосовувати засвоєні поняття та уміння в</p>

	<p>процесі власної участі у житті громади, держави, суспільства, колективному прийнятті суспільних рішень та розв'язанні соціальних проблем, виявляти ставлення до глобальних проблем і викликів сучасного світу та шляхів їх розв'язання, політичних процесів в Україні, оцінювати політичні системи і режими, роль політичної еліти, діяльність місцевого самоврядування, атрибути громадянського суспільства, роль засобів масової інформації.</p>
<p>Людина в соціальній сфері</p>	
<p>Соціальні інститути суспільства. Етика сімейних відносин. Міжнаціональні відносини. Глобалізація. Інформаційне суспільство.</p>	<p>знати і розуміти соціальну структуру сучасного суспільства, ознаки соціальної стабільності і безпеки, різні типи комунікацій, проблеми сучасного соціального розвитку суспільства, уміти розв'язувати нескладні конфліктні ситуації за допомогою відповідних стратегій, виявляти стереотипи та прояви дискримінації, зокрема в міжетнічних і міжконфесійних відносинах, прояви конкурентної та солідарної комунікації, застосовувати засвоєні поняття і вміння у процесі власного спілкування і співпраці у групі, колективі, взаємодії із соціальними інститутами сучасного суспільства, висловлювати ставлення до дискримінації та інших проявів соціальної небезпеки, оцінювати роль і значення сім'ї для особистості та суспільства, роль стереотипів у житті людини, співпрацю як перспективу розвитку соціуму.</p>
<p>Людина у правовій сфері</p>	
<p>Держава. Право. Правовідносини. Права, свободи, обов'язки, законні інтереси людини. Правопорушення та юридична відповідальність. Галузі права України.</p>	<p>знати і розуміти поняття, пов'язані із правовою сферою суспільного життя та окремими галузями права України, ознаки і склад правопорушення, ознаки, принципи, підстави, цілі юридичної відповідальності, основи організації державної влади і місцевого самоврядування в Україні, уміти характеризувати правові явища і процеси, соціальне призначення держави та права, склад правовідносин, види правопорушень та юридичної відповідальності, застосовувати норми різних галузей права України під час проведення аналізу життєвих ситуацій, їх розв'язання та вибору моделей поведінки відповідно до норм права, власних суб'єктивних прав і законних інтересів, виявляти ставлення до ролі держави та права у житті суспільства і людини, права як мистецтва, добра і справедливості, реалізації, охорони, захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні, оцінювати сучасний стан побудови в Україні демократичної, правової та соціальної держави, життєві</p>

	ситуації з позицій галузевого законодавства, правопорушення за ступенем їх суспільної небезпеки.
Людина в економічній сфері	
Економіка. Економічне життя суспільства. Людина в системі економічних відносин. Економічні потреби, умови і ресурси. Економічна діяльність суспільства. Домашнє господарство. Економіка та економічна система України. Місце України у світовому господарстві. Праця. Професія. Ринок праці. Підприємництво. Якість і рівень життя. Бюджет. Податки. Фінанси. Фінансова безпека громадянина і держави. Світова економіка. Глобалізація.	знати і розуміти сутність і структуру економіки та економічних відносин, економічної системи України, функціонування ринку праці, бюджетної, фінансової, податкової системи, сутність підприємництва, уміти аналізувати економічні відносини, використовуючи при цьому історичний підхід, критичне мислення та елементи логіки, добирати джерела економічної інформації та працювати з економічними даними, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між економічними подіями на міжнародній арені та в Україні, аналізувати та враховувати фінансові ризики, застосовувати набуті знання і вміння під час планування домашнього господарства та бюджету родини, формування власних професійних цілей та вибору шляхів їх досягнення, виявляти ставлення до власних економічних потреб та шляхів їх задоволення, оцінювати особливості сучасного ринку праці в Україні, наявні економічні ресурси, можливість розроблення та реалізації особистих економічних проєктів, розуміти об'єктивні причини глобалізації.
Людина в культурно-духовній сфері	
Індивід, індивідуальність, особистість. Духовний світ людини. Цінності та якості людини та громадянина демократичного суспільства. Гуманізм.	знати і розуміти цінності і духовний світ сучасної людини, необхідність принципів і норм моралі, способи та інструменти пізнання світу і самореалізації людини, уміти визначати життєві цілі та орієнтири.
Культура суспільства і людини	пріоритети, планувати власне життя і самореалізацію, складати власні плани самоосвіти, застосовувати набуті знання і вміння під час визначення варіантів самореалізації та поведінки відповідно до норм і цінностей суспільства, виявляти ставлення до ролі науки і освіти в житті людини і суспільства, ролі релігії в житті суспільства, оцінювати значення свободи совісті, різні підходи до світобачення та світосприйняття.

Таблиця 4. Витяг із Програми «Історія України. Всесвітня історія» для 5-9-х класів загальноосвітніх навчальних закладів»

<p>Соціальна та громадянська компетентності</p>	<p>Уміння: критично аналізувати джерела масової інформації для протистояння деструктивним і маніпулятивним технікам впливу; знаходити переконливі історичні приклади вирішення конфліктів; працювати в групі, досягати порозуміння та налагоджувати співпрацю, використовуючи власний і чужий, зокрема взятий з історії, досвід; <i>бути активним і відповідальним членом громадянського суспільства, що знає права людини і вміє їх захищати; ухвалювати зважені рішення, спрямовані на розвиток місцевої громади і суспільства,</i> використовуючи знання з історії та інших соціальних дисциплін; ефективно співпрацювати з іншими, ініціювати та реалізовувати проєкти екологічного, соціального характеру.</p> <p>Ставлення: <i>ідентифікування себе як особистості й громадянина України; усвідомлення цінності людини (її життя, здоров'я, честі й гідності, недоторканності й безпеки);</i> співпереживання за долю рідних і близьких, інших осіб, що потребують допомоги і підтримки; пошанування досвіду й цінностей власного й інших народів, держав, релігій і культур; толерантне сприйняття і ставлення до життєвої позиції іншого; волонтерство, підтримка громадських проєктів та ініціатив.</p> <p>Навчальні ресурси: <i>Конституція України, міжнародні правові акти, біографії історичних постатей, сучасна публіцистика.</i></p>
---	---

Таблиця 5. Витяг із Програми «Історія України. Всесвітня історія» для 5-9-х класів загальноосвітніх навчальних закладів»

	Окремі аспекти змісту навчально-пізнавальної діяльності	Окремі результати навчально-пізнавальної діяльності
<p>6 клас</p> <p>Всесвітня історія. Історія України (інтегрований курс) (70 годин)</p>	<p>Розділ 2. Стародавня цивілізація Азії та Африки</p> <p>Організація суспільства і влади в Давньому Єгипті.</p> <p>Організація суспільства і влади у містах-державках і царствах Дворіччя. Закони Хаммурапі.</p> <p>Ізраїльсько-Юдейське царство: організація влади й суспільства.</p>	<p>Розумію:</p> <ul style="list-style-type: none"> – поняття «цивілізація», «суспільство», «суспільна верства», «держава», «місто-держава», «закон», «реформа», – організацію суспільств і держав як основу для їх характеристики засобами історії. <p>Умію:</p> <ul style="list-style-type: none"> – охарактеризувати давні суспільства і держави.
	<p>Розділ 3. Антична цивілізація</p> <p>Давньогрецьке суспільство.</p> <p>Утвердження демократії в Афінах за Перикла. Елліністичні держави. Заснування античних грецьких поселень на території України (у Північному Причорномор'ї).</p> <p>Взаємини греків і місцевого населення. Кіммерійці, скіфи, сармати, готи, гуни.</p> <p>Виникнення міста Рима. Римська республіка в V-I ст. до н.е.: соціальний устрій та організація влади.</p> <p>Диктатура Цезаря.</p> <p>Римська імперія.</p> <p>Октавіан Август.</p> <p>Римське право. Падіння Західної Римської імперії.</p>	<p>Розумію:</p> <ul style="list-style-type: none"> – особливості античної демократії, зміст прав і обов'язків громадян Афін і Риму, безправ'я рабів; – причини піднесення й занепаду грецьких полісів (Афін, Спарти), Великої Скіфії та Римської держави; – внесок античної цивілізації в історію людства, зв'язок античної цивілізації зі спільнотами на українських теренах; – виникнення передумов для державності в давніх слов'ян як результат розселення, господарського (землеробство) і культурного розвитку; – поняття «еллінізм», «поліс», «громадянин», «демос», «аристократія», «тиранія», «демократія», «пантеон богів», «республіка», «імперія», «патриції», «плебеї», «сенат», «диктатор», «вето». <p>Умію:</p> <ul style="list-style-type: none"> – охарактеризувати й зіставити суспільний устрій та повсякденне життя Афін і Спарти, становище патриціїв і плебеїв; – охарактеризувати суспільний устрій Римської держави часів принципату Октавіана Августа, повсякденне життя мешканців античних

	Окремі аспекти змісту навчально-пізнавальної діяльності	Окремі результати навчально-пізнавальної діяльності
	Розвиток слов'янських племен у процесі розселення.	полісів Північного Причорномор'я, діяльність Перикла, Александра Македонського, Юлія Цезаря та Октавіана Августа.
	Розділ 4. Витоки Європейської та інших сучасних цивілізацій Сучасні цивілізації на мапі світу. Головні ознаки європейської цивілізації та її історичне підґрунтя. Китайська, індійська, ісламська та інші цивілізації. Цивілізаційні взаємодії.	Розумію: – вплив культурних запозичень на розвиток відкритих і закритих цивілізацій, пов'язаність культур зниклих і сучасних цивілізацій; – досвід античної цивілізації як запоруку ефективної відповіді європейців на цивілізаційні виклики сучасності; – поняття «цивілізація», «історичний досвід». Умію: – визначити внесок давніх греків і римлян у культуру сучасних європейських народів, зокрема українців.
7 клас Історія України <i>(35 годин)</i>	Утворення Русі-України. Київські князі (Аскольд, Олег, Ігор, Ольга, Святослав). Внутрішня і зовнішня політика Володимира Великого. Впровадження християнства. Київська держава (Русь-Україна) за Ярослава Мудрого. «Руська правда». Суспільний устрій. Влада князя. Передумови політичного дроблення Київської держави. Любецький з'їзд князів. Правління Володимира Мономаха. Київське, Переяславське та Чернігівське князівства в середині XII – першій половині XIII ст. Політичне і соціально-економічне життя (оглядово). Галицьке і	Розумію: – передумови утворення держави у слов'ян, які жили на теренах України; – поняття «Русь» («Русь-Україна»), «князь», «дружина», «бояри»; – суспільну роль різних верств населення Київської держави (Русі-України); – Русь часів Володимира Великого та Ярослава Мудрого як середньовічну централізовану монархію – імперію; – історичне значення кодифікації звичаєвого права (укладення «Руської правди»); – передумови політичної децентралізації (дроблення) Київської держави; – період правління наступників Ярослава Мудрого (Мономаховичів, Ігоревичів, Ростиславовичів та ін.) як час політичної децентралізації (дроблення) Русі, перетворення її у федеративну монархію; – існування відмінностей між елітарною (княжо-дружинною) культурою Русі, яка тяжіла до цілісності, та народною культурою, яка була просякнута старими, племінними відмінностями. – особливості підпорядкування окремих руських князівств Монгольській імперії (Золотій Орді); – передумови посилення західноєвропейських

	<p align="center">Окремі аспекти змісту навчально-пізнавальної діяльності</p>	<p align="center">Окремі результати навчально-пізнавальної діяльності</p>
	<p>Волинське князівства в другій половині XII ст. Ярослав Осмомисл (оглядово). Утворення Галицько-Волинської держави. Король Данило – будівничий Галицько-Волинської держави. Галицько-Волинська держава за наступників Данила Романовича та її розпад. Інкorporація руських удільних князівств до складу Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтійського, інших держав. Кревська унія 1385 р. і українські території. Опір руських князів політиці централізації та його наслідки. Держава Феодоро в Криму (оглядово). Утворення Кримського ханства. Гіреї. Суспільний устрій та культура ханства. Міста, магдебурзьке право. Здобутки середньовічного русько-українського суспільства. Особливості суспільного життя Русі-України. Внесок Русі-України у формування європейської цивілізації.</p>	<p>культурних впливів на теренах Королівства Руського;</p> <ul style="list-style-type: none"> – особливості політичного устрою, господарського розвитку і культури русько-українського суспільства як визначальні умови збереження його самобутності під час монгольського завоювання; – інкорпорацію (включення) руських князівств до складу сусідніх держав як обмеження владних повноважень місцевих правителів; – наслідки ліквідації удільних князівств для українського суспільства; – причини утворення незалежного Кримського ханства і встановлення над ним протекторату Османської імперії; – роль у житті давньоукраїнського суспільства різних соціальних верств і етнічних груп; – європейський характер культури русько-українського суспільства княжої доби; – поняття «унія», «шляхта», «магнат», «султан», «магдебурзьке право». – взаємопов’язаність і взаємозалежність процесів господарського, соціального, політичного і культурного життя русько-українського, візантійського і європейських суспільств. <p>Умію:</p> <ul style="list-style-type: none"> – охарактеризувати спосіб життя (господарство, побут, організацію суспільства і влади, світосприйняття) слов’ян, які жили на теренах України; – зіставити політичний устрій і соціальний розвиток руського та західноєвропейських суспільств в XI ст.; – визначити особливості політичного і соціально-економічного життя Київського, Переяславського, Чернігово-Сіверського, Волинського та Галицького князівств у XII – першій третині XIII ст.; – охарактеризувати політичну культуру Русі в XII – першій половині XIII ст.; – встановити історичне значення Любецького з’їзду князів; – встановити історичне значення коронації

	Окремі аспекти змісту навчально-пізнавальної діяльності	Окремі результати навчально-пізнавальної діяльності
		<p>Данила Галицького, причини розпаду Галицько-Волинської держави;</p> <ul style="list-style-type: none"> – визначити особливості розвитку міст на магдебурзькому праві; організації суспільства та влади в українських князівствах, що входили до складу Литовсько-Руської держави / Королівства Польського; – охарактеризувати господарство, політичний устрій та культуру Кримського ханства; – визначити причини та наслідки Кревської унії для української спільноти; – встановити цивілізаційні здобутки русько-українського суспільства в період Середньовіччя; – визначити внесок русько-українського суспільства IX-XV ст. в загальноєвропейську культурну спадщину; – порівняти типові процеси і явища європейської та української історії доби Середньовіччя.
<p>7 клас</p> <p>Всесвітня історія (35 годин)</p>	<p>Утворення «варварських королівств». Франкська держава. Візантійська імперія доби Юстиніана. Арабські завоювання та халіфати. Три стани середньовічного суспільства. Феодалізм. Скандинавія в добу середньовіччя. Держави хрестоносців. Середньовічні держави: від роздробленості до станово-представницьких монархій. Реконкіста. Династична унія Ізабелль I і Фернандо II та утворення Королівства Іспанія. Франція у XI–XV ст. Столітня війна. Жанна д'Арк. Консолідація влади в руках французьких королів.</p>	<p>Розумію:</p> <ul style="list-style-type: none"> – поняття «варварське королівство», «халіфат», «суспільний стан», «феод», «феодалізм», «васалітет», «феодальна драбина», «феодальна роздробленість», «теократія», «станово-представницька монархія», «парламент» («кортеси», «Генеральні штати», «сейм»), «Реконкіста», «династична унія», «боярська республіка»; – станове суспільство як суспільство з ієрархічно вибудованою соціальною структурою, кожна з великих соціальних груп (станів) якого – відносно замкнена та умовно об'єднана своїми правовим і економічним становищем у суспільстві; – причини політичного роздроблення держав Західної Європи та мотиви Хрестових походів; – значення формулювання принципу недоторканності особи для становлення правової культури європейської цивілізації; – феодально-теократичний характер Священної Римської імперії.

	<i>Окремі аспекти змісту навчально-пізнавальної діяльності</i>	<i>Окремі результати навчально-пізнавальної діяльності</i>
	<p>Луї XI. Англія в XI–XV ст. Генрі II Плантагенет. «Велика хартія вольностей». Війна троянд. Священна Римська імперія: устрій та боротьба за політичний провід між світськими і духовними володарями. Італійські торговельні республіки (Генуя, Венеція). Чернечі лицарські ордени (Тевтонський, Лівонський, орден Мечоносців) та християнізація Східної Європи. Велике князівство Литовське за правління Ольгерда (Дмитра) Гедиміновича. Польське королівство за Казимира III. Угорське королівство за Іштвана I. Ян Гус. Гуситські війни у Чехії. Монгольське панування.</p> <p>Новгородська боярська республіка. Устрій та територіальні надбання Великого князівства Московського XIV – на початку XVI ст. Іван III. Утворення Османської імперії. Правління Мехмеда II. Держава і суспільство в середньовічному Китаї. Індія в період політичної децентралізації (дроблення). Делійський султанат. Японія.</p>	<p>Умію:</p> <ul style="list-style-type: none"> – охарактеризувати організацію влади у «варварських королівствах», Франкській та Візантійській імперіях, перших Арабських халіфатах; – охарактеризувати соціальне становище і роль кожного з основних станів середньовічного суспільства. – описати і порівняти формування станово-представницької монархії у Франції та в інших державах Західної Європи; – охарактеризувати організацію влади в торговельних містах-державках (Генуї, Венеції та ін.)
<p>8 клас Історія</p>	<p>Люблінська унія 1569 р. та її вплив на українське суспільство.</p>	<p>Розумію:</p> <ul style="list-style-type: none"> – наслідки укладення Люблінської унії для українського суспільства;

	<p align="center">Окремі аспекти змісту навчально-пізнавальної діяльності</p>	<p align="center">Окремі результати навчально-пізнавальної діяльності</p>
<p>України (52 години)</p>	<p>Соціальна структура суспільства в Україні XVI ст. (магнати, шляхта, духовенство, містяни, селяни). Литовські статuti. Запорозька Січ – козацька республіка. Реєстрове козацтво. Становлення козацького стану. Українська козацька держава – Військо Запорозьке. Гадяцька угода. Руїна. Розкол Гетьманської держави. Спроби об'єднання Лівобережної та Правобережної Гетьманщини. Заселення і розвиток Слобідської України. Запорозьке козацтво. Гетьманщина в часи Івана Мазепи. Пилип Орлик і його Конституція. Ліквідація козацтва на Правобережній Україні. Імперський наступ на автономію Гетьманщини. Нова Січ. Ліквідація гетьманства і козацького устрою в Україні. Підкорення Кримського ханства. Поділи Речі Посполитої: зміни у становищі Правобережної України та західноукраїнських земель.</p>	<ul style="list-style-type: none"> – затвердження урядом Речі Посполитої реєстрового війська в 70-х роках XVI ст. як початок визнання козацтва новим соціальним станом; – Військо Запорозьке як незалежну станову (козацько-гетьманську) військову державу (що не мала міжнародного юридичного визнання); – особливості здійснення владних повноважень Богданом Хмельницьким; – Гетьманщину другої половини XVII – початку XVIII ст. як місце змагань за зміцнення інститутів держави і збереження державного суверенітету; – поняття «Запорозька Січ», «кіш», «кошовий отаман», «козацька рада», «козацькі клейноди», «реєстрове козацтво», «низове козацтво», «Гетьманщина», «Генеральна рада», «гетьман», «генеральна старшина», «універсал», «Чорна рада»; – причини втрати українцями державності. <p>Умію:</p> <ul style="list-style-type: none"> – охарактеризувати військово-політичну організацію козацтва; – зіставити умови Зборівського і Білоцерківського договорів, «Березневих статей»; – охарактеризувати устрій Війська Запорозького – української козацької держави; – проаналізувати відносини Війська Запорозького з державами-сусідами; – обґрунтувати власні судження про державотворчу та військово-політичну діяльність Богдана Хмельницького, його сподвижників; – розташувати в хронологічній послідовності відомості про змагання українців за зміцнення інститутів держави і збереження державного суверенітету в період «Руїни» і гетьманування Івана Мазепи, а також про міждержавні угоди, що стосуються України; – проаналізувати зміст і визначити сутність

	<p><i>Окремі аспекти змісту навчально-пізнавальної діяльності</i></p>	<p><i>Окремі результати навчально-пізнавальної діяльності</i></p>
	<p>Особливості суспільного життя України XVI-XVIII ст. Внесок України у формування європейської цивілізації.</p>	<p>Гадяцької угоди, політики Російської держави («Договірних статей») щодо українських земель, Конституції Пилипа Орлика;</p> <ul style="list-style-type: none"> – встановити причини і наслідки скасування гетьманства, ліквідації Запорозької Січі, приєднання Правобережжя, Поділля, Волині та Кримського ханства до Росії, гайдамацького руху на Правобережжі, опришківського руху на Підкарпатті; – встановити цивілізаційні здобутки українського суспільства Ранньомодерної доби; – визначити внесок українського суспільства XVI-XVIII ст. в загальноєвропейську культурну спадщину; – зіставити типові процеси і явища європейської та української історії Раннього Нового часу.
<p>8 клас Всесвітня історія <i>(35 годин)</i></p>	<p>Створення колоніальних імперій. Гуманізм як інтелектуальний рух доби Відродження. Становлення абсолютної монархії у Франції. Володіння Габсбургів. Національно-визвольна війна в Нідерландах. Королівська реформація в Англії. Англійська революція. Утвердження парламентаризму. «Білль про права». Річ Посполита: шляхетська демократія. Експансія Османської імперії. Кримське ханство. Внутрішня і зовнішня політика. Московське царство. Економічний занепад та політична криза в Речі</p>	<p>Розумію:</p> <ul style="list-style-type: none"> – гуманізм епохи Відродження як європейський інтелектуальний рух за вдосконалення людської природи через пізнання культурної спадщини Античності; – бароко як усвідомлення людиною Ранньомодерної доби складності, багатоманітності та мінливості світу; – передумови утвердження абсолютизму в європейських державах; – абсолютну монархію як перехідну форму від станово-представницької до сучасної (національної) держави; – роль міського патриціату та дворянства в управлінні містами-республіками; – роль дворянської аристократії (магнатів) в управлінні Річчю Посполитою; – Вестфальський мир як подію, що заклала основи сучасного світового порядку – поділу світу на національні держави й утвердження в міжнародних відносинах принципу державного суверенітету; – причини економічного занепаду та затяжної політичної кризи в Речі Посполитій (друга половина XVII-XVIII ст.); – Просвітництво як Добу Розуму, коли

	<p align="center">Окремі аспекти змісту навчально-пізнавальної діяльності</p>	<p align="center">Окремі результати навчально-пізнавальної діяльності</p>
	<p>Посполитій (друга половина XVII-XVIII ст.) Просвітництво. Масони. Класицизм. Освічений абсолютизм. Війна за іспанську спадщину, війна за австрійську спадщину, Семилітня війна. Поділи Речі Посполитої. Початок боротьби за спадщину Османської імперії. Колонії Великої Британії в Північній Америці. Декларація незалежності. Війна за незалежність. Утворення США. Конституція США. Індія. Держава Великих Моголів. Перське царство Сефевидів. Китай. Маньчжурське завоювання. Японія. Сьогунат Токугави. Політика самоізоляції.</p>	<p>утверджувалася віра в силу знань і можливість розумного облаштування суспільного життя;</p> <ul style="list-style-type: none"> – освічений абсолютизм як політику, спрямовану на знищення або реформування найбільш застарілих феодальних порядків; – поняття «абсолютизм», «абсолютна монархія», «олігархічна (бюргерська) республіка», «аристократична (шляхетська) республіка», «парламентська монархія», «протекторат», «Земський собор», «самодержавство (абсолютизм)», «освічений абсолютизм», «масонство», «Просвітництво»; – традиційний характер чотирьох найбільших цивілізацій Сходу, що розвивалися в Ранній Новий час: індійської, ісламської, китайської та японської. <p>Умію:</p> <ul style="list-style-type: none"> – характеризувати зміни в житті людей, пов'язані з Великими географічними відкриттями, створенням перших колоніальних імперій, поширенням мануфактур і найманої праці; – охарактеризувати політичний устрій західноєвропейських країн; – визначити зміни в повсякденному житті європейців протягом XVIII ст., які стали наслідком індустріальної революції, поширення ідей Просвітництва.
<p>9 клас</p> <p>Історія України (52 години)</p>	<p>«Довге» XIX століття: доба модернізації та національного відродження в Європі. Формування сучасної української національної самосвідомості. Початок українського національного відродження. Європейська революція 1848-1849 рр. в українських регіонах Австрійської імперії. Перший досвід</p>	<p>Розумію:</p> <ul style="list-style-type: none"> – вплив подій і тенденцій європейської історії на розвиток України; – «довге» XIX ст. як час суспільної модернізації та національного відродження в Європі; – особливості розвитку України та етапів українського національного руху від кінця XVIII до початку XX ст.; – спільні й відмінні риси українського та загальноєвропейського історичного розвитку; – вплив заборонних актів російської імперської влади (Валуєвського циркуляру, Емського указу) на динаміку розвитку українського руху;

	<p align="center">Окремі аспекти змісту навчально-пізнавальної діяльності</p>	<p align="center">Окремі результати навчально-пізнавальної діяльності</p>
	<p>парламентської діяльності. Громадівський рух 1860–1890-х рр. Національне відродження кримських татар. Народовська політика «нової ери». Розгортання руху народовців у 1880–1890-х роках у Галичині, Буковині й Закарпатті. Радикальний рух у Галичині. Утворення політичних партій. Українське представництво в Галицькому сеймі та австрійському парламенті у Відні. Політизація та радикалізація українського національного руху. Створення і діяльність політичних партій, культурно-освітніх і військово-спортивних організацій. Проблеми консолідації української нації. Самостійницька й автономістська течії в національному русі. Діяльність українських парламентських громад у I і II Державних думах. «Українське питання» в III і IV Державних думах. Товариство українських поступовців. Українське представництво в Галицькому сеймі та австрійському парламенті у Відні. Реформа виборчої</p>	<ul style="list-style-type: none"> – значення австрійського конституційно-парламентського устрою для розвитку українського руху; – поняття «довге ХІХ століття», «модернізація», «національне відродження», «Весна народів», «громадівці», «народовці», «український П’ємонт», «народне віче», «політизація національного руху». <p>Умію:</p> <ul style="list-style-type: none"> – охарактеризувати політичний стан українських регіонів; – визначити наслідки революції 1848-1849 рр.; – визначити особливості інституційного етапу в розвитку українського руху, значення громадівського руху; – охарактеризувати кримськотатарське національне відродження; – визначити напрями діяльності перших українських політичних партій у Галичині; – охарактеризувати й проаналізувати діяльність українських політичних партій та інших національних організацій, український національний рух у період російської революції 1905-1907 рр., боротьбу українців за реформу виборчої системи в Австро-Угорщині; – пояснити причини і наслідки посилення тиску російської влади на український національний рух у 1907-1914 рр., результати діяльності українських парламентських громад у Державних думах.

	<p><i>Окремі аспекти змісту навчально-пізнавальної діяльності</i></p>	<p><i>Окремі результати навчально-пізнавальної діяльності</i></p>
	<p>системи в Австро-Угорщині.</p>	
<p>9 клас Всесвітня історія <i>(35 годин)</i></p>	<p>Криза «старого порядку» (французьке суспільство наприкінці XVIII ст., доба Просвітництва). Французька революція кінця XVIII ст. Консульство та Імперія у Франції. Парламентаризм. Спроби осмислення нової дійсності. Консерватизм, лібералізм, соціалізм. Національна ідея (націоналізм). Парламентські реформи у Великій Британії. Чартизм. Липнева монархія. «Весна народів». Революції 1848-1849 рр. в Західній і Центральній Європі. Національні рухи слов'янських народів. Об'єднання Німеччини та Італії. Суспільні рухи в Російській імперії в першій половині XIX ст. Громадянська війна у США і Реконструкція Півдня. Утворення незалежних держав у Латинській Америці (оглядово). Зростання ролі держави в суспільному житті. Революція 1905-1907 рр. Австро-Угорщина –</p>	<p>Розумію:</p> <ul style="list-style-type: none"> – причинний зв'язок між ідеями епохи Просвітництва, кризою «старого порядку» і революцією у Франції; – Французьку революцію як поштовх до модернізації в соціальній та культурній сферах життя Європи; – найвідоміші правові пам'ятки XVIII–XIX ст. – поняття «конституційна монархія», «ідеологія», «консерватизм», «лібералізм», «соціалізм», «нація», «націоналізм», «реставрація», «парламентська демократія», «чартистський рух», «Весна народів», «гомруль», «домініон», «дуалістична монархія», «колоніальна імперія», «сегрегація», «суфражизм», «фемінізм». <p>Умію:</p> <ul style="list-style-type: none"> – визначити вплив Французької революції й політики Наполеона на розвиток європейських країн; – обґрунтувати судження про історичне значення Декларації прав людини і громадянина, Цивільного кодексу Наполеона; – охарактеризувати політичний розвиток країн Європи та Америки в першій половині XIX ст; – простежити становлення парламентської демократії в Європі; – визначити причини формування національно-визвольних рухів у країнах Європи, національні особливості й наслідки революцій 1848-1849 рр.; – охарактеризувати тенденції суспільно-політичного та економічного розвитку країн Європи та Північної Америки, парламентські реформи у Великій Британії, «великі реформи» в Російській імперії, особливості розвитку Австро-Угорщини; – визначити причини і наслідки російських реформ 1860-1870-х років, російської революції 1905-1907 рр., національних рухів слов'янських народів;

	<p><i>Окремі аспекти змісту навчально-пізнавальної діяльності</i></p>	<p><i>Окремі результати навчально-пізнавальної діяльності</i></p>
	<p>дуалістична монархія. Утворення нових незалежних держав на Балканах. «Доба Мейдзі» в Японській імперії. Сінхайська революція. Спроби модернізації Османської імперії. Утворення військово-політичних блоків – Троїстий союз і Антанта. Україна в геополітичних планах Російської, Німецької, Австро-Угорської імперій на зламі XIX–XX ст. «Довге» XIX століття: основні ідеї, здобутки, виклики. Внесок українського суспільства в загальноєвропейську культурну спадщину XIX ст.</p>	<ul style="list-style-type: none"> – пояснити причини відмінностей у темпах розвитку країн Європи та Америки, сутність революції Мейдзі, Молодотурецької й Сінхайської революцій; – охарактеризувати основні тенденції міжнародних відносин у другій половині XIX – на початку XX ст.; – пояснити місце України в геополітичних стратегіях Російської, Німецької, Австро-Угорської імперій на зламі XIX-XX ст. – охарактеризувати основні тенденції політичного, соціально-економічного та культурного розвитку світу впродовж «довгого» XIX ст.; – визначити внесок українського суспільства в загальноєвропейську культурну спадщину XIX ст.; – зіставити типові явища і процеси європейської та української історії в XIX – на початку XX ст.; – оцінювати історичні події XIX ст. з позиції формування «першого покоління» прав і свобод людини; – висловлювати судження щодо значення «довгого» XIX ст. для подальшого розвитку світу.

Таблиця 6. Навчальна програма з основ правознавства для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів

Зміст навчального матеріалу	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
<p>Вступ до «Основ правознавства» Право і закони в житті людини і суспільства (з курсів історії).</p>	<p>Учень/учениця: <i>згадує</i> з курсів історії та пояснює причини й значення виникнення держави і права, роль права в житті суспільства; <i>згадує</i> та <i>називає</i> найдавніші правові пам'ятки в історії людства.</p>
<p>Розділ 1. Основи теорії держави і права Причини виникнення держави. Поняття й ознаки держави. Державний лад. Форми держави. Державна влада. Функції держави. Поняття та ознаки права. Джерела права. Система права та її елементи.</p>	<p>Учень/учениця: <i>називає</i> ознаки державної влади, соціальних норм, права; <i>пояснює</i> та <i>застосовує</i> поняття: «державна», «форма держави», «право», «джерела права», «галузь права», «норма права»; <i>характеризує</i> функції держави, державний лад, джерела права, елементи системи права; <i>наводить приклади</i> джерел права; <i>описує</i> елементи державного ладу; <i>висловлює</i> судження щодо ролі держави і права в житті людини та суспільства.</p>
<p>Розділ 3. Взаємозв'язок людини і держави Поняття Основного закону держави. Структура Конституції України. Повноваження Конституційного Суду України. Правова характеристика понять «людина», «особа», «громадянин». Права і свободи людини. Громадянство України. Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина. Механізми захисту прав та свобод людини і громадянина в Україні. Органи державної влади в Україні. Місцеве самоврядування в Україні. Практичне заняття. Звернення громадян.</p>	<p>Учень/учениця: <i>називає</i> ознаки конституції; механізми захисту прав і свобод людини та громадянина; <i>пояснює</i> та <i>застосовує</i> поняття «людина», «особа», «громадянин», «громадянство», «конституція», «права і свободи людини», «конституційні обов'язки»; <i>описує</i> види конституційних прав, свобод, обов'язків людини і громадянина, органи державної влади та місцевого самоврядування; <i>наводить приклади</i> повноважень Конституційного Суду України, видів звернення громадян; <i>характеризує</i> підстави набуття та припинення громадянства України; <i>аналізує</i> окремі статті Конституції України; <i>розв'язує</i> правові ситуації із застосуванням знань розділу; <i>оцінює</i> значення Конституції України; форми участі громадян у житті держави та місцевої громади.</p>

Таблиця 7. «Курс за вибором «Живи за правилами» 7 (8)^{21 22}

Зміст навчального матеріалу	Вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
Вступ. Що таке правила. Навіщо потрібні правила. Де діють правила.	Правильно <i>застосовувати термін</i> «правило». <i>Розповідати</i> про роль правил в житті людини. <i>Наводити приклади</i> ситуацій, в яких діють правила.
Влада закону. Підзаконні акти та їх призначення.	<i>Називати</i> види законів та підзаконних актів. <i>Правильно застосовувати поняття</i> закон, Конституція. <i>Визначати</i> роль законів у житті людини і суспільства. <i>Наводити приклади</i> законів і підзаконних актів.
Державна влада. Вплив молоді на життя в державі.	<i>Називати</i> органи влади в Україні. <i>Правильно застосовувати поняття</i> влада. <i>Розповідати</i> про функції державної влади.
Судова влада в Україні. Здійснення правосуддя	<i>Називати</i> види судів в Україні. <i>Розповідати</i> про функції місцевих та апеляційних судів. <i>Розрізняти</i> завдання Верховного Суду і Конституційного Суду України.

²¹ http://fartuh.blogspot.com/2014/10/blog-post_20.html

²² https://www.novadoba.org.ua/pdf/20191029_145913_play_by_the_rules.pdf

Таблиця 8. Курс за вибором «Вчимося бути громадянами» 7 (8)²³

Школа як громада. Шкільне самоврядування.

Школа як освітня установа. Учасники навчально-виховного процесу. Правила шкільного життя. Права й обов'язки учнів.

Місто, село, селище, в якому я живу.

Проблеми населеного пункту та шляхи їх вирішення. Місцева громада.

Участь місцевих жителів у вирішення справ громади. Звернення до органів місцевого самоврядування.

²³ <https://www.novadoba.org.ua/library-vchimosya-buti-gromadyanami-ua>

Таблиця 9. Курс за вибором «Ми - громадяни України» 9 (10)²⁴

Розділ 2. На шляху до демократії

Як людство йшло до демократії.

Права людини: історія і сучасність.

Розділ 3. Демократія і демократична держава

Сучасна демократія: що це таке.

Кому належить влада в демократичній державі.

Які права і свободи людини і громадянина гарантує Конституція України.

Що таке місцеве самоврядування в Україні.

Розділ 4. Як громадяни України можуть впливати на владу

Вирішуємо безпосередньо і через представників.

Як зробити найкращий вибір.

Для чого і як громадяни об'єднуються.

Як громадяни беруть участь у житті суспільства та захищають свої права.

Громадяни, зробимо щось.

Демократія починається зі школи.

Як країні знайти шлях до демократії.

Таблиця 10. Курс за вибором «Моя громадянська самосвідомість. Запобігання корупції» для учнів 9-11 класів

Зміст навчального матеріалу	Вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
<p>Вплив корупції на державу й суспільство (економічні, правові, соціальні аспекти). Вплив корупції на реалізацію й дотримання прав і свобод людини. Механізми захисту та гарантії прав і свобод людини і громадянина. Корупція і лобізм. Використання службового становища. Одержання дарунків (пожертв). Обмеження щодо роботи близьких осіб. Конфлікт інтересів.</p>	<p>Називати види і сфери корупції; види основних прав і свобод людини й громадянина; види юридичної відповідальності за корупційні правопорушення. Описувати аспекти впливу корупції на державу й суспільство; наслідки корупції; механізми захисту та гарантії основних прав і свобод людини і громадянина. Розрізняти корупцію й лобізм. Наводити приклади корупційних правопорушень і використання службового становища. Аналізувати ситуації, пов'язані з порушенням прав і свобод людини внаслідок корупції; показники індексу сприйняття корупції. Висловлювати власну думку щодо етичної оцінки корупції; впливу корупції на дотримання прав і свобод людини й громадянина.</p>
<p>Національне антикорупційне законодавство. Підвищення рівня прозорості в роботі органів державної влади та місцевого самоврядування.</p>	<p>Називати прояви основних корупційних ризиків у державному управлінні. Розповідати про основні засади Законів України «Про засади запобігання і протидії корупції» та «Про державну службу»; про шляхи усунення умов та причин виникнення корупційних ризиків. Аналізувати ситуації прояву корупційних ризиків у різних сферах діяльності держави та шляхи їх подолання. Висловлювати власну думку щодо змісту Модельного кодексу поведінки державного службовця; прозорості в роботі органів державної влади та місцевого самоврядування.</p>
<p>Зв'язок громадянського суспільства і правової держави. Демократичні функції громадянського суспільства. Громадський контроль за законністю та ефективністю використання державного майна й бюджетних коштів. Громадські об'єднання та їх роль у житті суспільства. Формування антикорупційної правосвідомості громадян.</p>	<p>Називати ознаки правової держави, громадянського суспільства. Розповідати про роль громадських об'єднань і молоді в протидії корупції; шляхи і засоби формування антикорупційної правосвідомості громадян. Наводити приклади висвітлення подій засобами масової інформації; громадського контролю за використанням державного майна й бюджетних коштів; антикорупційної діяльності громадських об'єднань.</p>

<i>Зміст навчального матеріалу</i>	<i>Вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів</i>
<p>Доступ до інформації про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Вплив громадськості на явище корупції. Молодь – особлива соціальна група. Молодіжні організації. Громадська активність молоді та її роль у протидії корупції.</p>	<p>Висловлювати власну думку щодо значення громадської активності молоді; власної причетності до розвитку громадянського суспільства в Україні. Моделювати ситуації антикорупційної поведінки в житті.</p>
<p>Шляхи формування правової держави та розвитку громадянського суспільства в Україні. Чинники політичної стабільності й економічного розвитку українського суспільства. Ефективне функціонування органів державної влади й забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Шляхи подолання корупції: їх сильні й слабкі сторони.</p>	<p>Висловлювати власну думку щодо перспектив розвитку української держави за умов відсутності корупції; ролі кожного громадянина в протидії корупції.</p>

Таблиця 11. Програма «Історія України. Всесвітня історія» для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів

	<i>Зміст навчально-пізнавальної діяльності</i>	<i>Результати навчально-пізнавальної діяльності</i>
<p>10 клас</p> <p>Історія України (1914-1945 рр.)</p>	<p>Головна українська рада. Союз Визволення України. Загальна українська рада.</p> <p>Українська Центральна Рада. Всеукраїнський національний конгрес.</p> <p>Відносини Центральної Ради з Тимчасовим урядом. I Універсал Центральної Ради. Генеральний секретаріат. II Універсал УЦР. III Універсал УЦР. Курултай і Кримська Народна Республіка. більшовицької влади в УНР.</p> <p>IV Універсал УЦР: проголошення незалежності УНР. Мирний договір УНР із Центральними державами. Законотворча діяльність УЦР взимку - навесні 1918 р. Конституція УНР.</p> <p>Українська Держава. Кримські крайові уряди. Директорія. Трудовий конгрес. Проголошення ЗУНР. Державне будівництво. Злука УНР і ЗУНР та її історичне значення.</p> <p>Український націонал-комунізм. Формування державної системи УСРР.</p> <p>Отаманщина. Холодноярська республіка.</p> <p>Варшавська угода.</p> <p>Формальний та реальний статус УСРР у «договірній федерації» радянських республік. Утворення СРСР: наслідки для України.</p> <p>Запровадження НЕПу в УСРР (Українська Соціалістична Радянська Республіка). Суспільно-політичне життя. Ліквідація багатопартійності.</p> <p>Утворення Кримської АСРР у складі РФСРР. Національна політика радянської влади в УСРР.</p>	<p>Уміти:</p> <ul style="list-style-type: none"> – висловити аргументовані судження щодо ставлення українських політичних сил Наддніпрянщини і західноукраїнських земель до світової війни; – на основі порівняльного аналізу робити аргументовані висновки щодо основних ідей, цілей та шляхів їх досягнення українськими політичними партіями на початку Української революції; – проаналізувати й порівняти змісти універсалів УЦР, причини і наслідки укладення УНР Брестського мирного договору; – визначити здобутки і прорахунки УЦР у державотворчому процесі, обґрунтувати висловлені судження; – оперувати хронологічним і понятійним матеріалом для пояснення таких явищ, як гетьманат, денікінський режим, отаманщина, «воєнний комунізм», червоний терор; – виявити специфіку розвитку громадського і релігійного життя, мистецтва, освіти і науки за часів УНР, Української Держави та ЗУНР; – висловити аргументоване судження про результати Української революції 1917-1921 рр.; – визначити причини та масштаби соціально-економічних перетворень радянського тоталітарного режиму, масових репресій, нищення української інтелігенції та політичної еміграції; – визначити особливості втягування російською владою України до складу СРСР; спроможність

	<p>Молдавська АСРР. Формування культу особи Сталіна. Порушення прав людини в умовах тоталітарного режиму. Антицерковна політика влади та її наслідки. Конституція УРСР 1937 р. Правовий статус українських земель у складі Польщі. Українські політичні організації. Українське народно-демократичне об'єднання. Українська військова організація й Організація українських націоналістів. Євген Коновалець. Українські землі у складі Румунії. Суспільно-політичне життя. Українська національна партія. Українські землі у складі Чехословаччини. Правовий статус Закарпаття. Карпатська Україна. Карпатська Січ. Августин Волошин. Політичне та культурне життя української політичної еміграції. Українське питання в міжнародній політиці напередодні Другої світової війни. Український визвольний рух. Проголошення Акта відновлення Української Держави. Поліська Січ. Тарас Бульба (Боровець). Українська головна визвольна рада. Українське питання на Ялтинській і Потсдамській конференціях.</p>	<p>застосування норм конституції «соціалізму, що перемиг» у повсякденному житті радянської людини в УРСР; – <i>аргументувати особисті судження</i> щодо діяльності Українського народно-демократичного об'єднання, Української національної партії, Української військової організації, Організації українських націоналістів; – <i>охарактеризувати</i> геополітичне становище Карпатської України; – <i>висловити аргументовані судження</i> щодо анексії Радянським Союзом у 1939-1940 рр. і радянзації нових українських територій, політичного та соціально-економічного становища в Україні напередодні німецько-радянської війни, правового статусу громадян на анексованих територіях; – <i>обстоювати власні судження</i> щодо ролі й місця українців у військових формуваннях держав Об'єднаних Націй у роки Другої світової війни та вирішення українського питання на завершальному етапі війни; – <i>дати історичну оцінку</i> масштабам втрат українського народу від воєнних дій, злочинів комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, виявляти розуміння глибини трагедії українців як бездержавної нації в той час.</p>
<p>10 клас Всесвітня історія (1914-1945 рр.)</p>	<p>«14 пунктів» В. Вілсона. Паризька мирна конференція. Українське та російське питання на Паризькій конференції. Створення Ліги Націй. Сполучені Штати Америки. Велика Британія. Франція. Італія. Німеччина. Радянський Союз. «Договірна федерація» радянських республік. Утворення СРСР. Європа перед вибором між</p>	<p>Уміти: – <i>дати оцінку</i> рішенням Паризької та Вашингтонської конференцій з позицій інтересів «великих» і «малих» держав; – <i>висловлювати обґрунтовані судження</i> щодо вжитих державами Антанти та Лігою Націй заходів з підтримання стабільності у Європі; – <i>охарактеризувати</i> добу «проспериті» в США, реформування</p>

	<p>демократією та авторитаризмом. Радикалізація політичного життя. Громадянська війна в Іспанії. Відновлення польської державності. Становлення Другої Речі Посполитої. Чехословацька республіка. Угорська революція. Румунія в міжвоєнні роки. Королівська диктатура. Болгарія в міжвоєнний період. Встановлення королівської диктатури. Утворення Королівства сербів, хорватів і словенців. Проголошення Югославії. Японія. Мілітаризація економіки, державних інституцій та суспільної свідомості населення. Китай. Індія. Країни Передньої Азії. Розпад Османської імперії. Модернізація Туреччини та Ірану. Основні аспекти Близькосхідної проблеми. Латинська Америка: протиборство демократичних сил і диктаторських режимів. Спроби перегляду Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних договорів. Утворення вогнищ війни на Далекому Сході, Африці та Європі. Вісь «Берлін – Рим – Токіо». Англо-франко-радянські переговори в Москві. Радянсько-німецький пакт про ненапад (пакт Молотова-Ріббентропа) і таємні протоколи до нього. Дипломатія часів війни. Утворення антигітлерівської коаліції, її значення. Нюрнберзький і Токійський процеси над воєнними злочинцями.</p>	<p>Британської імперії, діяльність Народного фронту у Франції, Веймарську республіку і нацистський режим у Німеччині, фашистський режим в Італії, нову економічну політику та політику «великого стрибка» в СРСР; – <i>встановити передумови, механізми та наслідки</i> утвердження тоталітарних режимів в Італії та Німеччині; – <i>пояснити сутність</i> СРСР як нової форми Російської імперії в умовах національно-визвольних рухів поневолених Росією народів; – <i>охарактеризувати</i> геополітичне становище Центрально-Східної Європи в міжвоєнний період; – <i>встановити</i> передумови становлення авторитаризму в країнах Центрально-Східної Європи; – <i>проаналізувати</i> економічне та суспільне життя населення в країнах Азії та Латинської Америки з позицій протистояння демократії та авторитаризму; – <i>визначити причини та наслідки</i> політики «умиротворення», радянсько-німецького зближення й укладення пакту Молотова-Ріббентропа; – <i>охарактеризувати</i> діяльність Ліги Націй в умовах загострення міжнародних відносин 1930-х рр.; – <i>порівняти</i> передумови Першої та Другої світових воєн; – <i>оцінити</i> політичну позицію та діяльність європейських лідерів в умовах назрівання війни; – <i>обґрунтувати</i> власні судження щодо наслідків і уроків Другої світової війни.</p>
<p>11 клас Історія України (1945-2017 рр.)</p>	<p>Посилення радянзації та репресії у західних областях УРСР. Україна – співзасновниця ООН. XX з'їзд КПРС. Десталінізація і лібералізація суспільного життя. Зміни в управлінні господарством.</p>	<p>Уміти: – <i>висловити аргументовані судження</i> щодо трансформації методів укріплення тоталітарного режиму; – <i>встановити послідовність</i> подій,</p>

	<p>Раднаргоспи. Зародження дисидентського руху в Україні та його течії.</p> <p>Ідеологічні орієнтири партійно-радянського керівництва.</p> <p>Конституція УРСР 1978 р.</p> <p>Дисидентський рух: течії, форми і методи боротьби.</p> <p>Кримськотатарський національний рух.</p> <p>Гласність і політичний плюралізм на українських теренах. Активізація національно-демократичного руху.</p> <p>Зміни в політичному керівництві УРСР. Формування багатопартійної системи.</p> <p>Вибори до Верховної Ради УРСР і до місцевих рад 1990 р. Декларація про державний суверенітет України.</p> <p>Революція на граніті.</p> <p>Створення Автономної Республіки Крим. Меджліс кримськотатарського народу.</p> <p>Спроба державного перевороту в СРСР у серпні 1991 р.</p> <p>Акт проголошення незалежності України. Референдум і вибори Президента України 1 грудня 1991 р. Леонід Кравчук.</p> <p>Розпад СРСР. Міжнародне визнання України.</p> <p>Державотворчі процеси в умовах незалежності України. Повернення кримських татар на історичну батьківщину. Питання адміністративно-політичного статусу Криму.</p> <p>Суспільно-політичне життя.</p> <p>Особливості формування багатопартійності в незалежній Україні. Конституція України 1996 р.</p> <p>Політична розбудова суспільства.</p> <p>Помаранчева революція. Віктор Ющенко. Конституційна реформа 2004 р. Україна в системі міжнародних відносин.</p> <p>Революція Гідності. Небесна Сотня. Окупація та анексія Криму</p>	<p>пов'язаних з десталінізацією і лібералізацією суспільного життя, соціальною переорієнтацією та модернізацією економіки, формуванням феномену шістдесятництва і розгортанням дисидентського руху, культурним життям республіки у цей період;</p> <p>– визначити причинно-наслідкові зв'язки політико-ідеологічної кризи радянського ладу в УРСР;</p> <p>– оцінити методи і засоби реалізації учасниками УГГ (Українська Гельсінська група) мети і завдань правозахисного руху, їхні здобутки у сфері захисту прав людини в СРСР;</p> <p>– охарактеризувати кримськотатарський національний рух, правозахисну – учасників УГГ;</p> <p>– виявити послідовність і суперечливість змін у політичному житті України;</p> <p>– висловити аргументовані судження щодо спроби державного перевороту в СРСР у серпні 1991 р., його наслідків в Україні; ролі й місця України в загальносоюзних суспільно-політичних процесах у першій половині 1991 р.;</p> <p>– пояснити причини Революції на граніті та її значення у відновленні Україною незалежності;</p> <p>– встановити хронологічну послідовність і синхронність подій, що відображають трансформаційні процеси і державотворення в Україні, синхронізувати їх з відповідними подіями регіональної історії, історії країн Центрально-Східної Європи;</p> <p>– висловити аргументовані судження щодо перебігу державотворчих процесів в Україні в 1991-2004 рр.; впливу олігархічної системи в Україні;</p> <p>– охарактеризувати перебіг державотворчих процесів в Україні впродовж останнього десятиліття;</p>
--	---	--

	<p>Російською Федерацією. Агресія Росії проти України. Євроінтеграційний поступ України: економічні та політичні аспекти. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.</p>	<p>– <i>обґрунтувати</i> на основі аналізу документів визнання Російської Федерації державою-агресором щодо України; – <i>проаналізувати</i> Звернення до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором, затверджене Постановою Верховної Ради України від 27 січня 2015 р.</p>
<p>11 клас Всесвітня історія (1945-2017 рр.)</p>	<p>Риси Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин. Організація Об'єднаних Націй (ООН). Спеціалізовані організації під егідою ООН. «Загальна декларація прав людини» (1948 р.) і міжнародні пакти про права людини (1966 р.) НАТО та Організація Варшавського договору (ОВД): закріплення біполярності світу. Концепція постіндустріального (інформаційного) суспільства. Зміцнення демократії на Заході після Другої світової війни: розширення прав людини. Падіння авторитарних режимів у Південно-Західній Європі в 1970-х рр. Утвердження принципів громадянського суспільства. Тенденції повоєнного розвитку партійних систем. Рух афроамериканців США за громадянські права. Молодіжні виступи кінця 1960-х рр. Прояви етнонаціоналізму (проблеми Квебеку, Ольстеру, баскське питання). Боротьба за права конфесійних, мовних і сексуальних меншин. Транснаціональні корпорації. Політика зменшення соціальної</p>	<p>Уміти: – <i>встановити</i> послідовність подій повоєнних часів, пов'язаних з утворенням «двополюсного світу»; – <i>встановити</i> причини і спрогнозувати можливі наслідки розв'язування Холодної війни; – <i>встановити послідовність і синхронність</i> подій, пов'язаних з утвердженням у Західній Європі ліберальної демократії та соціальної ринкової економіки; – <i>охарактеризувати</i> шведську соціальну модель, процеси зміцнення демократії та формування соціального ринкового господарства на Заході в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.; етнонаціональні проблеми Заходу та <i>оцінити</i> шанси на їх розв'язання у найближчому майбутньому; – <i>порівняти</i> трансформаційні процеси в країнах Центрально-Східної Європи; – <i>визначити</i> причини та ознаки кризових явищ в ЄС, <i>розробити стратегію</i> їх подолання; – <i>визначити</i> роль США та ЄС в сучасних міжнародних відносинах; – <i>пояснити</i> вплив Гельсінської конференції на міжнародні відносини на зламі ХХ-ХХІ ст.;</p>

нерівності. «Німецьке економічне диво». Рейганоміка. Тетчеризм. Соціальне ринкове господарство. Шведська соціальна модель. Від Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) до Європейського союзу (ЄС). Роль США та ЄС у сучасних міжнародних відносинах. Сталінська модель соціалізму та її втілення в Польщі, Угорщині, Болгарії, Румунії, Чехословаччині. Особливості розвитку Югославії. Антикомуністичні виступи: Угорська революція 1956 р. і «Працька весна» 1968 р. «Оксамитові революції» в країнах Східної Європи. Розпад Радянського Союзу, Югославії та Чехословаччини. Політичні, економічні, соціальні та національні трансформації. Японія. Китай. Утворення Індійської республіки та Пакистану. Утворення Ізраїлю. Ісламська революція в Ірані. «Арабська весна». Конфлікт у Сирії. Ісламська держава Іраку і Леванту. Деколонізація Африки. Латинська Америка: особливості соціально-економічного та політичного розвитку країн регіону. Революція на Кубі. Прояви міжнародної напруженості (Берлінська криза, війна в Кореї, Карибська криза, війни у В'єтнамі й Афганістані). Період «розрядки» в міжнародній політиці. Гельсінська конференція 1975 р. Національні та глобальні виклики. Україна у світовому співтоваристві.

– *охарактеризувати* Берлінську кризу, війну в Кореї, Карибську кризу, війни у В'єтнамі та Афганістані як прояви загострення міжнародних відносин в умовах Холодної війни;
– *пояснити* процеси переходу від біполярності до багатополярного світу; вплив «нового політичного мислення» та розпаду СРСР на міжнародні відносини кінця ХХ ст.;
– *визначити* основні тенденції розвитку світу в другій половині ХХ і на початку ХХІ ст.; роль незалежної України у світових політичних, економічних і культурних процесах;
– *охарактеризувати* зміни в колективній свідомості населення України в умовах незалежності.

Таблиця 12. Програма «Історія: Україна і світ» (інтегрований курс) 10-11 класи

<p>10 клас</p>	<p>Система «озброєного миру»: Троїстий союз і Антанта. «Українське питання» в австрійсько-російських відносинах. Український національний рух. Союз визволення України. «14 пунктів» Вудро Вілсона.</p> <p>Падіння монархії в Росії. Тимчасовий уряд: склад і політика. Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів. Жовтневий переворот. Проголошення державної незалежності Польщі та Фінляндії.</p> <p>Українська Центральна Рада і Генеральний Секретаріат. Універсали Центральної Ради: від автономії до самостійності. Боротьба політичних організацій за вплив на армію та населення. Кримськотатарський національний рух. Конституція Української Народної Республіки (УНР). Українська Держава. Утворення Директорії. Відновлення УНР. Отаманщина. Нестор Махно. Холодноярська республіка.</p> <p>Крах монархічних режимів у Центральних державах. Розпад Габсбурзької монархії. Національні революції в Чехословаччині й Угорщині. Утворення Королівства сербів, хорватів і словенців.</p> <p>Утворення Української Національної Ради. «Листопадовий зрив» і проголошення Західно-Української Народної Республіки. Акт Злуки УНР і ЗУНР. «Трикутник смерті» й Варшавська угода 1920 р.</p> <p>Міжнаціональні відносини на теренах України. Закон УНР «Про національно-персональну автономію». Національна політика гетьманського уряду і Директорії. Питання національних меншин у ЗУНР.</p> <p>Паризька мирна конференція. «Українське питання». Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР). Утворення Радянського Союзу. Статус Української СРР у складі Радянського Союзу. Українська політична та культурна</p>	<p>Уміти:</p> <ul style="list-style-type: none"> – <i>визначити причини</i> піднесення українського національного руху. – <i>висловити аргументовані судження</i> про: а) ставлення до світової війни провідних політичних сил у країнах Антанти і Центральних державах; б) стратегії провідних українських політичних сил в умовах війни та роль лідерів у їх формуванні; – <i>визначити причини:</i> а) розколу українських політичних сил у ставленні до війни; б) створення українських добровольчих військових формувань; в) сплеску добродійного руху в Україні; – <i>визначити</i>, на основі аналізу універсалів УЦР та інших документів періоду революції, <i>зміни</i> в стратегії й тактиці українського державотворення; – <i>простежити зміни</i> державного устрою України в період революції та <i>визначити причини</i> цих змін; – <i>порівняти:</i> а) програмні засади, внутрішню і зовнішню політику урядів УНР (з часу Центральної Ради і Директорії), Української Держави і ЗУНР; б) національну політику більшовиків та українських держав; – <i>охарактеризувати:</i> а) ставлення національних меншин в Україні до української державності; б) стратегію боротьби
-----------------------	---	--

<p>еміграція. Спроби формування системи колективної безпеки в Європі. Ліга Націй. Англійська та французька демократії в умовах соціальних конфліктів і політичної конкуренції. Німеччина в період Веймарської республіки. Становище українців у Польщі, Чехословаччині, Румунії: національна політика влади, соціальні зміни, господарська, культурна і політична активність.</p> <p>Курс на «коренізацію» компартійно-державного апарату СРСР.</p> <p>«Українізація»: форма і зміст.</p> <p>Велика депресія. Європа: політика економії та протекціонізму, встановлення державного контролю над економікою. Комунізм, фашизм і нацизм. Соціально-економічна політика урядів Б. Муссоліні та А. Гітлера. Знищення політичної опозиції. Встановлення державного контролю над публічним життям і суспільною свідомістю. Роль пропаганди. Виникнення авторитарних режимів. Боротьба за демократію. Радикалізація політичного життя в 1930-х рр. Народні фронти у Франції та Іспанії. Громадянська війна в Іспанії. Політичні режими в країнах Центрально-Східної Європи. Становище українців у Румунії, Угорщині, Чехословаччині, Австрії. Режим «санації» в Польщі. Українські політичні, професійні, кооперативні, просвітні, релігійні, жіночі та молодіжні організації. Митрополит Андрей Шептицький. Радикалізація суспільних настроїв. Дмитро Донцов. Організація українських націоналістів (ОУН). Євген Коновалець.</p> <p>Утвердження комуністичного тоталітарного режиму в СРСР.</p> <p>Встановлення режиму сталінської диктатури: передумови і методи.</p> <p>Комуністичний тоталітаризм. Конституція СРСР 1936 р.</p> <p>Репресії та Голодомор в Україні.</p> <p>Людина в умовах тоталітаризму: приклад України.</p>	<p>більшовиків за владу і за відновлення Росії в імперських кордонах;</p> <p>– <i>встановити причини і наслідки:</i> а) Української революції і боротьби українців за збереження національної держави; б) російсько-українських воєн; в) польсько-української війни; г) української отаманщини; д) втрати Україною національно-державного суверенітету;</p> <p>– <i>проаналізувати</i> суспільно-політичний розвиток країн Західної Європи та Північної Америки в 1920-х рр., <i>встановити</i> політичні тенденції цього періоду;</p> <p>– <i>використовувати карту</i> як джерело інформації про протиборство демократичних і диктаторських режимів, індустриальні новобудови в УСРР, локалізацію і масштаби масових розстрілів, Голодомору, репресій та антибільшовицьких повстань в УСРР;</p> <p>– <i>розрізнити</i> демократичні, авторитарні й тоталітарні режими, зокрема в країнах Центральної та Східної Європи;</p> <p>– <i>висловити аргументовані судження</i> щодо:</p> <p>а) суспільної ролі Греко-католицької церкви в міжвоєнний період;</p> <p>б) громадської активності українського суспільства міжвоєнного періоду;</p> <p>в) становища української інтелігенції в умовах комуністичного</p>
---	--

	<p>Країни Азії, Африки та Латинської Америки. Протиборство демократичних сил і диктаторських режимів у Латинській Америці.</p> <p>Європейська військово-політична криза. Вісь «Рим – Берлін». Діяльність Ліги Націй. Укладення союзу між Німеччиною та Італією.</p> <p>Політика «умиротворення».</p> <p>Карпатська Україна: від автономії до проголошення незалежності.</p> <p>Німецько-радянські переговори й пакт Молотова-Ріббентропа.</p> <p>Радянська окупація Західної України.</p> <p>Включення до СРСР Західної України, Північної Буковини та частини Бессарабії.</p> <p>«Дивна війна». Поразка Франції.</p> <p>Радянізація західних областей України.</p> <p>Українська еміграція на початку війни: вибір політичної позиції.</p> <p>Напад Німеччини на Радянський Союз.</p> <p>Український національно-визвольний, комуністичний партизанський та інші рухи опору на теренах України. Ідеологія, соціальна база, тактика і стратегія рухів опору в Україні. Акт відновлення Української Держави. Українська повстанська армія (УПА).</p> <p>III Надзвичайний великий збір ОУН(б): еволюція програмних засад українського національно-визвольного руху.</p> <p>Українська головна визвольна рада (УГВР).</p> <p>Вступ у війну США і формування антигітлерівської коаліції. Англо-радянський договір про взаємодопомогу і Атлантична хартія. Декларація Об'єднаних Націй (1942 р.) Ялтинська конференція. Потсдамська конференція. Відновлення в Україні комуністичного режиму.</p>	<p>тоталітаризму і панування класової ідеології;</p> <ul style="list-style-type: none"> – <i>визначити тенденції</i> економічного та суспільного розвитку країн Європи, Азії, Африки та Латинської Америки, міжнародних відносин; – <i>аргументувати судження</i> щодо: а) політичних орієнтацій в українському русі передвоєнного періоду і на початку Другої світової війни; б) політичних позицій українського руху на початку Другої світової війни; – <i>визначити причини і наслідки</i>: а) краху системи колективної безпеки; б) політики «умиротворення»; в) проголошення та окупації Карпатської України; г) укладення пакту Молотова-Ріббентропа; д) «дивної війни»; е) політики «радянізації» західних областей України; – <i>підібрати правові аргументи</i> на користь висновку про анексію Радянським Союзом частини території Польщі та Румунії; – <i>висловити обґрунтовані судження</i>: а) про внесок України в перемогу над нацизмом; б) роль і місце українців у військових формуваннях держав Об'єднаних Націй у роки Другої світової війни; в) про руйнівні наслідки для України та Європи Другої світової війни.
<p>11 клас</p>	<p>Ялтинська та Потсдамська конференції: домовленості лідерів «Великої трійки» про післявоєнне облаштування світу.</p>	<p>Уміти:</p> <ul style="list-style-type: none"> – <i>обґрунтувати думку</i> про Другу світову війну як

<p>Нюрнберзький і Токійський судові процеси. Організація Об'єднаних Націй (ООН). Спеціалізовані організації під егідою ООН. «Загальна декларація прав людини» (1948 р.), Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (1948 р.), міжнародні пакти про права людини (1966 р.). Політичний статус і міжнародне становище УРСР. Політика «вдосконалення радянської федерації і розширення прав союзних республік»: мотиви, суперечності, результати. Українська РСР як член-засновник ООН та інших міжнародних організацій. Поляризація євроатлантичного простору: утворення Північноатлантичного союзу (НАТО) і Варшавського блоку (ОВД), поділ Німеччини. Відновлення ідеологічного контролю в СРСР. «Холодна війна» і посилення консервативних тенденцій у США і СРСР. Утвердження в Західній Європі ліберальної демократії та соціальної ринкової економіки. Створення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС). Демократичні рухи в Західній Європі та США в 1960-1970-х роках. Лібералізація комуністичного режиму в СРСР. Антикомуністичні виступи у Східній Європі. «Самоврядний соціалізм» в Югославії. Латинська Америка: між «правим» і «лівим» авторитаризмом. Деколонізація і виникнення «третього світу». Близькосхідна проблема. Вхідження Кримської області до складу УРСР. Національна структура населення Криму. Десталінізація в Українській РСР. Спроби реформувати економіку. Диспропорції господарського розвитку УРСР і напрями реформування економіки. Створення раднаргоспів і повернення до централізованого управління народним господарством.</p>	<p>складне політичне і соціальне явище, в якому переплелися амбіції творців тоталітарних режимів, жертвність борців за свободу, жорстокість і людяність;</p> <ul style="list-style-type: none"> – <i>визначити</i> політичні і суспільні зміни, до яких спонукала війна (соціальні, національні, антиколоніальні та інші визвольні рухи, демократизація ряду європейських країн тощо); – <i>охарактеризувати</i>: <ul style="list-style-type: none"> а) демократичні рухи в країнах Західної Європи та США; б) економічні й суспільні проблеми країн «третього світу» та <i>запропонувати</i> способи (стратегії) їх вирішення; в) політичні, економічні та культурні зміни в СРСР у 1950-1970-х рр. та роль українців у цих змінах; – <i>встановити відмінності</i> в ціннісних пріоритетах та ідеологічних орієнтирах різних поколінь українців, населення різних регіонів України; – <i>висловити обґрунтовані судження</i> щодо здобутків і труднощів державного будівництва в Україні, європейського вибору українського суспільства, глобальних проблем і цінностей людського існування в сучасному світі; – <i>визначити</i> цілі державного розвитку України в короткотерміновій перспективі; – <i>обстоювати власні судження</i> про здобутки і
---	---

<p>Опозиційний рух: «шістдесятники» і дисиденти. Формування контурів української політичної нації. Західна і радянська системи розподілу суспільних благ. Економічні, соціальні та політичні ознаки кризи в СРСР. Течії дисидентського руху: національна, релігійна, правозахисна. Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод. Арешти українських дисидентів. Концепція «радянського народу». Суспільна атмосфера в Україні. Мовне зросійщення України. «Прискорення», «гласність», «нове мислення». Лібералізація суспільного та культурного життя. Національні рухи. «Парад суверенітетів» і «новоогарьовський процес». «Декларація принципів» Української гельсінської спілки. Народний Рух України за перебудову. Перші альтернативні вибори (1990 р.). «Декларація про державний суверенітет України». «Революція на граніті». Формування багатопартійності. Національні цінності та ідеологічні орієнтири населення України: регіональні відмінності. Осінь народів: революції в Центрально-Східній Європі. Серпневий заколот 1991 року. Проголошення незалежності України. Спроба державного перевороту 1991 р. і розпад СРСР. Акт проголошення незалежності України. Леонід Кравчук. Всеукраїнський референдум 1991 р. та вибори Президента України. Створення Союзу Незалежних Держав (СНД). Кроки до інтеграції України в європейський і світовий економічний простір. Конституційний процес. Помаранчева революція. Революція гідності. Національна свідомість. Проблеми регіоналізму та сепаратизму. Російська агресія проти України. Анексія Криму РФ. Антитерористична операція.</p>	<p>суперечності проведених за роки незалежності України економічних, соціальних і політичних реформ, зміни у сфері освіти, науки, культури, реалізацію євроінтеграційного курсу; — <i>розробити стратегію консолідації українців</i> (у тому числі української діаспори) для забезпечення сталого розвитку України (на основі моделей наздоганяючого і випереджаючого розвитку); — <i>прогнозувати можливості та пропонувати сценарії</i> подолання гострих цивілізаційних і державних військово-політичних конфліктів, загрози міжнародного тероризму.</p>
---	---

<p>Україна в умовах «багатополярного» світу. Європейська та євроатлантична інтеграція.</p> <p>Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Режим безвізового в'їзду в країни ЄС для громадян України.</p> <p>Постіндустріальне суспільство та виклики сучасності.</p>	
---	--

Таблиця 13. Програма «Правознавство» для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів (профільний рівень)

	Зміст навчального матеріалу	Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів
10	<p>Розділ 1. Держава Тема 1. Виникнення держави і права Влада і суспільство у додержавний період. Причини виникнення держави і права. Теорії походження держави і права. Історичні типи держав і цивілізаційний підхід.</p>	<p>Учень/учениця: називає основні ознаки влади і суспільства у додержавний період, причини виникнення держави і права, історичні типи держав, інститути врегулювання суспільних відносин у додержавний період; застосовує поняття та терміни: суспільство, влада; характеризує й порівнює основні теорії походження держави і права; оцінює значення виникнення держави як соціального та політико-правового інституту.</p>
	<p>Тема 2. Поняття, ознаки, сутність держави Поняття та ознаки держави. Сутність держави. Суверенітет та його види. Поняття та види функцій держави. Правова держава. Громадянське суспільство.</p>	<p>Учень/учениця: називає основні ознаки держави, види функцій держави; застосовує поняття та терміни: держава, суверенітет, функції держави, правова держава, громадянське суспільство; описує форми реалізації та методи здійснення функцій держави; визначає соціальну сутність держави; характеризує правову державу; оцінює шляхи формування правової держави в Україні.</p>
	<p>Тема 3. Державний лад Поняття державного ладу. Форма державного правління. Монархія та її види. Республіка та її види. Форма державного (територіального) устрою. Унітарна держава. Автономія. Складна держава. Федерація та її види. Імперія (метрополія, колонія). Конфедерація. Форма державно-політичного режиму. Демократичний політичний режим. Недемократичний.</p>	<p>Учень/учениця: називає види форм правління, територіального устрою, політичного режиму; застосовує поняття та терміни: державний лад, монархія, республіка, унітарна держава, федерація, імперія, конфедерація, тоталітаризм, авторитаризм, метрополія, колонія; описує форми державного правління, територіального устрою, політичного режиму; порівнює федерацію й конфедерацію, демократичний та недемократичний державно-правові режими; характеризує демократичну державу;</p>

<i>Зміст навчального матеріалу</i>	<i>Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів</i>
	<i>оцінює</i> демократію як загальнолюдську цінність.
<p>Тема 4. Народовладдя Поняття народовладдя та народного волевиявлення. Безпосередня та представницька демократії. Поняття і види виборів. Виборче право. Активне і пасивне виборче право. Принципи виборчого права. Абсентеїзм. Виборчі цензи. Прямі та непрямі вибори. Поняття та види виборчих систем. Мажоритарна виборча система та її види. Пропорційна виборча система та її види. Змішана виборча система та її види. Імперативний мандат. Вільний мандат. Види виборів за територією, за об'єктом, за часом проведення, за правовими наслідками. Виборчий процес. Одномандатний та багатомандатний виборчі округи. Поняття і види референдумів. Плебісцит. Порядок призначення та проведення референдуму.</p>	<p>Учень/учениця: називає форми демократії, види виборів, види виборчих систем, види референдумів застосовує поняття та терміни: народовладдя, вибори, виборче право, референдум, абсентеїзм; розрізняє активне і пасивне виборче право; описує виборчий процес та його стадії; порядок призначення та проведення референдумів; порівнює мажоритарну та пропорційну виборчі системи; характеризує принципи виборчого права, види виборів та референдумів; висловлює судження щодо народного волевиявлення як основного принципу демократії.</p>
<p>Тема 5. Органи державної влади та місцеве самоврядування Державна влада та її ознаки. Державний апарат. Державний орган. Класифікація органів держави. Законодавча влада: поняття, завдання. Парламент. Бікамералізм. Інститут президентства: поняття, завдання. Процедура імпічменту. Виконавча влада: поняття, завдання. Органи виконавчої влади. Центральні органи виконавчої влади. Місьцеве самоврядування (місьцеве самоуправління). Моделі місцевого самоврядування. Судова влада: поняття, завдання.</p>	<p>Учень/учениця: називає органи законодавчої, виконавчої, судової влади, правоохоронні органи, органи місцевого самоврядування; застосовує поняття та терміни: державний апарат, державний орган, парламент, уряд, суд, місцеве самоврядування, імпічмент; описує ознаки державного органу, основні завдання органів законодавчої, виконавчої та судової влади, конституційного суду, місцевого самоврядування; правоохоронні органи та їх завдання; повноваження суддів, суду присяжних; пояснює, що таке юрисдикція судів; розрізняє апеляцію і касацію; характеризує й порівнює органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування;</p>

<i>Зміст навчального матеріалу</i>	<i>Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів</i>
<p>Суд. Юрисдикція судів. Інстанція суду. Спеціалізація суду. Суд присяжних. Апеляція. Касація. Правоохоронні органи: поняття, основні напрямки діяльності.</p>	<p>моделі місцевого самоврядування.</p>
<p>Тема 6. Держава, особа, суспільство Співвідношення держави, особи, суспільства. Людина. Індивід. Особа. Фізична особа. Юридична особа. Громадянство: поняття, підстави набуття і припинення. Іноземці, апатриди, біпатриди.</p>	<p>Учень/учениця: <i>називає</i> підстави набуття і припинення громадянства; <i>застосовує поняття та терміни:</i> людина, індивід, особа, громадянство, іноземець, апатрид, біпатрид; <i>порівнює</i> правовий статус громадянина, іноземця, особи без громадянства; <i>розрізняє</i> фізичну і юридичну особу; <i>характеризує</i> співвідношення держави, особи, суспільства.</p>
<p>Розділ 2. Право Тема 4. Законодавство Поняття законодавства. Право і законодавство. Система законодавства. Структура законодавства та її види. Нормативний припис. Індивідуальний припис. Нормативний інститут. Галузь законодавства. Види нормативних актів. Дія нормативних актів у часі, просторі та щодо кола осіб. Індивідуальний акт. Закон: поняття та види. Конституція: ознаки та види. Підзаконні нормативно-правові акти та їх види. Акти органів місцевого самоврядування. Локально-правові акти.</p>	<p>Учень/учениця: <i>називає</i> види нормативно-правових актів; види законів та підзаконних нормативно-правових актів; <i>застосовує поняття та терміни:</i> законодавство, закон, підзаконний нормативно-правовий акт, конституція; <i>описує</i> структуру законодавства; ознаки конституції; <i>розрізняє</i> право і законодавство; <i>порівнює</i> закон і підзаконний нормативно-правовий акт; нормативно-правовий акт та індивідуальний акт.</p>
<p>Тема 5. Правотворення. Систематизація законодавства Правотворчість як процес організації права. Етапи правотворчої діяльності. Правозастосування. Правозастосовний акт. Тлумачення норм права. Способи тлумачення</p>	<p>Учень/учениця: <i>називає</i> види реалізації норм права; види систематизації законодавства; <i>застосовує поняття та терміни:</i> правозастосування, тлумачення норм права; інкорпорація, кодифікація, консолідація; <i>описує</i> способи тлумачення правових норм; <i>характеризує</i> етапи правотворчої</p>

	<i>Зміст навчального матеріалу</i>	<i>Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів</i>
	<p>правових норм. Поняття систематизації законодавства. Інкорпорація та її види. Консолідація. Кодифікація та її види. Кодекси, статuti та положення.</p>	<p>діяльності; порівнює інкорпорацію і кодифікацію.</p>
	<p>Тема 9. Законність і правопорядок Поняття законності. Суспільний порядок. Публічний порядок. Правопорядок. Гарантії законності.</p>	<p>Учень/учениця: називає ознаки правопорядку; застосовує поняття та терміни: законність, публічний порядок, правопорядок; описує гарантії законності; характеризує зв'язок між законністю і правопорядком.</p>
	<p>Тема 10. Правосвідомість Правосвідомість. Правова ідеологія. Правова психологія. Правова культура.</p>	<p>Учень/учениця: застосовує поняття та терміни: правова ідеологія, правова психологія, правова культура; розрізняє правову ідеологію і правову психологію; описує структуру правосвідомості; висловлює судження щодо умов формування правової культури особи.</p>
	<p>Розділ 1. Конституційне право України Тема 1. Поняття конституційного права України Загальна характеристика конституційного права України. Предмет, метод і джерела конституційного права. Конституційно-правові відносини та їх види. Суб'єкти конституційно-правових відносин. Конституційно-правові норми та їх особливості. Загальна характеристика Конституції України. Декларація про державний суверенітет України. Акт проголошення незалежності України. правонаступництво України.</p>	<p>Учень/учениця: називає предмет галузі, суб'єкти конституційно-правових відносин, метод конституційно-правового регулювання, джерела конституційного права; застосовує поняття та терміни: конституція, правонаступництво; описує структуру Конституції України; аналізує Декларацію про державний суверенітет України та Акт проголошення незалежності України; оцінює Конституцію як Основний Закон держави.</p>

<i>Зміст навчального матеріалу</i>	<i>Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів</i>
<p>Тема 2. Загальні засади конституційного ладу України Форма правління, форма територіального устрою та політичного режиму України. Національні меншини. Законодавство про мови. Державна символіка. Державний Прапор. Державний Герб. Державний Гімн.</p>	<p>Учень/учениця: <i>застосовує</i> поняття та терміни: державні символи, державна мова, національні меншини; <i>описує</i> форму правління, територіального устрою та політичного режиму України, державні символи України; <i>визначає</i> статус державної мови.</p>
<p>Тема 3. Громадянство України Поняття громадянства. Підстави набуття громадянства України. Умови прийняття до громадянства. Підстави припинення громадянства України. Органи, що вирішують питання громадянства.</p>	<p>Учень/учениця: <i>називає</i> умови прийняття до громадянства України; органи, що вирішують питання громадянства; <i>застосовує поняття та терміни:</i> громадянство, громадянин, іноземець, особа без громадянства; <i>описує</i> підстави набуття і припинення громадянства України; <i>порівнює</i> вихід з громадянства і втрату громадянства; прийняття до громадянства та поновлення у громадянстві; <i>оцінює</i> значення права на громадянство.</p>
<p>Тема 4. Міжнародне право прав людини Історія розвитку міжнародного права прав людини. Міжнародні стандарти у галузі прав людини: поняття, акти, що їх закріплюють. Основоположні права та свободи людини. Покоління прав людини. Гарантії та механізми захисту прав і свобод людини: поняття і види. Загальна декларація прав людини. Міжнародні договори з прав людини. Міжамериканська та європейська системи захисту прав людини. Міжнародний моніторинг здійснення та забезпечення прав людини. Система міжнародного захисту прав людини.</p>	<p>Учень/учениця: <i>описує</i> історію розвитку міжнародного права прав людини, теорію поколінь прав людини, нормативні документи, що закріплюють права людини, міжнародний моніторинг здійснення та забезпечення прав людини, систему міжнародного захисту прав людини; <i>характеризує</i> міжнародні стандарти прав людини; міжамериканську та європейську системи захисту прав людини та <i>підкріплює прикладами</i>; <i>оцінює</i> значення для особи існування системи міжнародного захисту прав людини.</p>
<p>Тема 6. Народовладдя в Україні Народне волевиявлення.</p>	<p>Учень/учениця: <i>називає</i> види референдумів, види виборчих</p>

<i>Зміст навчального матеріалу</i>	<i>Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів</i>
<p>Референдум: види, порядок призначення (проголошення) та проведення.</p> <p>Загальна характеристика виборчої системи України. Види виборчих систем.</p> <p>Види виборів в Україні та особливості їх проведення.</p>	<p>систем, види виборів, суб'єктів виборчого процесу;</p> <p>застосовує поняття та терміни: референдум, вибори;</p> <p>описує процедуру призначення/проголошення референдуму; виборчий процес;</p> <p>порівнює види виборчих систем;</p> <p>аналізує статті Розділу III Конституції України; положення виборчого законодавства;</p> <p>оцінює вибори як форму прямої демократії.</p>
<p>Тема 7. Законодавча влада України</p> <p>Верховна Рада України: правовий статус, повноваження та структура. Порядок роботи Верховної Ради України. Регламент Верховної Ради України.</p> <p>Правовий статус народних депутатів.</p> <p>Законодавчий процес та його стадії.</p> <p>Поняття парламентського контролю: види та суб'єкти здійснення.</p>	<p>Учень/учениця:</p> <p>називає повноваження Верховної Ради України;</p> <p>застосовує поняття та терміни: законодавчий процес, парламентський контроль;</p> <p>описує статус, структуру, порядок роботи Верховної Ради України; стадії законодавчого процесу; процедуру виборів народних депутатів України;</p> <p>аналізує статті Розділу IV Конституції України;</p> <p>характеризує правовий статус народного депутата України.</p>
<p>Тема 8. Президент України</p> <p>Президент України: правовий статус і повноваження.</p> <p>Нормативно-правові акти Президента України.</p> <p>Припинення повноважень Президента України. Усунення з поста в порядку імпічменту.</p> <p>Рада національної безпеки і оборони України.</p>	<p>Учень/учениця:</p> <p>називає вимоги до кандидата на пост Президента України; підстави дострокового припинення повноважень Президента України; нормативно-правові акти Президента України;</p> <p>застосовує поняття Президент України;</p> <p>описує правовий статус Президента України; повноваження Президента України; процедуру імпічменту;</p> <p>аналізує статті Розділу V Конституції України.</p>
<p>Тема 8. Президент України</p> <p>Президент України: правовий статус і повноваження.</p>	<p>Учень/учениця:</p> <p>називає вимоги до кандидата на пост Президента України; підстави дострокового</p>

<i>Зміст навчального матеріалу</i>	<i>Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів</i>
<p>Нормативно-правові акти Президента України. Припинення повноважень Президента України. Усунення з поста в порядку імпічменту. Рада національної безпеки і оборони України.</p>	<p>припинення повноважень Президента України; нормативно-правові акти Президента України; <i>застосовує поняття</i> Президент України; <i>описує</i> правовий статус Президента України; повноваження Президента України; процедуру імпічменту; <i>аналізує</i> статті Розділу V Конституції України.</p>
<p>Тема 9. Виконавча влада України Кабінет Міністрів України: склад, порядок призначення, повноваження. Повноваження Прем'єр-Міністра. Центральні органи виконавчої влади. Місцеві органи виконавчої влади.</p>	<p>Учень/учениця: <i>називає</i> склад Кабінету Міністрів України; центральні і місцеві органи виконавчої влади; <i>застосовує поняття та терміни:</i> Кабінет міністрів України; Прем'єр-Міністр України; міністерство; місцеві державні адміністрації; <i>описує</i> правовий статус Кабінету Міністрів України; процедуру призначення Прем'єр-Міністра України; підстави припинення повноважень Кабінету Міністрів України; <i>аналізує</i> статті Розділу VI Конституції України; <i>характеризує</i> повноваження Кабінету Міністрів України; повноваження місцевих органів виконавчої влади.</p>
<p>Тема 10. Місцеве самоврядування в Україні Поняття, принципи, система місцевого самоврядування. Органи місцевого самоврядування. Об'єднана територіальна громада. Правовий статус депутатів місцевих рад. Сільський, селищний, міський голова. Староста села, селища. Акти органів місцевого самоврядування. Практичне заняття: Вибори органів місцевого самоврядування.</p>	<p>Учень/учениця: <i>називає</i> органи місцевого самоврядування в Україні; <i>застосовує поняття та терміни:</i> місцеве самоврядування, територіальна громада; сільська, селищна, міська рада; сільський, селищний, міський голова; староста; органи самоорганізації населення; <i>описує</i> повноваження органів місцевого самоврядування; процедуру виборів органів місцевого самоврядування; <i>характеризує</i> правовий статус депутатів місцевих рад, сільського, селищного, міського голови та старости; <i>оцінює</i> значення місцевого самоврядування в Україні.</p>

	<i>Зміст навчального матеріалу</i>	<i>Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів</i>
	<p>Тема 11. Судова влада в Україні Правосуддя. Принципи судоустрою в Україні. Конституційний Суд України: формування, склад, повноваження. Конституційне подання, конституційне звернення, конституційна скарга. Система судоустрою: структура, повноваження. Місцеві суди. Апеляційні суди. Вищі спеціалізовані суди. Верховний Суд. Загальні положення статусу суддів та присяжних. Кваліфікаційний рівень судді. Вища рада правосуддя.</p>	<p>Учень/учениця: називає принципи судоустрою в Україні; застосовувати поняття та терміни: правосуддя, судоустрій, судочинство; описує систему судів загальної юрисдикції; повноваження Конституційного Суду України; аналізує статті Розділів VIII, XII Конституції України; розрізняє правосуддя і судочинство; конституційне подання, конституційне звернення і конституційну скаргу; характеризує статус суддів, засади судочинства; оцінює роль судової влади в демократичній державі.</p>
11 клас	<p>Тема 2. Публічна служба Поняття та види публічної служби. Поняття державної служби. Права та обов'язки державних службовців. Основні засади проходження служби в органах місцевого самоврядування.</p>	<p>Учень/учениця: застосовує поняття та терміни: державна служба, служба в органах місцевого самоврядування; визначає зміст права громадян на проходження державної служби; характеризує права і обов'язки державних службовців, службовців в органах місцевого самоврядування; оцінює значення права громадян на участь в державному управлінні.</p>

Таблиця 14. Навчальна програма інтегрованого курсу «Громадянська освіта» для 10 класів загальноосвітніх навчальних закладів

Зміст навчального матеріалу	Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів / учениць
<p>Розділ 2. Права і свободи людини Тема 1. Людська гідність і права людини Поняття людської гідності. Людська гідність – основа природного права. Рівноправність. Охорона й захист людської гідності.</p> <p>Тема 2. Еволюція прав людини Природа прав людини. Основоположні права і свободи людини. Покоління прав людини. Класифікація прав людини. Борці за права людини. Майбутнє прав людини.</p> <p>Тема 3. Людина і держава Взаємовідносини «людина – держава». Верховенство права. Права і свободи людини та відповідальність держави за їх дотримання, гарантування та захист. Позитивні і негативні зобов’язання держави.</p> <p>Тема 4. Права дитини Поняття прав дитини. Конвенція ООН про права дитини. Захист прав дитини.</p> <p>Тема 5. Механізми захисту прав людини і прав дитини Порушення прав людини. Поняття механізмів захисту прав людини. Міжнародні та європейські стандарти захисту прав людини. Національні механізми захисту прав людини, їх класифікація. Правозахисні організації. Як побудувати ефективний механізм захисту прав дитини в школі. Практичні заняття: Орієнтовні теми: - «Європейський суд з прав людини»</p>	<p>Знання і розуміння:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Знає зміст понять: <i>людська гідність, свобода, гуманізм, права і свободи людини, права дитини, рівність, справедливість, солідарність, верховенство права, відповідальність, порушення прав людини, міжнародні стандарти захисту прав людини, механізми захисту прав людини і прав дитини.</i> ● Пояснює природу прав людини. ● Розглядає права людини крізь призму відносин «людина - держава». ● Розрізняє права людини та обов’язки громадянина. ● Знає про види та покоління прав людини. ● Знає, що таке порушення прав людини. ● Знає національні та міжнародні механізми захисту прав людини. ● Володіє інформацією про порядок звернень щодо захисту прав людини до національних і міжнародних органів та організацій. ● Визначає роль прав людини в особистому житті, житті суспільства та інших людей. <p>Вміння і навички:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Співставляє і порівнює два поняття – «особиста гідність» та «людська гідність». ● Вміє захищати особисті права та права інших людей. ● Бере участь та вміє організовувати соціальні групи. ● Вміє розпізнавати порушення прав людини. ● Вміє знаходити відповідну інформацію, критично оцінювати факти, остерігатись упереджень та необ’єктивності, приймати рішення на основі мотивованих суджень. ● Аргументовано презентує власну думку щодо реалізації прав людини в Україні. ● Визначає роль держави та державних інституцій щодо захисту прав людини та прав дитини.

<i>Зміст навчального матеріалу</i>	<i>Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів / учениць</i>
<ul style="list-style-type: none"> - «Чи можна пожертвувати правами однієї людини для захисту прав багатьох?» - «Організуємо кампанію на захист прав людини у нашому місті» - «Порушення прав дитини та як забезпечити їхнє дотримання в Україні». 	<ul style="list-style-type: none"> ● Розуміє як працює система захисту прав людини/дитини. ● Визначає шляхи можливих дій у разі проблемної ситуації, пов'язаної з порушенням прав. ● Добирає з різних джерел додаткову інформацію щодо функціонування міжнародних та європейських механізмів захисту прав людини. ● Оцінює перспективи й основні загрози розвитку прав людини у майбутньому. <p>Установки і цінності:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Має почуття людської гідності, самоповаги та поваги до інших, незалежно від соціальних, культурних, мовних, релігійних та інших відмінностей. ● Усвідомлює й демонструє відповідальність за свої дії, прагнення особистого розвитку та соціальних змін. ● Проявляє стійке негативне ставлення до фактів дискримінації, зневажання людської гідності та зазіхань на права людини. ● Проявляє співчуття та солідарність з іншими, прагнення підтримувати тих, чий права людини знаходяться під загрозою. ● Демонструє бажання працювати на користь ідеалів фундаментальних прав людини, рівності та поваги до відмінностей.
<p>Розділ 4. Демократичне суспільство та його цінності Тема 1. Демократична держава Виникнення і зміст демократії. Цінності демократії. Демократичні інститути. Конституція та її призначення. Законодавча, виконавча та судова влада в демократичних країнах. Принципи виборчого права. Етапи виборчого процесу. Роль політичних партій в розвитку демократії. Правовий статус політичних партій в Україні. Діяльність та вплив політичних партій на демократію. Громадські організації: правовий статус, діяльність та вплив на демократію.</p>	<p>Знання і розуміння:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Знає зміст понять: демократія, демократичні процедури, плюралізм, врядування, громадянське суспільство, громада, адвокація, волонтерство, солідарність, соціальна згуртованість, соціальний капітал, влада, державна влада, соціальна активність, пряма та представницька демократія, вибори, мажоритарна, пропорційна, змішана виборча система, принципи виборчого права, референдум; права і обов'язки учнів, учнівське самоврядування, дитяча організація, лідерство, ініціатива. ● Знає ознаки демократичного врядування та демократичні процедури.

<i>Зміст навчального матеріалу</i>	<i>Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів / учениць</i>
<p>Тема 2. Громадянське суспільство Поняття громадянського суспільства. Функції громадянського суспільства. Роль громадян у становленні й функціонуванні громадянського суспільства. Громадянське суспільство та правова держава.</p> <p>Тема 3. Громада Поняття громади. Роль громади в житті людини, суспільства, держави. Реалізація та захист громадою своїх прав і законних інтересів. Вплив громадян на вирішення проблем громади.</p> <p>Тема 4. Громадянська участь у житті суспільства Роль громадянина у демократизації суспільства. Демократичний громадянин. Культура громадянськості. Активна громадянська позиція.</p> <p>Тема 5. Школа – простір демократії Шкільна громада. Взаємодія учнів, учителів, батьків, шкільної адміністрації в організації шкільного життя. Врядування та управління школою. Шкільне самоврядування (учнівське, вчительське, батьківське). Принципи та цінності учнівського самоврядування. Моделі учнівського самоврядування. Школа і місцева громада.</p> <p>Тема 6. Дитячі й молодіжні громадські об'єднання Свобода асоціацій. Дитячі й молодіжні об'єднання й рухи. Створення молодіжної громадської організації. Молодіжні соціальні проекти. Учніське самоврядування онлайн.</p> <p>Практичні заняття: <i>Орієнтовні теми:</i> «Вибори до органів місцевого самоврядування». «Організація і проведення загальношкільного громадського</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● Знає ефективні форми участі вчителів, учнів та батьків у врядуванні школою. ● Розуміє зміст основоположних принципів демократії. ● Розуміє значення людського капіталу для розвитку демократичного суспільства. ● Пояснює як співвідносяться і взаємодіють між собою громадянське суспільство і правова держава. ● Володіє знаннями про основи місцевого самоврядування. ● Має уявлення про способи визначення та вирішення проблем місцевої громади за участю громадян. ● Розуміє роль учнівського самоврядування у процесі соціалізації та громадянського становлення школярів. ● Знає права і обов'язки учнів. <p>Вміння і навички:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Уміє порівнювати суспільні явища, системи, процедури («безпосередня демократія і представницька демократія»; «мажоритарна і пропорційна виборчі системи») ● Може розтлумачити головні принципи демократії. ● Оцінює роль громадських організацій, різних форм активності громадян у функціонуванні демократичного суспільства. ● Розвиває здатність взаємодіяти з органами державної влади та місцевого самоврядування. ● Визначає форми суспільної активності громадян на рівні місцевої громади, регіону, держави. ● Адаптується у шкільну громаду, не втрачаючи особистої автономії. ● Активно демонструє навички участі в учнівському самоврядуванні. ● Вміє налагоджувати партнерські стосунки зі шкільною адміністрацією, вчителями, представниками місцевої громади. ● Бере участь у демократичних процедурах на рівні школи і громади.

<i>Зміст навчального матеріалу</i>	<i>Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів / учениць</i>
<p>слухання щодо... (користування мобільними телефонами, повсякденного носіння шкільної форми, створення електронного класного журналу...)).</p> <p>«Повага до меншин – умова збереження миру» (Папа Римський Іоанн Павло II).</p> <p>«Створюємо дитячу організацію в школі».</p> <p>«Учнівський моніторинг: «Статут школи та забезпечення прав дитини в навчальному закладі».</p> <p>«Створюємо шкільні правила разом» (написання та внесення змін до шкільного статуту).</p> <p>«Участь шкільної молоді у прийнятті рішень в місцевій громаді».</p>	<p>Установки і цінності:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Формує переконання, що особистість є найбільшою цінністю лише в умовах демократії. ● Проявляє готовність захищати права і свободи людини. ● Проявляє готовність до дії та співпраці з іншими. ● Розуміє важливість пріоритету інститутів громадянського суспільства у державі. ● Позиціонує і сприймає себе частиною громади та суспільства. ● Демонструє готовність співпрацювати з іншими для розв'язання суспільних проблем. ● Сприймає школу як простір демократії та територію прав людини.
<p>Розділ 7. Україна, Європа, Світ</p> <p>Тема 1. Інтеграція та глобалізація</p> <p>Поняття інтеграції та глобалізації. Вплив глобалізаційних процесів на економіку, культуру, довкілля, людину. Витоки та процес європейської інтеграції. Міграційні процеси. Види та форми сучасної міграції. Виклики сучасного світу</p> <p>Тема 2. Міжнародні відносини та міжнародне право</p> <p>Поняття міжнародних відносин. Особливості міжнародного права. Система безпеки. Міжнародне гуманітарне право. Урядові і неурядові міжнародні організації.</p> <p>Тема 3. Україна – член європейського та світового співтовариства</p> <p>Європейське і світове співробітництво. Участь України в ООН, ОБСЄ, Раді Європи, СОТ тощо. Європейський вибір України. Угода про асоціацію Україна – ЄС.</p> <p>Практичні заняття:</p> <p><i>Орієнтовні теми:</i></p>	<p>Знання і розуміння:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Знає зміст понять: <i>інтеграція, глобалізація, міграція; Європейський Союз, Європейська політика сусідства, Східне партнерство, міжнародне право, європейське та світове співтовариство, система безпеки і співробітництва в Європі.</i> ● Знає про масштаби впливу глобалізації на економіку, культуру, довкілля, людину. ● Знає та розуміє причини та наслідки міграційних процесів в Україні та світі. ● Знає умови вступу України до Європейського Союзу. ● Називає міжнародні організації, членом / учасником яких є Україна. ● Називає основні аспекти Європейської політики сусідства. ● Може аргументовано обговорювати витоки і процес європейської інтеграції. <p>Вміння і навички:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Аналізує принципи міжнародних відносин. ● Визначає основні функції міжнародних організацій. ● Пояснює взаємозв'язок між нормами міжнародного права і національним законодавством.

<i>Зміст навчального матеріалу</i>	<i>Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів / учениць</i>
<p>«Економічні, соціальні та політичні переваги вступу до ЄС».</p> <p>«Організуємо Місію ООН з подолання наслідків стихійного лиха».</p> <p>«Молодіжні ініціативи та волонтерство в різних країнах світу».</p> <p>«Шукаємо ровесників та однодумців із інших країн для співпраці у рамках соціального проєкту засобами Інтернету».</p> <p>«Глобальні проблеми сучасності».</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● Добирає з різних джерел додаткову інформацію щодо особливостей функціонування ЄС та її інституцій. ● Дискутує щодо перспектив збереження та розширення ЄС, НАТО. ● Описує цілі ООН та компетенцію її органів (Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Генеральний секретар тощо). ● Характеризує політику регіонального співробітництва України та систем безпеки. <p>Установки і цінності:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Визнає важливість європейського вектору розвитку України. ● Усвідомлює взаємозалежність життя місцевої громади, України, Європи та світу. ● Усвідомлює роль та значення міжнародних організацій для регіону і світу та України.

Таблиця 15. Програма з курсу за вибором «Основи демократії (Громадянська освіта)» 11 (12)²⁵

Зміст навчального матеріалу	Вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
<p>Громадянське суспільство Суть, атрибути та функції громадянського суспільства. Територіальне громадське та місцеве самоврядування. Громадянське суспільство в Україні.</p>	<p>Тлумачать термін «громадянське суспільство». Розуміють основні функції громадянського суспільства. Характеризують атрибути громадянського суспільства. Аналізують сутність поняття «місьцеве самоврядування» як особливої форми публічної влади. Визначають характерні риси місцевого самоврядування. Співвідносять статті Європейської хартії місцевого самоврядування та українські законодавчі акти про місьцеве самоврядування. Роблять критичний аналіз становлення громадянського суспільства в Україні.</p>
<p>Державна влада Поняття та види влади. Особливості державної влади. Держава. Конституція як основний закон держави.</p>	<p>Розуміють поняття держави як основного елементу політичної системи. Характеризують особливості реалізації державної влади. Зіставляють державну владу з іншими видами влади. Пояснюють сутність державного управління. Знають основні положення Конституції України та їх практичне застосування.</p>
<p>Політичні режими Поняття політичного (державного) режиму. Демократичний політичний режим. Антидемократичні режими.</p>	<p>Розрізняють сутність понять: «форма правління», «державний устрій», «політичний режим». Критично аналізують види політичних режимів та висловлюють своє ставлення до кожного з них.</p>
<p>Механізм сучасної держави Державний апарат і механізм держави. Поділ державної влади.</p>	<p>Розуміють функції державного механізму та їх реалізацію державним апаратом. Характеризують систему поділу державної влади в Україні. Зіставляють місце, роль та функції законодавчої, виконавчої та судової гілок влади в сучасній Україні.</p>
<p>Держава та громадянин Держава для громадянина. Звернення громадян. Порядок звернення громадян до суду.</p>	<p>Розуміють та використовують на практиці механізми захисту власних прав. Аналізують систему реалізації прав громадян. Знають порядок звернення громадян до суду.</p>

²⁵ https://docs.google.com/document/d/1BKErD1M_q9Zx-b8raS05NT6YIoOC1I57/edit

Зміст навчального матеріалу	Вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
<p>Демократія як політичний режим Поняття демократії. Принципи демократії. Ідеали та цінності демократії.</p>	<p>Тлумачать поняття «демократія» в науковому та філософському значенні. Зіставляють сутність понять «політична», «конституційна» та «соціальна демократія». Характеризують принципи демократії. Аналізують ідеали та цінності демократії.</p>
<p>Від первісної демократії до демократії в сучасному світі Демократія в стародавньому світі. Демократія в епоху середньовіччя та нового часу. Демократія в сучасному світі.</p>	<p>Описують процес становлення демократії від античності до сучасності. Критично аналізують найбільш популярні теорії демократії. Зіставляють різні ідеї, на яких базується сучасна демократія.</p>
<p>Демократія – це народовладдя Політична діяльність та участь громадян в управлінні суспільством. Переваги і недоліки демократичного устрою. Яка держава потрібна громадянину?</p>	<p>Розуміють сутність понять «представницька демократія» та «пряма демократія». Критично аналізують переваги та недоліки демократичного устрою. Висловлюють свою думку щодо того, яка держава потрібна громадянину.</p>
<p>Конституціоналізм як обмеження всевладдя уряду Конституціоналізм. Влада уряду як інструмент його діяльності. Механізм обмеження діяльності уряду.</p>	<p>Розуміють сутність поняття «конституціоналізм». Пояснюють необхідність влади уряду як інструменту його діяльності. Висловлюють власну думку щодо можливості та необхідності обмеження діяльності уряду. З'ясовують механізми обмеження діяльності уряду.</p>
<p>Вибори Вибори як один з інструментів демократії. Типи виборів. Боротьба з порушеннями виборчого процесу.</p>	<p>Характеризують вибори як один із інструментів демократії. Порівнюють виборчі системи. Оцінюють значення виборчого процесу в демократичній державі.</p>
<p>Політичні партії Політичні партії. Різноманіття політичних партій. Політична еліта та політичний лідер.</p>	<p>Розуміють сутність та функції політичних партій. Характеризують класифікацію політичних партій. Аналізують значення політичної еліти та політичного лідерства в державі. Висловлюють свою думку стосовно того, яка еліта потрібна демократичній державі.</p>

Таблиця 16. Державний стандарт базової середньої освіти. Компетентнісний потенціал громадянської та історичної освітньої галузі

Ключова компетентність	Уміння та ставлення
Громадянські та соціальні компетентності	<p>Громадянські компетентності</p> <p><i>Уміння:</i></p> <p>моделювати свою поведінку як активного і відповідального члена громадянського суспільства, який знає основи права, добре обізнаний із змістом прав людини та вміє їх захищати у правовий спосіб;</p> <p>формувати та обстоювати свою громадянську позицію щодо локальних та глобальних питань;</p> <p>утримуватися від можливостей зловживати своїми правами;</p> <p>виявляти відповідальність, уникати негативних стереотипів та узагальнень, а також мови ворожнечі в обговоренні суспільних проблем і різних соціальних груп;</p> <p>брати участь у розв’язанні проблем різних спільнот, зважаючи на інтереси їх представників;</p> <p>конструктивно співпрацювати з іншими особами, ініціювати або брати участь у реалізації проєктів, громадських заходів;</p> <p>критично оцінювати ідейні платформи та діяльність політичних партій, суспільних рухів, організацій та розуміти їх роль у розвитку демократичного суспільства.</p> <p><i>Ставлення:</i></p> <p>усвідомлення себе відповідальним громадянином України, розуміння своїх прав і обов’язків як громадянина України та готовність їх виконувати;</p> <p>самоповага та повага до прав та гідності інших осіб;</p> <p>громадянська поведінка, що ґрунтується на почутті власної гідності та внутрішньої свободи, розвинутій правосвідомості та обстоюванні демократичних цінностей;</p> <p>плекання нетерпимості до корупції в усіх її проявах,</p> <p>розуміння неприпустимості толерування нерівності та недоброчесності;</p> <p>готовність відмовитися від нечесних практик під час розв’язання проблем;</p> <p>визнання цінності іншої особи та повага до її приватності;</p> <p>толерантність і готовність до взаємовигідного розв’язання соціально-політичних суперечностей.</p>

Ключова компетентність	Уміння та ставлення
	<p>Людина і суспільство: соціум і спільноти: родини, класи, нації, культурні, релігійні, етнічні та інші групи; взаємодія людей, інтереси і цінності, ідентичність і гідність людини; патріотизм; культура і цивілізація; інформація і медіа; толерантність та інклюзія; конфлікти та їх розв'язання.</p> <p>Людина і влада: <i>політична організація суспільства; метрополії та колонії; імперії та національні держави; політичні режими; демократія, її переваги та ризики; самоврядування; права людини і протидія дискримінації; громадянство; протестні рухи, революції і реформи; міжнародні відносини.</i></p> <p>Людина і світ уявлень та ідей: світогляд і цінності, ідентичність та основи її формування, наука і мистецтво; історія ідей, ідеології та їх вплив на людину і суспільство; релігія, міфи, символи; <u>образи</u> минулого, теперішнього і майбутнього в суспільній думці.</p>

Таблиця 17. Державний стандарт базової середньої освіти. Вимоги до обов'язкових результатів навчання учнів у громадянській та історичній освітній галузі

Загальні результати	5-6 класи		7-9 класи	
	конкретні результати	орієнтири для оцінювання	конкретні результати	орієнтири для оцінювання
6. Дотримання демократичних принципів, конструктивна взаємодія з друзями, спільнотою закладу освіти, місцевою громадою і суспільством загалом, залучення до розв'язання локальних, загальнонаціональних і глобальних проблем				
застосовує принципи та механізми демократії	дотримується колективно встановлених правил	аналізує правила та процедури закладу освіти з погляду дотримання прав людини (зокрема недискримінації) та поваги до гідності людини; аргументує потребу спільних правил і законів, а також необхідність їх дотримуватися; переконає інших у перевагах поведінки, заснованої на повазі до прав людини і поваги до гідності людини;	тлумачить сутність принципів та механізмів демократії, визнає її цінність;	характеризує роль Конституції України, засади діяльності та компетенцію вищих органів влади в Україні, а також самоврядних територіальних спільнот, механізми їх формування та діяльності; пояснює та ілюструє принцип верховенства права і розподіл гілок влади, ознаки правової держави і громадянського суспільства;

<i>Загальні результати</i>	<i>5-6 класи</i>		<i>7-9 класи</i>	
	<i>конкретні результати</i>	<i>орієнтири для оцінювання</i>	<i>конкретні результати</i>	<i>орієнтири для оцінювання</i>
	бере участь у процедурах самоврядування закладу освіти/ класу та прийнятті рішень.	бере участь у виборах до органів самоврядування закладу освіти, аналізує та оцінює їх роботу.	застосовує принципи та механізми демократії в житті закладу освіти.	наводить приклади, як громадяни можуть впливати на політичні і суспільні процеси; застосовує окремі механізми безпосередньої (прямої) демократії, зокрема електронної; використовує принципи врядування, долучається до розроблення правил, які діють у закладі освіти і громаді, виявляє випадки їх порушення.
	дотримується стандартів доброчесної поведінки	демонструє сміливість та рішучість в обстоюванні справедливості в середовищі закладу освіти з дотриманням прав інших учасників освітнього процесу;	формування засад чесної взаємодії між людьми в сім'ї та середовищі закладу освіти.	взаємну відповідальність громадян і держави в розвитку правової культури та збереженні територіальної

<i>Загальні результати</i>	<i>5-6 класи</i>		<i>7-9 класи</i>	
	<i>конкретні результати</i>	<i>орієнтири для оцінювання</i>	<i>конкретні результати</i>	<i>орієнтири для оцінювання</i>
		дотримується принципів академічної доброчесності в навчанні та повсякденному житті.		цілісності держави; обґрунтовує необхідність попри життєві обставини доброчесно та у правовий спосіб утверджувати свої права; дотримується принципів академічної доброчесності в навчанні, науковій та іншій творчій діяльності.
бере участь у розв'язанні проблем спільнот	з допомогою вчителя долучається до розв'язання проблем різних спільнот, враховуючи інтереси їх представників	визначає, що влаштовує/ не влаштовує в знайомому оточенні; пропонує, як можна змінити те, що його не влаштовує; бере до уваги і зважає у	долучається до розв'язання проблем різних спільнот, враховуючи інтереси їх представників	докладно описує проблеми, з якими стикаються різні спільноти (заклад освіти, громада, держава, світ); пропонує декілька варіантів розв'язання проблем відповідної

<i>Загальні результати</i>	<i>5-6 класи</i>		<i>7-9 класи</i>	
	<i>конкретні результати</i>	<i>орієнтири для оцінювання</i>	<i>конкретні результати</i>	<i>орієнтири для оцінювання</i>
		<p>власній поведінці на інтереси класної та інших спільнот, до яких належить;</p> <p>визначає способи власної співучасті в житті класу/ закладу освіти/ родини/ місцевої спільноти;</p> <p>критично осмислює ризики, пов'язані із шкодою для навколишнього середовища;</p> <p>обговорює те, як громадяни та уряди можуть сприяти сталому розвитку;</p> <p>пояснює вплив вчинків окремої людини на її найближче оточення, місцеву громаду, Україну та світ;</p>		<p>спільноти та обирає найоптимальніший;</p> <p>виявляє інтереси різних спільнот/ груп і шукає шляхи їх (інтересів) узгодження для розв'язання проблем відповідних спільнот/ груп;</p> <p>визначає способи власної участі в житті класу/ закладу освіти/ родини/ місцевої спільноти;</p> <p>розкриває суть та значення Цілей сталого розвитку ООН;</p> <p>критично оцінює роль людей та урядів держав у досягненні Цілей сталого розвитку ООН;</p> <p>спільно з однолітками</p>

<i>Загальні результати</i>	<i>5-6 класи</i>		<i>7-9 класи</i>	
	<i>конкретні результати</i>	<i>орієнтири для оцінювання</i>	<i>конкретні результати</i>	<i>орієнтири для оцінювання</i>
		<p>спільно з однолітками усвідомлено бере участь у громадських заходах;</p> <p>емоційно долучається до заходів, які спрямовані на утвердження цінності незалежності і територіальної цілісності України</p>		<p>усвідомлено бере участь у громадських заходах або організовує їх;</p> <p>бере участь у проектах, спрямованих на утвердження цінності незалежності і територіальної цілісності України</p>
	розвиває емпатію	<p>пояснює, що вдалося та не вдалося досягти під час виконання роботи;</p> <p>описує почуття, емоції та потреби, що мають інші люди;</p> <p>намагається зрозуміти краще своїх друзів, уявляючи, як та чи інша ситуація виглядає з їх погляду;</p>	розвиває емоційний інтелект	<p>оцінює якість виконання роботи за допомогою рефлексії та конструктивного зворотного зв'язку;</p> <p>діє добродібно з урахуванням своїх емоцій та почуттів інших осіб.</p>

<i>Загальні результати</i>	<i>5-6 класи</i>		<i>7-9 класи</i>	
	<i>конкретні результати</i>	<i>орієнтири для оцінювання</i>	<i>конкретні результати</i>	<i>орієнтири для оцінювання</i>
		<p>зважає на емоції та почуття інших осіб у своїй поведінці;</p> <p>визнає успіхи та досягнення інших осіб.</p>		
осмислює зв'язки між минулим і сучасним громадсько-політичним життям	описує минуле та сучасне, використовуючи громадсько-політичні поняття: демократія, свобода, права, право/закон тощо	<p>пояснює значення громадсько-політичних понять (зокрема демократія, свобода, права, право/закон) з допомогою вчителя;</p> <p>застосовує відповідні поняття в порівняльному описі історичних та сучасних дій та подій;</p> <p>розрізняє повноваження органів влади і приватних осіб;</p> <p>бере до уваги зміни, оцінює їх ризики та</p>	аналізує суспільно важливі процеси	<p>аналізує політичне, суспільне і культурне життя в Україні та світі, виклики для демократії і прав людини;</p> <p>аналізує приклади вирішення конфліктних ситуацій в українському суспільстві та світі;</p> <p>пропонує способи подолання конфліктів, розв'язання соціальних, політичних та інших суперечностей;</p> <p>пояснює переваги</p>

<i>Загальні результати</i>	<i>5-6 класи</i>		<i>7-9 класи</i>	
	<i>конкретні результати</i>	<i>орієнтири для оцінювання</i>	<i>конкретні результати</i>	<i>орієнтири для оцінювання</i>
		<p>переваги для власного життя та життя спільноти;</p> <p>наводить приклади змін у житті суспільства, пов'язаних із різними чинниками; пояснює їх вплив на людину, конкретні соціальні групи та суспільство в цілому в минулому та сьогодні</p>		<p>ринкової економіки та важливість чесної конкуренції для розвитку суспільства</p>

Модельні навчальні програми для 5-9 класів Нової української школи

<https://osvita.ua/school/program/program-5-9/83189/>